

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Josef Řídký

Gender, identita, tělo

Gender, identity, body

Praha 2012

Doc. Mgr. Daniela Tinková, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V . . . dne . . . podpis. . . .

Abstrakt

Práce *Gender, identita, tělo* se snaží vypracovat metodu, která umožní historickou deskripci a analýzu re-prezentací *tělesných identit*, jakými jsou např. stereotypy stáří, dětství, rasy atd. Výchozí bod představuje konceptualizace genderových identit, četbou díla Joan W. Scottové a Judith Butlerové je vyšetřována kapacita termínu gender. Pojem se pro konečný účel ukazuje užitečným jen částečně, protože balancuje mezi dvěma krajnostmi: buď je příliš fixován na binarismus pohlaví, nebo přestává re-prezentovat tělesné identity úplně. Tato práce přináší alternativní pojem: *corpus*. Ten spojuje termín gender s fenomenologií těla a tělesnou identitu chápe jako jeden typ narativní identity, jak ji původně vypracoval Paul Ricoeur. Výsledkem je druh identity, který skladbou různých prvků těla a stereotypů chování ustanovuje specifickou skupinovou identitu – *corpus*. Práce v další části sleduje konstrukci obrazu stáří a dospívání na poli vývojové psychologie a sexuologie druhé poloviny 20. století v Československu a Čechách. Ukazuje se, že stáří i mládí jsou identity diskvalifikované ve jméno dominantní identity dospělosti. Zatímco mládí má dospělé tělo, ale nemá dostatek zkušeností, stáří je vyloučeno pro své slabé tělo a přemíru zkušeností; obě identity tak podléhají symbolickému adultocentrismu.

Klíčová slova: *gender studies – identita – fenomenologie těla – marginální skupiny ve 20. století*

Abstract

The thesis *Gender, identity, body* attempts to set out a method suitable for historical description and analysis of representations of *bodily identities*, such as old age, childhood, race etc. The conceptualization of gender identities presents our starting point, the very capacity of the term of gender is examined through the reading of the works of Joan W. Scott and Judith Butler. In respect to our final purpose, the term appears convenient only partially, for it balances between two extremes: it is either overly dependent on gender binarism or it utterly ceases to represent bodily identities. This paper brings an alternative concept: *corpus*. Combining the concept of gender and the phenomenology of body, it conceives bodily identity as a type of Paul Ricoeur's narrative identity. Composing different bodily parts and behaviour stereotypes, this kind of identity creates a distinctive collective identity: *corpus*. In its next part, the thesis follows the construction of representations of old age and adolescence in the field of Czechoslovakian 20th century developmental psychology. It appears that both old age and youth are disqualified in the name of a symbolic adult-centrism.

Keywords: *gender studies – identity – phenomenology of body – marginal groups in the 20th century*

Obsah

Úvodem.....	7
1. Pojmy a východiska.....	9
1.1 Na cestě k dnešním tématům výzkumu.....	9
1.2 Post-strukturalistické pojmy.....	12
1.3 Koncepce předcházející myšlení Scottové.....	16
1.4 Gender v pojetí Scottové.....	21
1.5 <i>Corpus</i>	26
2. Butlerová a dál: mezi jazykovým a žitým tělem.....	29
2.1 Pojmy a východiska Butlerové.....	29
2.2 Žena, tělo, pohlaví.....	33
2.3 Subjekt a touha.....	38
2.4 Konstruktivismus a limity těla.....	46
2.5 Merleau-Ponty a fenomenologické tělo.....	54
2.6 Narativní racionalita, fenomenologické tělo a produktivní konstruktivismus.....	59
2.7 <i>Corpus</i> jako specifický typ identity.....	65
3. Dva případy <i>corporis</i>	74
3.1 Autoři a klíč ke čtení.....	74
3.2 <i>Corpus</i> mládí: postpubescent, adolescent, dospívající.....	82
3.3 <i>Corpus</i> stáří: senescent, geront, senior.....	93
3.4 Adultocentrismus a meze tělesné identity.....	104
Závěry.....	107
Bibliografie.....	109

Úvodem

Při četbě jsem kdysi narazil na medievalisty, kteří se zoufale ptali, jestli byly ve středověku vůbec nějaké děti. Prameny o nich totiž mlčí. Vít Vlnas kdesi píše o barokních procesech, v nichž měli svědčit stošedesátiletí starci vzbuzující u přísedících hlubokou úctu a bázeň. Ota III. se mohl stát císařem už v šestnácti. Richard van Dülmen zase v raném novověku s obtížemi hledal vřelé vztahy mezi rodiči a dětmi, šťastné dětství snad ani neexistovalo. Nedopustil se ovšem té chyby, že do minulosti pouze projektoval hodnoty, jaké jsou historicky relativně nedávné? Tatáž výtku by platila výše zmiňovaným medievalistům. Jak si představovali ono dítě, o kterém by prameny měly svědčit? Není možné, že středověk prostě takovou kategorii neznal, resp. že jí přikládal zcela jiný obsah? Víme např., že v raném novověku se děti ztrácely v čeládce, a teprv až když vyrostly, začali jim rodiče věnovat zvláštní pozornost.¹ Ovšem je zde potom ještě namístě mluvit o dětech či dětství? Nemínilo se tím tehdy něco zcela odlišného? Tyto a podobné otázky mě nakonec přivedly k problému *historické konstruovanosti tělesné identity*. Pokud zkoumání *gender studies* i antropologů zdokumentovaly rozmanité podoby ženství, mužství atp., měnící se napříč časem i prostorem, nedalo by se stejně přistoupit k stáří, mládí, dětství, ale i k rasám, etnicitě, nebo třeba k nemocným? Přesvědčení o kulturní a historické podmíněnosti těchto kategorií je mým výchozím předpokladem.

Zůstává jistou svízeli, že k problému nebylo mnoho napsáno, ale především zde není žádná jasná metoda, dle které by šlo takový podnik uskutečnit. Motivací této práce bude takovou metodu vypracovat a exemplárně prověřit. Jak naznačeno, příbuznou cestou se vydaly už *gender studies*, jež budou i naším východiskem. Sám bych však tento text do dílny genderových studií neřadil; ta nás zajímají jen v té míře, v jaké nám propůjčují teoretický aparát, který dále používáme k vlastním účelům. V genderu, tj. analýze pohlavních identit, tak nacházíme pouze východisko k hledání specificky *tělesných identit*. Na textech významných teoretiček Joan W. Scottové a Judith Butlerové prověříme, co nám může tento pojem nabídnout. Některé chronické problémy, jež myšlenkovou tradici *gender studies* chronicky provázejí, se pokusíme smířit zapojením díla francouzských filosofů Maurice Merleau-Pontyho a Paula Ricoeura. Vlastní pojetí doplníme přihlédnutím k těm historickým pracím,

¹ RICHARD VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. stol.)*. I, *Dům a jeho lidé*, Praha 1999, str. 83-135

jež nám již zčásti prošlapaly cestu. V závěrečné části nakonec přistoupíme k aplikaci nového pojmu; na prostoru psychologické, sexuologické a další medicínské literatury, jež byla psána v Československu a Čechách druhé poloviny 20. století, zkusíme vyzorovat konstrukci a praxi *tělesných identit* mládí a stáří ve způsobu, jakým o nich píšou psychologové a medicí. Co v očích lékařů a pečovatelských institucí znamenalo a znamená být dorostencem, nebo naopak starcem? Jako materiál nám potom poslouží svého času vlivná *Ontogeneze lidské psychiky* pedagoga, psychologa a reformátora Václava Příhody nebo osvětová sexuologická produkce let sedmdesátých a osmdesátých z pera sexuologů Pondělíčkových. Z novější doby dále interpretujeme systém vývojové psychologie od dodnes působícího Pavla Říčana a texty proslulé české geriatricy a zakladatelky oboru lékařská etika Heleny Haškovcové. Budeme též přihlížet k vlastní dosavadní zkušenosti s především sexuologickou literaturou. Nehledě na naši aplikaci, cílem této práce je sestrojení takové metody, která by byla použitelná pro historiky všech epoch a regionů, ať už k analýze věkových, etnických či rodových identit.

Rád bych prostor úvodu využil k tomu, abych poděkoval své školitelce Daniele Tinkové, na jejíchž seminářích se rodily první otázky, myšlenky a nápady této teze, a to za rady, trpělivost a především prostor, který mi ke studiu historie vždycky dávala. Dále také Kamilu Činátlovi, jenž mě kdysi dávno k dnešnímu předmětu zájmu přivedl, a v neposlední řadě všem učitelům a přátelům, kteří se podíleli na mé duševní osmóze a kteří mě naučili intelektuální poctivosti.

1. Pojmy a východiska

1.1 Na cestě k dnešním tématům výzkumu

Předmět zájmu této práce silně roste z feministického teoretického kontextu a jakkoliv nemá ambici tuto diskuzi rozuzlit či vnést do ní poslední slovo, ba naopak přistupuje k ní jaksí z boku, úrokem stranou, je poplatný myšlenkovým modelům vypracovaným právě na poli feminismu. Kořeny *Genderu, identity, těla* sahají až k prvním emancipačním hnutím a feministkám, ne snad pro jejich filosofická východiska, ale protože nastolily téma, které musí humanitní, ale i přírodovědné disciplíny komentovat dodnes. Právě tázání po identitě jednotlivce ve spojení s jeho tělem tvoří červenou nit, která pojí dnešní teorii s prvními nároky na rodové sebeurčení a která se dějinami odvíjí už od nepaměti. První emancipační ambice narušují zdánlivě přirozenou evidenci propojení charakteru s pohlavím, korespondenci těla a duše a otevírají prostor pro teoretickou konceptualizaci, ať už formulovanou formou politického požadavku nebo epistemologické úvahy. S dějinami rodové emancipace můžeme začít datovat vlastní historii feminismu, charakterizovanou zpochybněním pohlavní afirmace, hledáním adekvátnějších modelů, v neposlední řadě i filosofickou či metodologickou inovativností a smělostí. Různé formy rodového a tělesného útlaku, vedoucí od Galénova vynálezu hysterického ženského těla² přes *querelle des femmes*³ až po buržoazní mravy 19. století⁴ – a šlo by pokračovat –, zde vynechávám, představují ostatně vlastní předmět feministické nebo gender historie a teorie, kdežto náš zájem leží především v samotném způsobu jejich práce. Původně emancipační boj vytyčil pole, na němž se ve 20. století odehrál střet teoretický, a politické programy vždy úzce souvisely se způsobem, jakým se k tomu kterému požadavku dospělo. Feministky a později aktivisté a aktivistky za práva gayů a leseb, které časem doplnily další hnutí, museli v první řadě vždy odpovědět na otázku *co to je lidská identita*. Protože každá odpověď nese nevyhnutelný emancipační nebo osvobozující potenciál, teorie je zde v největší možné míře prostoupena etickým a politickým obsahem. Právě v této rovině a v žádné jiné spočívá angažovanost teorie a metody humanitních věd, ta

² Viz např. THOMAS W. LAQUEUR, *Orgasm, Generation, and the Politics of Reproductive Biology*, in: Thomas Laqueur, Catherine Gallagher (eds.), *The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century*, Berkeley 1987, str. 1-41

³ ELSA DORLIN, *La matrice de la race. Généalogie sexuelle et coloniale de la nation française*, Paris 2009

⁴ MILENA LENDEROVÁ, *Model mateřství – životodárný a životaschopný stereotyp*, in: Milan Řepa (ed.), *19. století v nás: modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha 2008, str. 471-482

angažovanost, které se tolikrát zlořečí. Ze stejného důvodu necháme průkopníky, praotce a pramatky rodové emancipace stranou. Jakkoliv by bez francouzských preciózek, myslitelů jako Olympe de Gouges⁵ anebo pozdějších sufražetek a aktivistů za práva gayů či homosexuálu Karla Heinricha Ulrichse nebo Magnuse Hirschfelda⁶ nebylo téma nastoleno, podstatný pro nás zůstává teoretický rámec, jenž problému vtiskla debata minulého století. Protože tato práce promýšlí rodové identity především pro jejich analytický potenciál, dějiny politických programů necháváme stranou. Zajímat nás budou možnosti pojmu gender, způsoby jeho využití, horizont, který otevírá, a perspektivy, jež se nám jeho užíváním rýsují.

Roku 1949 dala Simone de Beauvoirová zásadní impuls feministickému myšlení, když publikovala *Druhé pohlaví*.⁷ Vydáním dvou dílů této knihy můžeme datovat počátek poválečného feminismu, představuje mj. základ amerických emancipačních hnutí 60. let, kdy došlo k skutečnému společenskému impaktu feministické tematiky.⁸ Konkrétními autorkami se zabýváme v příslušných oddílech, proto zde uvádím pouze přehledový a veskrze orientační nástin dalšího vývoje. Pavel Barša rozlišuje tři hlavní směry feministické teorie, a totiž *humanistický*, *diferenční* a *post-strukturalistický*. Příslušníci prvního trendu předpokládají existenci jakéhosi primordiálního a univerzálního lidství, čisté identity, která předchází každé dodatečné kulturní a dějinné kontaminaci, včetně té, jež ustavuje rodovou diferenci. Počátky humanistického směru lze stopovat až do konce 18. století, k anglické aktivistce Mary Wollstonecraftové, východisko takového přístupu po druhé světové válce potom mezi jinými prezentuje Simone de Beauvoirová.⁹ *Diferenční* feminismus staví na kritice zmíněného humanistického pojetí, vadí mu množství dualit, které se ve jménu univerzalistického lidství konstituují: rozpor rozumné mysli a vášněmi obtěžkaného těla, soukromého ženského života a veřejného prostoru mužské politiky. Zatímco v humanistické perspektivě je třeba dotyčné dvojice překonat ve jménu rozumu a čisté identity, *diferenční* feminismus zdůrazňuje neredukovatelně tělesné východisko existence každého jednotlivce; ve snaze o univerzální lidství potom spatřuje špatně skrývanou mužskou hegemonii (pro kritiku de Beauvoirové viz

⁵ Viz JOAN W. SCOTT, *Only paradoxes to offer: French feminists and the rights of man*, Cambridge – London 1996

⁶ Viz SIMON LEVAY, *Queer science: the use and abuse of research into homosexuality*, Cambridge – London 1996

⁷ V češtině vyšel pouze výbor z díla, viz SIMONE DE BEAUVOIR, *Druhé pohlaví*, Praha 1966. (Táž, *Le deuxième sexe. 1, Les faits et les mythes*, Paris 1949 a Táž, *Le deuxième sexe. 2, L'expérience vécue*, Paris 1949)

⁸ PAVEL BARŠA, *Panství člověka a touha ženy*, Praha 2002, str. 56. Baršově titulu vděčí celý náš historický úvod do poválečného feminismu, a to včetně orientačních pojmů a kategorizace feministické tradice.

⁹ Na poli historického uvažování můžeme do této tradice zařadit ÉLISABETH BADINTER, *XY: o mužské identitě*, Praha 2005, která tvoří přechod mezi humanistickým a *diferenčním* feminismem, kdy ve jménu naplnění a zacelení univerzální identity požaduje adopci ženského genderu muži a naopak.

2.2). Diferenční přístup si potom klade za cíl uznání plnoprávnosti oné druhé roviny „ženského“ lidství, protože představa nad-tělesného subjektu přechází fakt lidské rodové situovanosti. Sublimovaná podoba diferencionalismu nachází v psychoanalytických pojmech způsob, jak nalézt křehkou a potlačenou podobu prvotního ženství, případně odmítá rodové členění s tím, že pouze reflektuje patriarchální distribuci moci, a volá po kategorii ženství coby mimo-rodové entitě. K čelným představitelkám tohoto směru patří Carole Pateman a v jistém smyslu snad i Julie Kristeva, Luce Irigaray či Monique Wittig (viz 2.2, 2.3).¹⁰ Třetí trend zavrhuje z post-strukturalistických pozic obě předchozí alternativy. Pevně usazený v myšlení lingvistického obratu, post-strukturalistky shledávají v každé domněle prvotní esenci, v každé transcendenci práci diskurzu, výslednici rozličných mocenských strategií a vektorů. Protože diferenční feminismus trpí sklonem k esencionalizaci a petrifikaci ženství, a to ať už emancipovaného či ne, jeví se nutně „jako nové stvrzení starého patriarchálního vězení.“¹¹ Humanistický feminismus zase trpí předsudkem čistého a „pěnou dní“ nedotčeného jáství, kterážto idea neobstojí tváří v tvář kritice ryziho subjektu, jak ji přinesla filosofie 20. století a které se budeme záhy věnovat. Myšlením post-strukturalistek se budeme v teoretické části této práce zabývat především, postupně projdeme jejich námitky vůči prvním dvěma modelům a nakonec nám poslouží jako východisko pro položení vlastního konceptu. Mezi zásadní autorky jsou řazeny Joan W. Scottová a obzvláště Judith Butlerová.

Druhá část práce spočívá v aplikaci aparátu vypracovaného na pozadí post-strukturalistického myšlení na medicínský diskurz, konkrétně vývojovou psychologii, sexuologii a thanatologii. Paradigmatickým autorem takového způsobu interpretace je bezpochyby francouzský filosof Michel Foucault. Netřeba ho dlouze představovat; jednak jsou tendence nazývat období od 80. let post-foucaultovské, jednak jeho podstatné koncepty a myšlenkové pojmy rozvádíme v následujících oddílech. Pro historiky otevřel celé jedno nové pole bádání, resp. proměnil způsob, jakým o něm uvažovat, když začal exaktní, přírodovědné a medicínské texty interpretovat prismatem kritiky diskurzu namísto rastru dějin idejí. Zásadními díly jsou v tomto ohledu *Dějiny šílenství*¹² (1961), *Zrození kliniky*¹³ (1963), *Slova a věci*¹⁴ (1966) a první díl *Dějin sexuality*¹⁵ (1976). V návaznosti začala celá jedna historická

¹⁰ Ve slovenském překladu viz CAROLE PATEMAN, *Sexuální zmluva*, Bratislava 2000. (Táž, *The Sexual contract*, Cambridge 1988.) Reprezentativní bibliografie ostatních autorek in: BARŠA, *Panství člověka*, str. 303-313

¹¹ Ibid., str. 18

¹² MICHEL FOUCAULT, *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*, Praha 1994

¹³ Týž, *Zrození kliniky*, Červený Kostelec 2010

¹⁴ Týž, *Slova a věci*, Brno 2007

¹⁵ Týž, *Dějiny sexuality. I, Vůle k vědě*, Praha 1999

generace ohledávat jazykové předpoklady domněle racionálních vědeckých systémů, zabývat se fiktivním, umělým charakterem nejednoho objektivního faktu. Spojila dějiny vědeckých úspěchů s historií neúspěchů, tedy s pozapomenutým kontextem dnes etablovaných znalostí, s oním okolím, jež ve vědě demaskuje spíš řevnivost aktérů a kulturní sedimentaci mnoha tichých apriori, než oddané hledání pravdy. K tomuto směru historického bádání můžeme přiřadit plejádu autorů, v kontextu naší práce zmiňuji Thomase Laqueura¹⁶ a Elsu Dorlin.

Z českého prostředí je pro naši práci resultativní jen minimum textů. Zatímco těžiště následujících stránek leží v teorii *gender studies* a foucaultovských inspiracích, čeští badatelé a badatelky se zabývají především případovými studii, resp. tematicky orientovanými monografiemi, reflexí recepce feminismu. Nejvýraznější jména na poli historie představují Věra Sokolová, Kateřina Kolářová, Denisa Nečasová nebo Jana Ratajová, v literární vědě zase Libuše Heczková. Co se Foucaultem vytyčeného trendu týče, nepřehlédnutelné je dílo Daniely Tinkové.

1.2 Post-strukturalistické pojmy

Lingvistický obrat, tj. vědomí netransparentnosti jazyka a nutnosti strukturovat jeho pravidly každé myšlení, představuje naši výchozí pozici.¹⁷ V praxi této práce nás veškeré uvažování o identitě, rodové příslušnosti, objektivní průsvitnosti těla a dále o exaktním pozorování lékařů a psychiatrů, jejich hypotézách a syntézách nutně vede k tomu, abychom se ptali, jaká strategie, jaký diskurzivní záměr či pravidlo motivují existenci takového výroku, formulaci takovým způsobem, hierarchickou pozici té které ideje. Jazyk netvoří nevinný nástroj domluvy, neomezuje se na předávání informace. Komunikuje na mnoha úrovních, z nichž většinu nejsme s to reflektovat, a samotná jeho forma často představuje vlastní sdělení, navzdory našim záměrům a falešnému pocitu kontroly. Nejenže jsme už vždy předem zabřednutí ve hmotě jazyka, ale je to jazyk, co formuje naše hranice poznatelného, horizont toho, co je možno říkat, tvoří apriori potencialit mluvy. V jistém okamžiku formuje *archiv*, totiž nejzazší mez, limit, ale zároveň i souhrn veškerých prostředků naší řeči. „Archiv je především zákon toho, co může být řečeno, systém, který vládne zjevování se výpovědi jako singulárních událostí.“ „Archiv není tím, co událost výpovědi navzdory jejímu okamžitému

¹⁶ THOMAS W. LAQUEUR, *Making sex: body and gender from the Greeks to Freud*, Cambridge – London 1992

¹⁷ ANSGAR NÜNNING, JIŘÍ HOLÝ, JIŘÍ TRÁVNÍČEK (eds.), *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce - osobnosti - základní pojmy*, Brno 2006, str. 448-449

unikání chrání a uchovává ji pro budoucí paměť v jejím postavení uprchlíka; je tím, co v samotném kořeni výpovědi-události a v těle, v němž se klade, definuje od počátku *system její schopnosti vypovídat*.¹⁸ Diskurzivní uspořádání jazyka nemá roli cenzora, naopak pilně přiřazuje funkce a rozdělení. Dále v textu často narazíme na případ, kdy jistý pojem sugeruje svou nadčasovou povahu, původ sahající k počátkům bytí nebo autonomní a prvotní status; ve skutečnosti náleží stejné přítomnosti jako každé další slovo řeči, dojem hloubky a odvěkosti mu propůjčuje až pozice v diskurzu, jeho záměr, strategie, vektor. Tvrdíme-li o pojmu, že zde byl mezi prvními, že přišel snad se stvořením světa, potom taková zdánlivá transcendence svědčí pouze o regularitách a pravidlech našeho vlastního mluvení, ne už tak o světě jako takovém.

Každý diskurz už zároveň reprezentuje moc jistého vědění. Neexistuje mluvení mimo siločáry a záměry diskurzu; nikoli ve smyslu skrytého vládce jazyka, jenž by nám podsouval významy a rozkazy, ale prostým faktem, že každá řeč je už předem strukturována kulturou, vědami, společnostmi. Mluvím v pojmech, ve kterých mě naučili myslet, moc slov šířím prostým jejich opakováním. Tento systém nikdo nekontroluje, neboť se vykonává z tisíců center: neslouží partikulárním zájmům, ale mase jistého vědění, kterou má řeč uvádí v činnost. Jsem v tomto smyslu *disciplinován*, zapojen v polyvalenčním předivu decentrované moci. „Disciplína“ nemůže být identifikována ani s institucí, ani s aparátem; je typem moci, modalitou praktikování moci, nesoucím si s sebou celý soubor nástrojů, technik, postupů, úrovní aplikace, cílů; je jakousi ‚fyzikou‘ či ‚anatomii‘ moci, určitou technologií.¹⁹ Právě já sám nesu a vykonávám tento typ moci, adoptoval jsem dohled, permanentní kontrolu a učinil z ní způsob svého jednání. Není potřeba dozorců a katů, protože sám reguluji, sankcionuji vlastní chování a skrze něj distribuji vědění, jež na mě bylo uvaleno. Disciplína charakterizuje moderní distribuci moci, moci vědění. „Uvalení ‚pozorování‘ je přirozeným prodloužením justice napadené disciplinárními metodami a procedurami zkoušky. Co je překvapujícího na tom (...) že se toto vězení stalo nástrojem moderního trestání? Je snad překvapující, že se vězení podobá továrnám, školám, kasárnám, nemocnicím, když se všechny podobají vězení?“²⁰

Permanentní seberegulace se spojuje s horizontem vědění, s obzory, které nám svým jazykem vnucuje. Konstatováním šílenosti či rozumu, trestuhodnosti nebo akceptovatelnosti, zdraví a nemoci konstituují právě ty modely duševního a tělesného zdraví, případně

¹⁸ MICHEL FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002, str. 198

¹⁹ Týž, *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*, Praha 2000, str. 300

²⁰ *Ibid.*, str. 314-315

přijatelnosti, které mylně pokládám za své vodítko. Jinými slovy, dotyčné koncepty existují a vykonávají se právě v aktu mé promluvy, nastolují a zároveň prodlužují čas jejich působnosti. Moc vědění či diskurzivní moc obecně takto nepůsobí formou přímých rozkazů, pokynů k mlčení, restrikcí a represí, nezakazuje a ani nenařizuje, co bych měl říkat, ale limituje hranice toho, *co je ještě možno říci*. Představuje onen průsvitný regulativ disciplinární moci, sankci nebo spíš repertoár možného, zvnitřněnou mapu světa: co nezaznamenává, neexistuje; nemusí mi nic zatajovat a ani odpírat, její reliéf tvoří hranice poznatelného. Výkon moci „se vpisuje do chování jednajících subjektů: podněcuje, ovlivňuje, odvádí, usnadňuje či ztěžuje, rozšiřuje či omezuje, činí více či méně pravděpodobným; v extrémním případě zabraňuje či zakazuje absolutně; nicméně vždy je to způsob jednání, působícího na jedající subjekt či jedající subjekty, pokud jednají anebo jsou schopni jednání.“²¹ Diskurzivní pojetí moci netvoří systém direktiv na způsob právního zákoníku, ale klade neviditelné překážky, nechává z naší perspektivy zmizet vše, co samo neartikuluje. Takto pojatá moc nám umožňuje přejít k post-strukturalistickému pojetí individuality, subjektu.

Dobová diskuze o *smrti autora*, jinými slovy o nemožnosti rekonstrukce jedincovy individuality z textu, z jeho vlastního díla, získává u Foucaulta jednu z možných point. Napříště bude sám předpoklad subjektu zpochybněn, protože jako je mu odepřeno autenticky se otisknout do textu, samu jeho autenticitu kontaminují jazyk s dějinami. Fikce subjektu vzniká na průsečíku mocenských tendencí, limitů vědění a dalších diskurzivních strategií. Jsem schopen o sobě přemýšlet jako o subjektu pouze na základě kulturně determinovaných představ toho, *co to je být subjektem*. „Tato forma moci se uplatňuje v každodenním životě, který jednotlivce kategorizuje, označuje jej jeho vlastní individuálností, svazuje ho s jeho vlastní identitou, vnutí mu zákon pravdy, který musí identifikovat a který musí ostatní rozpoznat v něm. Je to forma moci, která z jednotlivce činí subjekt.“²² Právě skrze takové pojetí získává humanistický feminismus smrtelnou ránu. Čistá identita, autentická osobnost umělce, prvotní svobodná duše, transcendentní já osvobozené od vši špíny jazyka nejsou než fikcemi a marnými sny, neodkazují k prvotním esencím, ale vyvstávají z tkáně diskurzu, která jim právě přiděluje pozici čehosi nečasového, originálního. Kritice konkrétních pojetí subjektu se budeme věnovat v příslušné pasáži (2.3).

Úplným závěrem pouze zmíním pojem *rizoma*, zavedený autorským duem Gilles Deleuze a Félix Guattari. Ze všech jeho implikací si ponecháme především myšlenkovou formu. Bude pro nás představovat jakýsi mezní případ, krajní referenci. Rizoma je alternativou způsobům

²¹ Týž, *Myšlení vnějšku*, Praha 1996, str. 216

²² Ibid., str. 202

okcidentálního myšlení, tvoří výchozí pole každého procesu signifikace, tvorby teorémů, filosofických systémů a abstraktních řádů. Rizoma není pojem v pravém slova smyslu, vytyčuje spíše pohyb, tendenci, tušené *pole intenzit*, tj. místo, kde se rozpadají všechny dvojice označujícího a označovaného, kde slova vycházejí ze sebe samých, přestávají si držet kodifikované významy a odkazují pouze k pohybům, jež je nesly; místo naprosté deteritorializace jazyka, tj. zrušení kulturou determinovaných významů, znamenání, myšlenek a abstrakcí, prostor rozpuštění v masivních trendech jazykových tendencí, intenzit.²³ (Latinské *altus* má ve své polysémii význam vysokého, vznešeného a nedostupného, ale i hlubokého, širého²⁴: jeho intenzitou je vertikálnost, nesmírnost.)

Rizoma stojí u základů každé disciplíny, vědy, schématu, stromově se větvičícího systému binarismů. Není skrytým a hlubokým tajemstvím, ale na způsob diskurzu tvoří jejich imanenci, uspořádání (*agencement*). Ovšem zatímco diskurz už je tímto umělým systémem restrikcí, nepsaných pravidel a regularit, rizoma tvoří hmotu, jejíž teritorializací, fašizací, vnuceným znamenáním aj. dáváme vzniknout umělým systémům vědy, abstraktním teorémům metody, formám umění. Příklady: do mapy intenzit lze vstoupit množstvím vstupů a vydat se můžeme libovolnou cestou, kdežto obraz nám předkládá definitivní význam, je kopií, napodobeninou sama sebe. Re-oidipizací, totiž vnucením oidipovského komplexu, svazujeme disparátní pole touhy a nevědomí v reduktivním narativu psychoanalýzy. Jelikož prochází množstvím disciplín (ovšem byla by chyba, nazývat ji interdisciplinární), rizomu poznáváme v množství pojmů: jako mapu, aparalelní evoluci, lodyhu, pole intenzit, schizoanalýzu. Rozrušení či deteritorializace pevných západních teorémů kořene-stromu (binarismus) a kořínku (tajemství), pevných tvarů re-oidipizace a napodobenin potom dosáhneme liniemi úniku (*lignes de fuit*), překročením hranice znamenání slova. „Právě imitující vždy tvoří svůj vzor, přitahuje ho. Napodobenina již převedla mapu v obraz, transformovala rizomu v kořeny a kořínky. Zorganizovala, stabilizovala, neutralizovala mnohosti podél os svého vlastního znamenání a subjektivace.“²⁵ Rizoma nemá centrum ani pevné znamenání, každý prvek komunikuje s každým, máme co do činění s neredukovatelnou mnohostí, nespoutaným polem, předpokladem veškerého jazykem svázaného myšlení. „Plošina je vždy ve středu, ani počátkem, ani koncem. Rizoma sestává z plošin. Gregory

²³ Vcelku instruktivní popis lze nalézt in: GILLES DELEUZE, FÉLIX GUATTARI, *Kafka: za menštinovou literaturu*, Praha 2001, str. 24, 29-51 aj.

²⁴ JAN KÁBRT a kol., *Latinsko-český slovník*, Voznice 2003, heslo *altus*

²⁵ „C'est toujours l'imitant qui crée son modèle, et l'attire. Le calque a déjà traduit la carte en image, il a déjà transformé le rhizome en racines et radicules. Il a organisé, stabilisé, neutralisé les multiplicités suivant des axes de signification et de subjectivation qui sont les siens.“ GILLES DELEUZE, FÉLIX GUATTARI, *Capitalisme et schizophrénie. 2, Mille plateaux*, Paris 2009, str. 21

Bateson používá slova ‚plošina‘ k označení něčeho velmi zvláštního: spojitého, v sobě vibrujícího pásma intenzit, rozvíjejícího se, aniž by směřovalo ke kulminujícímu bodu nebo vnějšímu konci.²⁶ V našem užití tedy v rizomě spatřujeme východisko všech dodatečných genderových modelů, neurčitou podmínku konkrétních systémů, jež podle pravidel západního myšlení pouze teritorializují prvotní mapu (tělesných) intenzit, svazují ji ve více či méně formálních, a tudíž fantasmatických teoriích. Deleuze s Guattarim prostřednictvím rizomy vlastně napadli způsob evropského myšlení v jeho kořenech, vidí v něm soustavu dodatečných formalizací, redukcí rozmanité a neuchopitelné pole svých vlastních předpokladů.

Všechny uvedené výrazy mají pozici našeho výchozího slovníku a myšlenkového pozadí, další takové termíny představíme na příslušných místech. Nyní nastal čas přejít k těm pojmům, které hodláme kriticky a nanovo promyslet, podchytit jejich předpoklady a s ohledem na výše zmíněné prokázat potenciál, jež by mohly mít. Zatímco myšlenky tohoto oddílu nemáme potřebu zpochybňovat, minimálně proto, že představují samotný jazyk této práce, *gender* a přidružený slovník se pokusíme převést na jistou společnou rovinu, z níž bude lze vystavět termíny nové, resp. přidělit tomu kterému konceptu jeho místo v celku našeho uvažování.

1.3 Koncepce předcházející myšlení Scottové

V promyšlení pojmu *gender* bude užitečné vrátit se k jedné z jeho významných definicí, vytvořené přímo pro potřeby historiků. Jedná se mi o vlivný rámec, jaký slovu vtiskla práce Joan W. Scottové *Gender: a useful category of historical analysis*. Ovšem hned u prvních zmínek narážíme na potíže, které budou pojem chronicky provázet. „In its most recent usage, ‚gender‘ seems to have first appeared among American feminists who wanted to insist on the fundamentally social quality of distinctions based on sex. The word denoted a rejection of the biological determinism implicit in the use of such terms as ‚sex‘ or ‚sexual difference‘.“²⁷ Už v užití předcházejícím definici Scottové tak nacházíme étos pozdější praxe, vůli zbavit se biologizujícího determinismu a podtrhnout společenskou, tj. jazykovou

²⁶ „Un plateau est toujours au milieu, ni début, ni fin. Un rhizome est fait de plateaux. Gregory Bateson se sert du mot ‚plateau‘ pour désigner quelque chose de très spécial: une région continue d'intensités, vibrant sur elle-même, et qui se développe en évitant toute orientation sur un point culminant ou vers une fin extérieure.“ Ibid., str. 32

²⁷ JOAN W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *The American Historical Review* 91, 5/1986, str. 1054

konstruovanost identit stavících na pohlavních odlišnostech. Svízel přichází o pár řádků dále; gender vznikl také v opozici k úzce zaměřeným *women's studies* s jejich pojetím nadčasové a anachronní ženy, ve snaze podtrhnout právě výše zmíněnou sociální konstruovanost jakéhokoliv žensství, kdy „women and men were defined in terms of one another, and no understanding of either could be achieved by entirely separate study.“²⁸ Přestože na jedné straně chce toto myšlení uniknout diktátu objektivního těla a jím implikované věčnosti společenských konfigurací, na straně druhé běží vstříc svému únosci, kdy řešení hledá skrze petrifikaci binarismu muž-žena, tj. v té dvojici, která se právě svou fyzickou odlišností jako dvojice nabízí. Mějme na paměti tento paradoxní kruh, protože až jeho rozlomením se našemu uvažování otevrou další možnosti.

Zrekapitulujme krátce, které přístupy na cestě k vlastnímu pojetí Scottová prochází, potažmo zavrhuje. Zastavím se pouze u teoretických východisek, která se přes své odmítnutí – anebo právě pro něj – přeci jen více podílejí na podobě termínu samotného. Autorka vyznačuje tři hlavní linie dosavadního myšlení o genderu: feministické teorie stavící na vysvětlení původu patriarchy, marxismus a konečně psychoanalýzou inspirované přístupy.²⁹ První zmíněný postup má tu nevýhodu, že eliminuje historický – v širším slova smyslu by se dalo říci dekonstruktivní³⁰ – přístup k věci. Stávající kulturní rozložení spatřoval v nadčasových maticích degradované ženské „práce“ plození, subordinované takto jisté sebestředné „mužské ideologii“ patriarchy, kdy prvotní „vykořisťování“ reprodukční funkce iniciuje vykořisťování žen ve společnosti tak vůbec (O'Brienová). Další větev této linie spatřuje příčinu mužské dominance čistě v odnětí sexuality ženám, v onom prastarém obraze něžného a pasivního pohlaví, podle něhož se ženy mají stát pouhým objektem (nikoliv subjektem) sexuální touhy, ve své hypostazi potom příjemcem, pasivním aktérem společnosti, kultury (MacKinnonová). Tyto nečasové matrice se nevyhnou jistému paradoxu, protože příčinou pohlavní nerovnosti ve světě se stává pohlavní nerovnost sama. Scottová velmi případně namítá, že „whether domination comes in the form of the male appropriation of the female's reproductive labor or in the sexual objectification of women by men, the analysis rests on the physical difference.“ A dále: „A theory that rests on the single variable of physical difference poses problems for historians: it assumes a consistent or inherent meaning

²⁸ Ibid. K diskuzi *gender a women's studies* viz DENISA NEČASOVÁ, *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*, Dějiny – teorie – kritika 5, 1-2/2008, str. 81–102

²⁹ SCOTT, *Gender*, str. 1057-1058

³⁰ „If we employ Jacques Derrida's definition of deconstruction, this criticism means analyzing in context the way any binary opposition operates, reversing and displacing its hierarchical construction, rather than accepting it as real or self-evident or in the nature of things. (...) The history of feminist thought is a history of the refusal of the hierarchical construction of the relationship between male and female in its specific contexts and an attempt to reverse or displace its operations.“ Ibid., str. 1066

for the human body – outside social or cultural construction – and thus the ahistoricity of gender itself.³¹ Každé přiznání univerzality nějakému kulturně determinovanému momentu, každý anachronismus těla s sebou nesou nevyhnutelné riziko zvěčnění té které konfigurace, kteréžto potíži se nevyhnuly ani dotyčné myslitelky patriarchy. Tělo-centrismus je přesně tím poutem, ze kterého se chce Scottová pojmem gender vymanit.

Před zcela opačným problémem stála marxistická konceptualizace. Lpěním na základna-nadstavbovém binarismu si předem stanovila hierarchii problému: vyhýbá se sice neduhům nečasového těla, ovšem za cenu jeho přílišného odsunutí do pozadí. „Families, households, and sexuality are all, finally, products of changing modes of production.“³² Dělení mužských a ženských prací, rodinné poměry nebo vzorce chování, jež plynou z domnělých stereotypů pohlavních rozdílů, ba tyto stereotypy samotné se tak jeví jako pouhé důsledky distribuce výrobních prostředků. Zbavují-li se marxistické konceptualizace přílišného lpění na těle, vylévají nakonec vaničku i s dítětem v momentě, kdy performativní moci symbolického řádu slov upírají jakoukoliv motivaci v těle; kdy fyzickou realitu těla nahrazuje neredukovatelná realita vztahů mezi výrobními prostředky. I teoreticky pátrající po umírněnějších modelech nakonec ve své snaze selhávají, a to právě kvůli základna-nadstavbovému rámci, primátu fyzické reality pracovních vztahů. To je třeba příklad Kellyové, která uvedla „the idea of a ‚sexually based social reality‘, but she tended to emphasize the social rather than the sexual nature of that reality, and, most often, ‚social‘, in her usage, was conceived in terms of economic relations of production.“³³ Marxistické myšlení je sympatické svou vůlí k převedení pohlavního binarismu na jeden z mnoha důsledků už *jiných*, jemu *předcházejících* vlivů; snahou o odstranění esencialismu těl. Zůstává ovšem otázkou, zda-li můžeme tělo jako takové úplně opominout, vidět ho jako pouhý následek různých výrobních vztahů. Mělo by pak ještě cenu mluvit o genderu?

Projděme ještě krátce třetí, psychoanalytickou linii. Scottová ji dělí na angloamerickou školu *object relations theory*, odvoзованou tradičně od díla rakouského psychoanalytika Otto Ranka³⁴ a nabírající vliv od čtyřicátých a padesátých let dvacátého století zásluhou britských

³¹ Ibid., str. 1059

³² Ibid.

³³ Ibid., str. 1060

³⁴ Otto Rank (1884-1939) „Austrian psychologist who extended psychoanalytic theory to the study of legend, myth, art, and creativity and who suggested that the basis of anxiety neurosis is a psychological trauma occurring during the birth of the individual.“ *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. 9, Chicago 2003, str. 937. Po publikaci teze o traumatu z narození (1924) došlo k rozluce s Freudem. Rank poté působí v Paříži a nakonec zůstává v USA. Mimo uvedené myšlenky pracoval na konceptu vůle jakožto pozitivního faktoru, jenž dokáže regulovat pudy (naopak freudiáni by v takové vůli spatřovali cenzora). Jeho pokus redukovat celou psychologii na traumatickou zkušenost porodu poněkud trpí deficitem vědeckosti, ale důraz na osobní růst a sebe-aktualizaci i aplikace psychoanalytické teorie na interpretaci mýtů a kultury zůstávají vlivné. Ibid.

psychologů (zejména Ronalda Fairbairna) a francouzskou, de facto lacanovskou a strukturalistickou školu, reinterpretojící Freudovo dílo s ohledem na teorie jazyka.

Potíže *object relations theory* připomínají svízele teoretické patriarchátu. Veškeré vzorce chování a stereotypy v jednání si máme osvojovat v nejútlejším věku, totiž příkladem rodičů, jakýmsi precedentem našich identit. Jelikož na Západě se uplatňuje rodinný model přející jistému dělení práce a distribuci úkolů rodičů, společnost pak ve své hypostazi tento model v příslušném měřítku recykluje. Narážíme tak opět na bludný kruh příčiny a následku, kdy jistá konfigurace společnosti existuje zkrátka proto, že existuje. Není divu, že se s *teorií* identifikovaly hlavně *women's studies*, postulující věčnou ženu neměnného údělu stejně jako implicitní rupturu mezi muži a ženami tak vůbec.³⁵ Jak píše výše, s anachronními konfiguracemi by dějiny nutně ustrnuly, což by pojem gender i historii samotnou učinilo přespočetnými.

Lacanovská psychoanalýza nabízí nejedno zajímavé řešení a ze všech pozitiv, která na ni Joan Scottová spatřuje, bych podtrhl především dvě. Jednak zavádí pojem *falus*, „transcendentální označující“. Metaforicky čteno, každý *chlapec* se v jisté fázi psychického vývoje ztotožňuje „s otcem jako vlastníkem falu, aby mohl někdy později získat přístup k jiné ženě, než je jeho matka. Jak touha po matce, tak touha mít otcův falus (jehož prostřednictvím se lze dostat k matce) jsou vytlačeny do nevědomí a jméno otce – jejich metaforický substitut – je již explicitně symbolizováno pouze zákonem, tedy morálními imperativy, na nichž stojí civilizace. Primární ztotožnění s obrazem matky tak bylo vystřídáno sekundárním ztotožněním se zákonem otce.“³⁶ Vztah dítěte k zákonům, tedy moci a jejímu symbolickému řádu, se definuje pohlavní diferencí, přijutím imaginativní pozice mužství či ženství. „The imposition, in other words, of the rules of social interaction are inherently and specifically gendered, for the female necessarily has a different relationship to the phallus than the male does.“³⁷ Zásadní poznatek, který Scottová přejme i do vlastní definice genderu, podle kterého u kořenů každého rozvržení moci, každého systému označování stojí jisté *apriori*, a totiž hierarchie mezi pohlavími, hledisko, jímž ta která identita systém nahlíží.

Druhým podstatným postřehem budiž jistá míra dynamičnosti, doslova *fikčnosti* takto

Oba okruhy sehrály v *object relations theory* svou roli. Mezi podstatné myslitele této *teorie* patří třeba Donald Winnicott nebo Nancy Chodorowová.

³⁵ SCOTT, *Gender*, str. 1062. Za zmínku stojí také fakt, že *object relations theory* předpokládá jistý druh nezprostředkovaného nazírání věcí, kdy dítě jaksi patří na rodiče a automaticky přejímá mocenské struktury z jejich chování plynoucí. Toto opomenutí symbolického řádu diskurzu přináší nejeden teoretický problém: jak děti zpracovávají svou zkušenost? Na základě jakého kódu? Je snad člověku vrozené i to, na které momenty a situace má klást důraz a na které nikoliv? Viz *ibid.*, str. 1062-1063

³⁶ BARŠA, *Panství člověka*, str. 86

³⁷ SCOTT, *Gender*, str. 1063

tvořených identit. Protože přijetí jedné z nich vede k potlačení té druhé a tím i jistého *bisexuálního potenciálu* každého subjektu, touhy odsunuté do nevědomí se derou ze svého exilu a bez ustání ohrožují zdánlivě fixní, uzavřenou a ukončenou identitu. V potaz je brána i proměnlivá a saussurovsky diferenční povaha jazyka, kdy slova – obzvláště ta identitotvorná – mění svůj význam v závislosti na použití, nejsou ustanovená jednou provždy, jedny existují jen vzhledem k druhým. Nečasovost binarismu muž-žena je takto historizována, dostává se jí určitého pnutí, možnosti změny, vyhýbá se petrifikaci těch kterých nahodilých projevů a konfigurací pohlavních rolí. Problémem je, že jako taková zůstává nedotčena (k další kritice Lacana viz 2.3).

Scottové vadí zvěčnění antagonismu mužů a žen, kdy se vztahy touhy a ovládání stávají matricí psýché, definující povahu lidské mysli. Opravdu se každý subjekt rodí tímto jediným možným způsobem sexualizace mocenského řádu, resp. touto konkrétní cestou rozložení vztahu k moci na základě pohlavní identity? „Even though this theory takes social relationships into account by linking castration to prohibition and law, it does not permit the introduction of a notion of historical specificity and variability.“³⁸ Zdá se, že problémem všech psychoanalyticky orientovaných směrů je potřeba jisté anachroničnosti, vzorců vyvázaných z dějin; potřeba jistého druhu esencialismu.

Podíváme-li se zpětně na linie, které Scottová postupně prochází a zamítá, rýsují se před námi dva póly téže aporie, téhož začarovaného kruhu. Jak teoreticky patriarchy, tak *object relations theory* i lacanovská psychoanalýza naráží ve větší či menší míře na týž problém: fyzické tělo, sofistikovaněji potom psychický proces, pro ně představuje jakýsi neredukovatelný moment, ovšem ne ve své hrubé materialitě, v jisté otevřenosti světu, v té povaze těla, která překonává opozici subjektivního a objektivního, jako je tomu u fenomenologie, ne. Tělo se svou povahou se u těchto konceptualizací stává čímsi mimočasovým, přičemž to diskurzivní se mnohokrát ztotožňuje s tím, co je mu předpokladem. Ať už mluvíme o reprodukčním jhu žen, o rodinném předobrazu společenského jednání nebo o postavení jednotlivých pohlaví vůči *transcendentálnímu označujícímu*, vždy máme co do činění s nějakým druhem esencialismu. Scottová chce ovšem docílit odtržení společenské role či funkce připisované pohlaví od pohlaví samotného. Co se pohlavím připisuje, nemusí být ještě jejich imanentní součástí, sublimovaným pendantem jejich fyzické pravdy. Všechny feministické teorie svou vůli změnit stávající rozvržení sil

³⁸ Ibid., str. 1064. *Kastrací* se zde míní symbolické oddělení dítěte od matky, jeho popření jakožto falu, kdy dochází k narušení prvotní jednotné identity, v níž nerozlišovalo sebe od své rodičky. Viz BARŠA, *Panství člověka*, str. 86

svým způsobem postulují diachroničnost těchto identit, ve své praxi ale končí v pastech, jež si samy nastražují. Nutno dodat, že ze tří zmíněných škol se kýžené podobě pojmu nejvíce blíží lacanovské pojetí, a to právě svým akcentem na arbitrárnost, která pohlavní identity provází. Ovšem východisko zůstává přinejmenším dvojnásobně: byť můžeme číst *faux* jako metaforický pojem, jím postulovaný hierarchický rozvrh (který nemusí být čten výhradně jako nadřazenost mužů) počítá s neredukovatelným binarismem pohlaví. A přistoupíme-li na hru antagonismu či jen existence dvou pohlaví jakožto jedné z prvotních struktur světa, ocitáme se opět v kruhu příčiny a následku, tělesné determinace diskurzivního řádu.

Linie marxismu stojí na opačném pólu, kdy v těle spatřuje pouze další pole pro expanzi distribuce výrobních prostředků: patriarchát tak má jít ruku v ruce např. s kapitalismem atp. Esencialismu těla uniká tak důsledně, že tělo samotné téměř mizí ve spleti výrobních vztahů a příslušných ideologií, stává se dispozitivem základna-nadstavbové dialektiky. Poslední spojitost s pohlavími tkví v tom, že společenské role mužů a žen prostě hrají nositelé jedné nebo druhých pohlavních orgánů. Proč potom ale nutně mluvit o genderu, tedy společensky konstruované pohlavní identitě, a ne jednoduše o jakýchkoliv identitách, zůstává otázkou (stejně by mohly být determinované i třídní identity). Marxismus neeliminuje pohlaví zcela, ale pokud jej nenacházíme už v počátcích označování (jak to třeba navrhuje Lacan), celý problém se redukuje jen na výčet různých forem útlaku, přičemž činitel bude vždy jasný (držitelé výrobních prostředků) a jediné, co se mění, jsou podoby této symbolické represe. Náš problém *povahy* fungování genderů navíc zůstane nadále nevyřešen, protože co nového nám vědomí utlačujícího a utlačovaného řekne o praxi těchto ideologií na úrovni jedince, subjektu? Odkážeme-li ovšem pohlavní identity cele k tělu, upadneme opět do jha esencialismu, kruh se může začít točit nanovo. Je tedy opravdu možné utéci od nečasového těla k dynamickým mocenským modelům, aniž bychom zcela ztratili ze zřetele předmět výkonu moci? Jak je možné vybudovat kritický diskurz o těle, aniž by se utopil v nediskurzivní povaze těla samotného? Pro rozlomení začarovaného kruhu bude potřeba středního modelu, obraťme nyní pozornost k vlastní definici Joan Scottové.

1.4 Gender v pojetí Scottové

„My definition of gender has two parts and several subsets.“ Jednak gender „is a constitutive element of social relationships based on perceived differences between the sexes,

and gender is a primary way of signifying relationships of power.“³⁹ Ani jedna část není dominantní či samostatně stojící, navzájem interagují z mnoha směrů, jsou polyvalenční. První část se dále dělí na čtyři podtřídy, u kterých nyní na chvíli setrvám. Gender jakožto konstitutivní prvek společenských vztahů založených na vnímaných pohlavních rozdílech zahrnuje za prvé „culturally available symbols that evoke multiple (and often contradictory) representations – Eve and Mary as symbols of woman, for example, in the Western Christian tradition (...).“⁴⁰ Hned s prvním bodem nastávají jisté problémy, a totiž, pojmenovává Scottová obrazy Evy a Marie *kategorema*, nebo *akcidenty* pojmu gender? Tj., ilustruje těmito příklady nadání a vlastnosti termínu tak vůbec (jeho analytické možnosti, schopnosti pojmenovávání, projevy pojmové struktury), anebo definuje pouhou jeho praxi – tedy dílčí aplikace genderu coby širší matrice? Jsou Eva a Marie již artikulacemi, imanencí užití a užívání termínu, nebo stojí vedle sebe souřadně pod všeobjímající a nadřazenou koncepcí genderu? Máme co do činění s gendery, nebo prostě s příklady nějaké vyšší transcendence?: je *gender Eva* a *gender Marie*, nebo *gender žena* obsáhne obě dvě? Scottová pokračuje ve výčtu symbolů mýty světla a temnoty, očištění a pošpinění, nevinnosti a zkaženosti. První podtřída tak nejspíše odpovídá jazykovému apriori, vlastnímu materiálu diskurzu, tezauru symbolických obrazů,⁴¹ předpokladům každého mluvení a každého přirovnávání; rizomatické východisko každé mocenské teritorializace. Co to pro nás znamená? Eva s Marií představují pouhé obrazné momenty, vrcholky, stavební kameny širší symbolické hry genderu, již jsou podřízené. Ve své prvotní rovině tedy pojem může absorbovat celou plejádu témat, motivů a dalších prvků, nemusel by se zastavit u pouhých obrazů muže a ženy, resp. nic mu nebrání vyplnit je libovolnými obsahy. Tato definice de facto smiřuje výše položené otázky: na jednu stranu Eva a Marie představují pouhé dílčí aplikace širšího konceptuálního rámce, na straně druhé umožňuje tento rámec nekonečné metamorfózy. Gender se tak otvírá už ve svém prvním bodě a nabízí velkorysé možnosti.

Druhou podtřídou první části tvoří „normative concepts that set forth interpretations of the meanings of the symbols, that attempt to limit and contain their metaphoric possibilities. These concepts are expressed in religious, educational, scientific, legal, and political doctrines and typically take the form of a fixed binary opposition, categorically and unequivocally asserting the meaning of male and female, masculine and feminine.“⁴² Zde už se nejedná ani

³⁹ SCOTT, *Gender*, str. 1067

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Takový by měl asi na mysli Frye, když píše o anagogické rovině čtení literární obraznosti, rezervoáru vši umělecké imaginace a mýtů. NORTHROP FRYE, *Anatomie kritiky: čtyři eseje*, Brno 2003, kap. „Anagogická fáze“, str. 137-151

⁴² SCOTT, *Gender*, str. 1067

tolik o diskurzivní rovinu promluvy, jako spíš o přímý soubor pravidel, pouček a explicitních zákazů. Na této úrovni dochází k redukci výše zmíněné hry, k selekci slov, usměrňování jejich významů; zde můžeme nalézt jednotlivě definované gendery, např. viktoriánskou ženu, preciósku, trubadúra. Do druhé podtřídy patří výroky typu „muži jsou z Marsu, ženy z Venuše“. Ale počítá Scottová i s identitami homosexuála či gaye, dimorfních jedinců, ale třeba i těch, kteří na hegemonním stereotypu nesmí participovat, jakkoliv většině jeho atributů odpovídají – prostitutky, Afričanky? Autorka píše o *meanings of male and female, masculine and feminine*. Nevzniká právě na této úrovni redukce pojmu gender na pouhé pojmenovávání identit domnělých *mužů* a *žen*? Praxe termínu se tak dá v lepším případě omezit na analýzu dominantních stereotypů, obávám se ale, že zde dochází k něčemu mnohem zásadnějším, totiž k petrifikaci pohlavního binarismu. Dvojnost dominantních genderů muže a ženy necht' platí jako nadčasové schéma.

Jedná se přitom o velký paradox, Scottová sama zarputile válčí proti *monotónnímu invariantu ženského a mužského antagonismu*, jejími slovy: „We need a refusal of the fixed and permanent quality of the binary opposition, a genuine historicization and deconstruction of the terms of sexual difference. We must become more self-conscious about distinguishing between our analytic vocabulary and the material we want to analyze.“⁴³ Jak je tedy možné, že sotva autorka otevřela novou analytickou kategorii nespoutaným možnostem diskurzivních konfigurací a jazykovým hrám všeho druhu, zabředne rázem zpět k diktátu fixních těl, k věčné opozici – jež nemusí být nutně antagonistická – mužství a ženství? Vraťme se zpět k předešlé podtřídě a uvidíme, že již první vstřícný krok, tj. otevření pojmu gender rozličným obsahům, nás zároveň uvrhuje zpět k jistému esencialismu pohlaví. Podle všeho sice můžeme naplnit jednotlivé historické podoby genderu třeba i protirečícími si obsahy, panuje zde ale jistý nevyřčený předpoklad: hegemonie pohlavního binarismu. Jak už volba pojmu *gender*, rod, napovídá, horizont veškerého bádání se má odehrávat v rámci pohlavních identit. Následná precizace pojmu sugeruje předměty zájmu, jimiž mají být spíše identity vnučované, ba i vnučované hegemonním diskurzem. Ovšem máme-li v dějinách co do činění s – jak sama autorka přiznává – různými podobami binarismů, půjde spíše o binarismy muže a ženy, než o opozici bělošky a Afričanky.

Zprvu velkoryse pojatý pojem gender se tak rázem stává příliš těsným: pokud měl zastřešovat nahodilé konfigurace a syntagmata libovolných pohlavních identit, potom se vždy nahrávalo identitám muže a ženy, a to z jednoho prostého důvodu: předmětem zájmu měly být

⁴³ Ibid., str. 1064n

především hegemonní gendery. A jakkoliv žena v dějinách vystupuje jako faktor potlačovaný, tupený a kolonizovaný, jedná se stále o konstitutivní rys společenského řádu, většinový a dominantní vůči jiným, ještě minoritnějším identitám – např. lesbám. O hegemonním postavení dvojice muž-žena nechť vypovídá i třetí podtřída pojmu, institucionální rozměr společnosti a jeho výzkum.⁴⁴ Jakkoliv právě instituce typu školství, pracovního trhu nebo volebního práva zprostředkovávají tu nejelementárnější disciplinaci a distribuci symbolického řádu moci včetně vyloučení minoritních identit, zajišťují rovným dílem inkulturaci, oslavu, fungování těch většinových. Závěr článku Scottová věnuje nápadům na možné budoucí výzkumy *gender studies* a bez výjimky se jedná o analýzu mocenského rozvrhu mužských a ženských identit.⁴⁵

Nyní by se přeci jen jevilo užitečnější pojmut gender jako pojmovou strukturu, spíše než jako zastřešující koncept. Přitom pojmu nelze upřít ambice být širě pojatým rámcem. „The point of new historical investigation is to disrupt the notion of fixity, to discover the nature of the debate or repression that leads to the appearance of timeless permanence in binary gender representation.“⁴⁶ Již výše zmiňuji, že kámen úrazu spočívá už ve volbě pojmu. Jakkoliv se tomu autorka snaží na mnoha místech textu předejít, gender samovolně klouže ze zastřešujícího konceptu do pouhé jedné z možných kategorií druhé podtřídy: souboru normativních předpisů postihujících pohlavní identity. Termín usilující o pojmenování jistého mocného řečového apriori tak riskuje, že se smrskne na pouhé dvě kategorie; gender muž a gender žena – víc nic. Návodné je už motto celé první části, kdy Scottová definuje gender jako „constitutive element of social relationships based on *perceived differences between the sexes*.“ Dále v textu se ovšem dozvídáme, že „the sketch I have offered of the process of constructing gender relationships could be used to discuss class, race, ethnicity, or, for that matter, any social process.“⁴⁷ To je vskutku grandiózní plán a tento proklamovaný projekt opravdu v textu mnohokrát probleskuje. Autorka pojmu, jakkoliv se tomu sveřepě brání, ovšem svým permanentním upadáním do esencialistického binarismu pohlaví jeho rozlet sabotuje. Jak je to možné? Kdybychom se vzdali zmínek o pohlavních diferencích a opustili pojem gender, resp. ponechali ho osudu druhé podtřídy první části, totiž jako označující pro kulturně konstruované identity sugerující dvoupohlavní hegemonii, mohli bychom projekt rámcového diskurzu o tělesných identitách vzkřísit. Jinými slovy, buď bude gender pojmem pro deskripci variací budovaných na hlubším kulturním apriori pohlavního binarismu, anebo

⁴⁴ Ibid., str. 1068

⁴⁵ Ibid., str. 1070-1075

⁴⁶ Ibid., str. 1068

⁴⁷ Ibid., str. 1069

bude schopen pojmenovávat všechny tělesné konfigurace, z nichž pohlavní binarismus je jen jednou možnou variantou. Nicméně posečkejme, Scottová nám o genderu ještě neřekla vše.

Čtvrtou podtřídou prvního oddílu zmíním jen letmo, jedná se o uznání subjektivní, psychologické roviny pohlavní identity. Přestože autorka zůstává značně skeptická k anachronním koncepcím psychoanalýzy (minimálně proto, že činí historii zbytečnou), uznává její nezbytnost pro vysvětlení mechanismu, jakým jedinec své identity nabývá. Jde spíše o úlitbu všemožným psychologizujícím přístupům, jejichž postřehy v jisté míře rozhodně nelze obcházet, nicméně neodpovídají na historikovy otázky, tj. jak funguje jedinec v interakci se společností a kulturou?

Druhý oddíl má být pro pojem jako takový určujícím: „gender is a primary way of signifying relationships of power.“⁴⁸ Zde se jedná o skutečný hodnotový pól řeči, diskurzivní pravidlo. Pokud první podtřída prvního oddílu – tezaurus obraznosti – poskytovala verbální a imaginativní substrát, postrádající politickou, hodnotovou hierarchii v širším slova smyslu (jestli je něco takového ovšem vůbec možné), ve druhém oddílu získávají témata svou orientaci. Skrze gender promlouvá moc, používá jej coby nevyřčené a tiché očekávání, apriorní soud schovaný v záhybech jazyka. Pojem se nakonec téměř kryje s charakteristikou diskurzu tak vůbec; tvoří jistý druh strategie řeči, vektor usměřující významy a symbolický řád moci.⁴⁹ Není třeba zde pojem přeceňovat jakožto jakousi zbrusu novou, bazální úroveň jazyka. Spíše máme co do činění s trendem, pohybem, který participuje na distribuci moci; další hierarchický okamžik jazyka. Na příkladu Bourdieua autorka hezky ilustruje, jak pojem používat: třeba věčné zmínky o tělesných kvalitách a danostech různých pohlaví definují celkové rozvržení společnosti, poskytují alibi a plní legitimizační funkci, jakkoliv může být domýšlení jejich banální materiality ryzí imaginací a fantasmatem. Tvrzení, že „[e]stablished as an objective set of references, concepts of gender structure perception and the concrete and symbolic organization of all social life“⁵⁰ je třeba brát spíše s rezervou. Gender zajisté představuje závažnou diskurzivní regularitu, nicméně novou rovinu pojmu *diskurz* netvoří, žádné skryté tajemství, jež by bylo třeba číst mezi řádky. Zásluha Scottové spočívá především v převedení genderu na post-strukturalistický slovník.

Pozoruhodné je, že sama Scottová si při promýšlení druhého oddílu všímá jistých podobností s druhou podtřídou první části, tj. s normovanou identitou formulovanou pomocí explicitních pouček a zákazů.⁵¹ I když to nikde nezazní explicitně, lze zde cítit jisté napětí ve

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Autorka se přímo vyznává z inspirace post-strukturalismem, *ibid.*, str. 1066, 1070, pozn. 47

⁵⁰ *Ibid.*, str. 1069

⁵¹ *Ibid.*

snaze oddělit represivní výkon moci zákonů, jež charakterizuje tvorbu identit prostřednictvím norem, a disciplinární, jazykový rozměr výkonu genderové moci. Má-li být gender onou tichou strategií imanentní diskurzivnímu řádu řeči, potom by neměl splývat s – z této perspektivy banálními – jednotlivými pohlavními identitami, vyznačenými represivním zákazem. Je toho pojem ovšem vůbec schopen? A proč s takovou pompou zavádět koncept, který nechtěně artikuluje právě ty předpoklady, kterým by rád unikl? Vydat se cestou diskurzivní analýzy byl rozhodně dobrý krok, jak vybřednout ze začarovaného kruhu esencialismu těla a neskončit ve vnějších silách ekonomické materiality. Způsob, jakým Scottová postupuje, ale na jeho prolomení nestačí. Petrifikací hegemonních identit, zvěčněním pohlavního binarismu a vposledku zastřešením celého konceptu označením pro gramatický rod zavírá příliš mnoho dveří. Máme-li najít ten typ regularity, která distribuuje moc nejen mezi muži a ženami, ale lidskými těly vůbec, budeme muset zajít dál. Vzdát se centrální pozice pohlaví a prozkoumat, jakými cestami integrovat další od těla odvozené identity, byť nestojí na dvojnosti pohlaví, např. homosexuály, menšinově a sociálně určené pohlavní identity; prostitutky aj.

1.5 *Corpus*

Provizorně a ještě předtím, než přistoupím k vlastní kritice *pohlaví*, nabídnu pojem, který by mohl této aporii uniknout. Jestliže chronický problém genderu spočívá v neustálém klouzání od obecné koncepce k dílčím normovaným pohlavním identitám, musíme se vrátit k těm bodům, kterými se Scottová nejvíce blíží nějaké zastřešující vizi. Jsou jimi především první podtřída první části a část druhá. Civilizační tezaurus motivů, obrazů, symbolů, tato encyklopedie jazyka a imaginace nabízí potenciál pro nekonečné variace, konfigurace, nespoutanou rozmanitost identit. Proč redukovat Evu a Marii na pouhé projevy univerzální Ženy? Nemáme ve skutečnosti co do činění se dvěma specifickými identitami, konkurujícími si a existujícími synchronně, když ženskost je jen jedním jejich skladebním prvkem? Nebyla-li Eva favorizována, znamená to rovnou, že ženám nemohlo být rozuměno prostřednictvím tohoto stereotypu *jako Evám*? Nakolik se homosexuál liší od muže, které atributy je odlišují a které mají styčné? Navrhuji rozšířit distribuci motivů kulturního katalogu obraznosti z binarismu mužské-ženské na volnou kombinatorickou hru, lišící se nejen kulturou od kultury, ale i v kultuře samotné, kde různé identity soupeří o významy a vlastnictví těch kterých

symbolů. Jak jinak se zorientovat ve snaze gay komunity ukořistit si význam a atributy slova *queer*, změnit jeho orientaci a hodnotový obsah? Učiněná válka o symboly. Potom ovšem budeme muset změnit nadřazené slovo tak, aby nevnucovalo dvoupólovou distribuci tezauru, neroubovalo jej do tabulky o dvou sloupcích.

Stejně je tomu s druhou částí, a totiž genderem pojatým coby diskurzivní praxe, určitá strategie, moment hierarchizace. Byla by skoro škoda smířit se s pouhým rozkrytím jednoho z pravidel vykonávajících dílčí společenskou disciplinaci. Ustanovení hierarchie mezi hegemonními gendery, ba jejich ustanovení jakožto hierarchické je samozřejmě vážná věc, nejedná se ovšem nakonec o pouhý jeden projev širšího fenoménu řeči, o subordinaci těla jako takového jazyku? Každá nehegemonní skupina představuje svého druhu menšinu. Nenacházíme u každé takovéto *tělesné menšiny*, u sexuálních, etnických či jinak tělesných identit tentýž proces označování a skrytého jazykového ujařmení? Nejvyšší čas odvrátit pozornost od binarismu pohlaví a obrátit ji směrem ke *kulturně konstruovaným identitám odvozujícím se od těla* tak vůbec.

Provizorně navrhuji nazývat toto nové poslední označované a první označující slovem *corpus*. Nemám takové klasické vzdělání a ani nejsem tak zdatný etymolog, jakými byli a jsou třeba Roland Barthes nebo Georges Didi-Huberman, nicméně věřím, že pojem nám umožní myslet a obsáhnout množství zásadních kvalit. *Corpus* neoznačuje jen tělo v jeho hrubé fyzické materialitě, tělo, které by představovalo nejzazší možný limit naší konceptualizace identity vůbec. Vedle této neredukovatelné a svým způsobem hrubé objektivitě těla jakožto *tělesa* značí i osobnost, jisté charakterové nadání (*corpora heroum*), jež by nás přiblížilo tušeným identitám a rolím s nimi spojenými. Protože hledáme pojem, který by pojál jak pohlavní diference, tak diference sexuální, etnické, ale i diference, jejichž praxe se odráží ve společenské existenci, v sociální distribuci prací a povinností, v institucích, *corpus* se jeví vhodný i jako stavební kámen, základní prvek, atom (*corpora principiorum*) těchto konfigurací. Jazyk tvoří veškeré identity ve společnosti, v kultuře, kolektivně a sdíleně. Ti, co jej adoptují, formují komunity, společenství, skupiny a celky, tělesa (*immensim imperii corpus, in corpore*), která by bez fyzické existence každého svého jedince přesto neexistovala – je to subjekt, kým moc prochází, masa těl, co společenství tvoří (*acervi corporum*). Naše tělesné identity, ať už jsou jakéhokoliv druhu, nakonec vždy podléhají nějakému systému symbolické moci, souboru implicitních pravidel a nezjevného řádu, stejně jako zákonům a regulím (*Corpus iuris civilis*), v posledku se všechna tato pravidla otiskují v jednom každém

fyzickém těle, jeho hmotě, předmětnosti (*corpus delicti*).⁵²

Pojmem, slovem *corpus* prochází značné množství užitečných významů a konotací, z nichž všechny se jeví konstruktivně. Především zachovává vazbu k jednotlivci, nejposlednějšímu důkazu jeho identity – vlastnímu tělu jako předmětu, objektu i subjektu; nositeli vlastností i trpiteli výkonu moci. Zároveň umožňuje spojení s velkými celky – skupinami, identitami, soubory, společenstvími –, a to nejen výrazem vlastní celistvosti, nadřazenosti, všeobsažnosti, ale i neustálou připomínkou jejich stavebních prvků. Nechť tedy *corpus* představuje pojem spojující předpoklady i důsledky, systém ovládnutí i skupinu ovládaných, to vše při neustálém připomínání dispozitivu, pracovního materiálu toho všeho: lidského těla.

⁵² Všechny příklady pocházejí z KÁBRT, *Latinsko-český slovník*, heslo *corpus*

2. Butlerová a dál: mezi jazykovým a žitým tělem

2.1 Pojmy a východiska Butlerové

Přelomové dílo Judith Butlerové má dvě zásadní východiska, která nám pomohou pochopit jeho étos a hlavně způsob argumentace. Jednak navazuje na linii tázání se po tvorbě a porozumění smyslu u Jacquese Derridy, jednak na silný koncept jazykové konstruovanosti sexuality z prvního svazku *Dějiny sexuality* Michela Foucaulta. S nastolením paradigmatu lingvistického obratu vznikl problém, jak může řeč, pokud není pouhou vrstvou na věcech samých, ale samotným nástrojem, v němž tyto věci získávají svou konečnou podobu, nadále přenášet význam, být sdělitelná, resp. jak může být účinná, umožňovat jednání ve světě. První řešení zde nabídl John L. Austin, když navrhl dělení na konstativní (shledávám, že něco nějak je; oznamovací věty) a performativní (rozkazy, prosby, sliby; promluvy, jež chtějí měnit stav věcí) výpovědi.⁵³ Performativní nemohou být ty výroky, které jsou nevážné, neboť nemají moc inscenovat realitu. Na toto navázal Jacques Derrida, když si povšiml, že integrální součástí každého výroku musí být schopnost jisté opakovatelnosti, a to i v nevážných situacích, aby byl výrok pochopitelný, komunikovatelný. Pokud by neměl každý performativní výrok svou kodifikovanou formu, tj. nebyl srozumitelný jako svého druhu citát, jak rozumět významu jeho sdělení v rozličných situacích? Jinými slovy, jak poznám, že se zrovna mluví vážně a ne jen nazdařbůh? „Tato citovatelnost, tato duplikace či duplicita, tato iterabilita značky není nahodilá vlastnost anebo anomálie, nýbrž to (normální/anormální), bez čeho by značka nemohla fungovat způsobem, který označujeme jako ‚normální‘.“⁵⁴ Derrida pozoruje, že každý výrok potřebuje jistý (Austinem mlčky předpokládaný) kontext, aby byl srozumitelný, ale zároveň žádný takový neposkytuje, nenese ho s sebou. To je ovšem vážný problém, protože řeč se bez kontextu stává nesrozumitelnou. Řešení má přinášet právě Butlerová. Podle ní se kontext rodí procesem neustále iterace, nekonečným opakováním, které performuje svět v jeho hodnotovém zřízení a z toho plynoucím jednáním. Označíme-li novorozeně „holčičkou“ či „chlapečkem“, potom se nedopouštíme konstativního výroku, ale performujeme právě zrozeného jedince jako subjekt a gender zároveň. Takový výrok je prvním z

⁵³ JONATHAN CULLER, *Krátký úvod do literární teorie*, Brno 2002, str. 104-106

⁵⁴ JACQUES DERRIDA, *Texty k dekonstrukci: Práce z let 1967 – 72*, Bratislava 1993, kap. Signatura událost kontext. Má citace pochází z článku vystaveného v elektronické knihovně ÚČLLV, <http://cl.ff.cuni.cz>, poslední náhled 8.7. 2012

celé řady performativů, jež postupně dávají vzniknout genderovým rolím muže či ženy. „The rules that govern intelligible identity, i.e., that enable and restrict the intelligible assertion of an ‚I‘, rules that are partially structured along matrices of gender hierarchy and compulsory heterosexuality, operate through *repetition*. (...) The subject is not *determined* by the rules through which it is generated because signification is *not a founding act, but rather a regulated process of repetition* that both conceals itself and enforces its rules precisely through the production of substantializing effects.“⁵⁵ Kontext je tedy imanentní procesu signifikace, není opěrným bodem, posledním označujícím, ke kterému bychom se mohli utéct, nezískáme ho skrze pevný moment lidské identity, ale naopak, této identity, tohoto kontextu nabýváme až repetitivním procesem označování, které performuje jednak svoje sdělení, jednak svoje podmínky.⁵⁶ Tato znalost usnadňuje naše pochopení způsobu, jakým Butlerová odstraňuje při kritice různých genderových teorií všechny „kontexty“ neboli symbolické středy, v neposlední řadě ukazuje motivaci, jež vedla k navrhnutí *produktivního konstruktivismu* coby emancipačního řešení (viz 2.4).

Zcela zásadní inspiraci ovšem představují Foucaultovy *Dějiny sexuality*. I když není explicitně jmenován, pojem *dispozitiv* zcela determinuje pohyb autorčinných interpretací, které se obrací dokonce proti Foucaultovi samotnému. V diskurzivním chápání moci neexistuje žádné transcendentní „před“ nebo „po“, žádný temný a hluboký smysl „za“ slovem. Každý text odkazující k mimojazykovým entitám a substancím, jež mají jazyku samému předcházet a představovat tak jakýsi prvotní, autentický či přirozený předpoklad mluvení samotného, obelhává sám sebe. Tyto transcendence jsou imanentní témuž diskurzu, který se jich dovolává jakožto něčeho vnějšího. Nestojí mimo text, ale spolupořádají jeho vnitřní ekonomii, představují další mocenský bod, obdařený znakem pravdivosti, původnosti, přirozenosti. Specifickou povahu má v této distribuci diskurzu *dispozitiv*. Zdánlivě autonomní jednotka jazyka, taková, která si nárokuje sílu vysvětlit povahu ostatních diskurzů, vrhnout na ně projasňující světlo, ve skutečnosti maskuje svou chronickou a neredukovatelnou závislost na diskurzech, jež jí procházejí. Sama sebe odívá hávem originalnosti a prvotnosti a maskuje tak fakt, že představuje slitinu všech mocenských vektorů, všech rozmanitých diskurzů, které ji použily pouze pro její zdánlivou autoritativnost a autonomnost, jen aby legitimizovaly sami sebe. Dispozitiv sexuality, domněle předcházející každému mluvení o věcech sexualitou dotčených, se ukazuje „spíš jako mimořádně vytižený bod, jímž procházejí mocenské vztahy:

⁵⁵ JUDITH BUTLER, *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*, New York – London 2000, str. 185

⁵⁶ Za znalost této linie východisek Butlerové vděčím CULLER, *Krátký úvod*, str. 104-117

mezi muži a ženami, mezi mladými a starými, mezi rodiči a potomky, mezi vychovateli a žáky, mezi kněžími a laiky, mezi úřady a populací. Ve vztazích moci není sexualita tím nejnetečnejším prvkem, nýbrž jedním z těch, které jsou nadány největší instrumentalitou: je využitelná pro největší počet zákroků a může sloužit jako opěrný bod, propojení nejrozmanitějších strategií.⁵⁷ Vědomí dispozitivu zcela obrací směr četby: co má být netečné, naturalizované, původní a lhostejné ve skutečnosti nejvíce intervenuje, působí, ovlivňuje a podléhá vlivům.

Tato změna perspektivy, kdy *příčinu* demaskujeme jako *následek*, u Butlerové zcela určuje prisma čtení. Otázkou již není, z čeho gender pochází a čím je definován, ale jaká ekonomie moci definuje ty které pojmy jako autentické, primordiální, předcházející jazyku. Jinými slovy, výkon diskurzivního zákona není až dodatečným kulturním pošpiněním původní jednoty, není až „po“ ní, ale naopak, tato údajná prehistorie tvoří integrální, imanentní součást diskurzu. Platí-li toto i pro dispozitiv sexuality, „than the postulation of a normative sexuality that is ‚before‘, ‚outside‘, or ‚beyond‘ power is a cultural impossibility and a politically impracticable dream.“⁵⁸ Původnost v této perspektivě musíme vnímat jako nástroj, taktiku mocenské hry samotného diskurzu, který sugeruje, že některé jemu imanentní prvky vlastně stojí vně a tudíž dokáží vypovídat objektivně o diskurzu samotném. Původní má mít funkci nezaujatého hlediska, přičemž právě diskurz, jemuž je poplatné, ustanovuje ty které pojmy jako nezaujaté a externí. „If this language is structured by the law, and law is exemplified, indeed, enacted in the language, then the description, the narration, not only cannot know what is outside itself – that is, prior to the law – but its description of that ‚before‘ will always be in the service of the ‚after‘.“⁵⁹

Východisko Butlerové je tedy radikální. Nehledá domnělou *skutečnou* povahu genderu, ale odstraňuje jeden po druhém pojmy, které sugerují svůj exkluzivní status, své zdání posledního označovaného, očišťuje feministické teorie a uvažování od všech teleologických konceptů. Tento tvrdý záměr podniká s jasným emancipačním *impetem*. Krachuje-li každé osvobozující myšlení v pasti pojmové teleologie či logocentrismu, potom vědomí neredukovatelné ideologické orientovanosti všech údajně autonomních pojmů musí vést k jistému druhu *produktivního konstruktivismu*. Jestliže každá snaha najít diskurzivní „mimo“ odkazuje k nejhlubší ekonomice právě toho diskurzu, z něhož má vůli se vymanit, potom nezbyvá než rozehrát emancipační politiku na ploše, na povrchu každého jednoho diskurzu, parodickou hru

⁵⁷ MICHEL FOUCAULT, *Dějiny sexuality. I, Vůle k vědění*, Praha 1999, str. 121

⁵⁸ BUTLER, *Gender trouble*, str. 40

⁵⁹ Ibid., str. 94

křížení vlastních jazykových praktik, demystifikovat jejich vnitřní uspořádání a juxtaponováním dosáhnout takových syntagmat, která, byť stále uvnitř jazyka, deformují a ohýbají hegemonní diskurzy k nepoznání. K tomuto produktivnímu konstruktivismu, stejně jako k jistým nevyhnutelným potížím, jimž čelí a jež kladou vnitřní odpor, aporie této konceptualizaci, se dostaneme později. Pro začátek bude podstatné, jak *Gender trouble* navazuje na naše předchozí uvažování a jakých pojmů se cestou zbavuje, u kterých zdánlivě neredukovatelných prvotních momentů bytí odhaluje kulturní konstruovanost a tím pádem jejich fiktivní, fantasmatickou povahu. Ty nejzávažnější jsou následující: Žena, (biologické) Tělo, Subjekt, Touha a Pohlaví.

Potíž Scottové spočívala v neschopnosti prolomit kruh pohlaví. Jakkoliv odmítala anachronický antagonismus zápasu dvou dominantních stereotypů, její uvažování opětovně sklouzávalo zpět k prvotnímu označujícímu pohlavní diference. V samotném pojmu *gender* potom působilo jisté napětí, rozpor v jeho významu. Na jedné straně jako by měl sloužit pouhé deskripci variací hegemonního rozložení tělesných konfigurací, tj. binarismu muže a ženy, na straně druhé mu nelze upřít jistý emancipační akcent, snahu vymanit se právě z těchto věčných souřadnic mocenského rozložení lidských těl. Mluví-li Butlerová o genderu, ona osvobozující vůle mizí. Termín zde do jisté míry představuje označující i označované: v nerozlučné trojici pohlaví-gender-touha delimituje autonomii subjektu, identitu individuality. Ale zároveň platí, že „gender can denote a *unity* of experience, of sex, gender, and desire, only when sex can be understood in some sense to necessitate gender – where gender is a psychic and/or cultural designation of the self – and desire – where desire is heterosexual and therefore differentiates itself through an oppositional relation to that other gender it desires.”⁶⁰ Gender tak vyznačuje jednak dominantní konfiguraci, která je charakterizována intenzivním propojením fyzického těla, identity subjektu a jeho touhy, orientace; jednak kulturně nabyté vzorce jednání, pohlavně určené stereotypy té které individuality, *psychic sens of self*. Používá se také ve smyslu „zpohlavnění“, sexualizace aspektů, Butlerová mluví např. o *gendered psychic disposition*. Není úplně jasné, zda-li má toto spojení označovat ideologizaci daných atributů dominantní genderovou konfigurací, nebo prostě jejich pokoutní propojování s pohlavností. Diskuze vedené v první kapitole však nasvědčují tomu, že gender slouží coby deskriptivní jednotka kulturně determinovaným souborům tělesné identity, pohlaví-genderu-touze.⁶¹ Scottovou Butlerová zmiňuje pouze letmo, cení si ji pro opozici, kterou tvoří proti esencialismu čisté a bezpohlavní subjektivity, kdy obojí, identita i gender, „is always relative

⁶⁰ Ibid., str. 30

⁶¹ Ibid., str. 11-18

to the constructed relations in which it is determined.⁶² Hlavním předmětem zkoumání bude, co všechno ještě je genderově čili diskurzivně determinované. V trojjediné matici bude třeba postupně dekonstruovat zdánlivou autonomii každého z jejích prvků, biologické Tělo, identitu Subjektu, Touhu, a dále jejich vztahy, Těla a Subjektu na příkladu Ženy a reciprocitu všech tří na úrovni Pohlaví.

2.2 Žena, tělo, pohlaví

Hegemonní matrice konstituuje pohlavní binarismus, povinnou heterosexuální, přímou návaznost těla a identity (příznačně zvanou *self embodiment*) a identity a touhy; zároveň se jimi sama nechává konstituovat. „The heterosexualization of desire requires and institutes the production of discrete and asymmetrical oppositions between ‚feminine‘ and ‚masculine‘, where these are understood as expressive attributes of ‚male‘ and ‚female‘.”⁶³ Takto nastavený kadlub nutně vylučuje všechny alternativní, disonantní identity, především ty, kde tělo nezrcadlí duši a naopak. Jsou nutně nazírány jako marginální, deviantní a není jim přiznávaná plnohodnotná existence. Celý pohyb probíhá reverzibilně, stabilita a jednoznačnost potom tvoří *conditio sine qua non* této matrice. „The internal coherence or unity of either gender, man or woman, thereby requires and produces the univocity of each of the gendered terms that constitutes the limit of gendered possibilities within an oppositional, binary gendered system. This conception of gender presupposes not only a causal relation among sex, gender and desire, but suggests as well that desire reflects or expresses gender and that gender reflects or expresses desire.”⁶⁴ Hegemonní matrice situuje každý prvek na své jasné místo a stabilizuje jej zde systémem diferencí. Mnohoznačnost a nejasnost trestá neexistencí. V případě středního prvku, genderu jakožto od pohlaví odvozené identity subjektu, potom nesmíme podléhat iluzi její přirozenosti či možné autonomie. Tvoří kreativní prvek ve hře diskurzu, onen zákon, který nejenže přikazuje, ale zároveň performuje svůj výkon. Dovolávat se jakési čiré, předdiskurzivní povahy subjektu, by bylo pošetilé. „There is no gender identity behind the expression of gender; that identity is performatively constituted by the very ‚expressions‘ that are said to be its results.”⁶⁵

Nicméně tuto snahu projevovaly právě *woman's studies* a rozmanité feministické směry

⁶² Ibid., str. 15

⁶³ Ibid., str. 23

⁶⁴ Ibid., str. 30

⁶⁵ Ibid., str. 33

20. století. Jejich kritiky jsme se dotkli už v pasáži věnované Scottové (1.3), v kontextu Butlerové se tyto problémy propojují s dalšími obtížemi. Projekt *woman's studies* staví na primitivním konceptu identity biologického těla a subjektu. Univerzální a nadčasová Žena podstupuje věčnou represi a útlak stran mužského Patriarchátu, což replikuje chronický binarismus muž-žena a spouští celou výše uvedenou matici pohlaví-genderu-touhy. „The masculine/feminine binary constitutes not only the exclusive framework in which that [feminine] specificity can be recognized, but in every other way the ‚specificity‘ of the feminine is once again fully decontextualized and separated off analytically and politically from the constitution of class, race, ethnicity, and other axes of power relations that both constitute ‚identity‘ and make the singular notion of identity a misnomer.“⁶⁶ Petrifikace jednoho esenciálního ženskosti vylučuje každou ženskost, která se vymyká ustanovenému ideálu, přičemž dějiny i antropologie takovýchto alternativ dokládají značné množství.⁶⁷ Ještě větším selháním je však postulování biologického, jasně determinovaného ženského těla, které se stává osudem Ženy. Vedle předpokladu neredukovatelné pravdy *fysis*, k jejíž kritice brzy přistoupíme, požaduje koherentní, ustálenou a nadčasovou identitu subjektu, zde pevně připjatou k vlastnímu pohlavnímu východisku. Prvním krokem v prolomení trojjediné matrice tedy bude rozpojení těla a genderu. Evidence dějin je drtivá, lpění na anachronní a věčné Ženě, jež zakouší transkulturní útlak stran patriarchátu vede pouze k paradoxu kolonialismu: „That form of feminist theorizing has come under criticism for its efforts to colonize and appropriate non-Western cultures to support highly Western notions of oppression [...]“⁶⁸ Ostatně, už Scottová zamítla *woman's studies* s poukazem na dynamický proces genderové signifikace v kontextu historie.⁶⁹ Není třeba se u tohoto bodu dále zdržovat, zajímavý je ovšem důsledek, jaký z něj Butlerová vyvozuje, a totiž „when the constructed status of gender [ve smyslu *psychic sense of self*] is theorized as radically independent of sex, gender itself becomes a free-floating artifice, with the consequence that *man* and *masculine* might just as easily signify a female body as a male one, and *woman* and *feminine* a male body as easily as a female one.“⁷⁰ Další otázkou bude, co to znamená mít tělo.

Snaha usadit tělo ne jako průchozí bod moci, ale přímo diskurzivní fikci, může na první pohled vypadat kacířsky. Butlerové se ovšem nejedná o zapření existence soustavy orgánů,

⁶⁶ Ibid., str. 7

⁶⁷ Viz např. RICHARD VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. stol.). I, Dům a jeho lidé*, Praha 1999, str. 41, 51-53, 239, 243-244 aj., ELSA DORLIN, *La matrice de la race. Généalogie sexuelle et coloniale de la nation française*, Paris 2009, str. 61-136, 193-230

⁶⁸ BUTLER, *Gender trouble*, str. 6n

⁶⁹ Viz výše. JOAN W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *The American Historical Review* 91, 5/1986, str. 1067-68

⁷⁰ BUTLER, *Gender trouble*, str. 10

tkání, kostí a nervů, jejichž celek nese označení lidské tělo, jak by snad sugerovaly vulgární reprezentace postmoderního myšlení. Tělo činí fiktivním obsahy, funkce a významy, jimiž ho společnost naplňuje. Delimitování jeho hranic, stejně jako zvýraznění určitých částí a umrtvení jiných, prohlubuje transformaci těla v pouhé fantasma. „That penis, vagina, breasts, and so forth, are *named* sexual parts is both a restriction of the erogenous body to those parts and a fragmentation of the body as a whole. Indeed, the ‚unity‘ imposed upon the body by the category of sex is a ‚disunity‘, a fragmentation and compartmentalization, and a reduction of erotogeneity.”⁷¹ Podle autorky by ale bylo chybou předpokládat, že očištěním těla od takových jazykových nároků se dobereme neposkvrněného a autentického, zcela neutrálního objektu. Představa těla jakožto pouhého média, instrumentu či „vehiklu“ jen produkuje další zmatení. Tak například, tváří v tvář odvěkému manichejskému spojení ženy s tělem, pohlavností či materialitou a muže s odtělesněním, univerzálním lidstvím a svobodou⁷² navrhovala francouzská feministická myslitelka Simone de Beauvoirová, „that the female body ought to be the situation and instrumentality of women’s freedom, not a defining and limiting essence.”⁷³ Přesvědčením o možné instrumentalizaci těla paradoxně rozehrává tu odluku těla a duše nebo identity, ten samý karteziánský dualismus, ze kterého vychází prvotní přísouzení „duše“ mužům a hmoty ženám.⁷⁴ Tento vnitřní rozpor pomáhá konceptualizovat belgická myslitelka Luce Irigarayová, když v koincidenci s Foucaultem tvrdí, že jak jakýsi domněle nepříznakový Muž, tak jeho Jiné, tj. ženy, tvoří jeden a tentýž soubor mužského pohlaví. Pokud totiž muži definují svou identitu skrze Jiné žen, zatížených pohlavím, tělem a hmotou, potom nemáme co do činění se dvěma autonomními světy duše a hmoty (které by rády sugerovaly svou genderovou netečnost), ale se dvěma kategoriemi jednoho systému označování, kdy hierarchicky výše postavené mužství vymezuje sebe skrze vytyčení vlastních protějšků. Karteziánské dělení umožňuje myslet genderovou asymetrii Beauvoirové, tu asymetrii, s jejíž distribucí sice nesouhlasí, ale jejíž vlastní strukturu není schopná popřít. Irigarayová naopak odmítá systém i s jeho zdánlivou opozicí, shledává ho *falologocentrickým*, tedy strukturovaným nevyřčenými mocenskými požadavky.⁷⁵

⁷¹ Ibid., str. 146

⁷² „This association of the body with the female works along magical relations of reciprocity whereby the female sex becomes restricted to its body, and the male body, fully disavowed, becomes, paradoxically, the incorporeal instrument of an ostensibly radical freedom.“ Ibid., str. 16

⁷³ Ibid., str. 17

⁷⁴ Dále v textu vyniká její tendence spatřovat v těle ztotožňovaném s pohlavím autonomní a esenciální jednotku: „But sex does not cause gender, and gender cannot be understood to reflect or express sex; indeed, for Beauvoir, sex is immutably factic, but gender acquired, and whereas sex cannot be changed – or so she thought – gender is the variable cultural construction of sex, the myriad and open possibilities of meaning occasioned by a sexed body.“ Ibid., str. 142

⁷⁵ Jinými slovy, dle Irigarayové „there is only one sex, the masculine, that elaborates itself in and through the

Tento případ necht' ilustruje, jak může být i domněle nepříznakové či neutrální pojetí těla nadáno implicitními ideologickými obsahy. Otázka tedy nezní, jaké je nebo by mělo být předdiskurzivní tělo, ale které diskurzy ho takovým postulují. „To what extent does the body *comes into being* in and through the mark(s) of gender?“⁷⁶ Je příznačné, že tělo často splývá s pohlavím, jako kdyby právě rozmnožovací orgány tvořily ten nejvlastnější distinktivní rys tělesnosti. Ukázkově to ilustruje výzkum pohlavní odlišnosti, který roku 1987 podnikl dr. David Page na Massachusetts Institute of Technology (MIT). Výzkum byl založen na vzorku mužů s chromozomy XX a vzorku žen s chromozomy XY a cílem bylo nalezení sekvence DNA, která spouští vývin mužství (a to navzdory absentujícímu chromozomu Y), resp. jejíž absence i při přítomnosti chromozomu Y proces „stávání se mužem“ neaktivuje. Ze všech kontroverzí, jež tento projekt doprovázel, zmíním tu nejvíce flagrantní: muže výzkumný tým identifikoval jako muže jen skrze morfologii reprodukčního orgánu, tj. penisu, nicméně byli sterilní, měli zakrnělá varlata bez zárodečných buněk, dále vysokou hladinu ženských hormonů a nízkou hladinu testosteronu. Ženy měly opět charakterizovat jejich pohlavní orgány, zatímco vaječnickům zcela chyběly zárodečné buňky. Ze všech možných pohlaví konstituujících rysů tedy nakonec padla volba na ten nejvíce viditelný, nesoucí symbolické nadání reprodukčního orgánu. Pobouření Butlerové je na místě. „Is it not a purely cultural convention to which Page and others refer when they decide that an anatomically ambiguous XX individual is male, a convention that takes genitalia to be the definitive ‚sign‘ of sex? One might argue that the discontinuities in these instances cannot be resolved through recourse to a single determinant and that sex, as a category that comprises a variety of elements, functions, and chromosomal and hormonal dimensions, no longer operates within the binary framework that we take for granted.“⁷⁷

Na konci této kapitoly ještě budeme věnovat pozornost tomu, zda-li můžeme odkazovat naše poznání těla pouze na limity jazykové konstruovanosti a na kolik platí, že diskurz zde tvoří v pravém slova smyslu *archív* jeho poznatelnosti. V radikálním pojetí Butlerové totiž každé vypovídání o těle, každé delimitování tělesnosti nakonec svědčí o určitých mocenských

production of the ‚Other‘.” Ibid., str. 24. Konflikt téže autorky a Beauvoirové na str. 16-18. Koincidence s Foucaultem spočívá v postřehu, dle kterého negace diskurzu tvoří integrální součást toho samého rozvrhu, „kacířství a ortodoxie vůbec neplynou z nějakého fanatického přehnutí doktrinálních mechanismů, nýbrž k nim bytostně přísluší.“ MICHEL FOUCAULT, *Diskurs, autor, genealogie: tři studie*, Praha 1994, str. 22. Ovšem panují rozdíly mezi pojetím pohlaví u Irigarayové, pro kterou existuje jedno jediné, hegemonné a mužské, a u Foucaulta, pro kterého sama skutečnost pohlaví vzniká až požadavky a hrou diskurzu.

⁷⁶ BUTLER, *Gender trouble*, ibid., str. 13

⁷⁷ Ibid., str. 135-141, citace na str. 140. K diskurzivní či kulturní konstruovanosti těla dále viz THOMAS W. LAQUEUR, *Orgasm, Generation, and the Politics of Reproductive Biology*, in: Thomas Laqueur, Catherine Gallagher (eds.), *The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century*, Berkeley 1987, str. 1-41; DORLIN, *La matrice de la race*, str. 19-60, 97-108

strategiích. Můžeme v momentě, kdy lidské tělo tvoří pouze specificky konfigurovanou jednotku v kombinacích genderových identit, ještě stále mluvit o genderech jako o tělesných identitách? Co má být nakonec výsledkem emancipační idey produktivního konstruktivismu, k němuž autorka vybízí? Nejprve se zbavme zbytku teleologických a esencialistických pojmů, než budeme moci přistoupit k jistým implicitním východiskům, kterých si ani Butlerová nevšímá.

Shora uvedený požadavek Simone de Beauvoirové po oddělení těla a duše obsahuje určitý paradox. Jednak autorka předpokládá, že navzdory této rozluce v ženském těle nadále přetrvává jisté ženství, což odkazuje k onomu spojení identity a jejího biologického předpokladu, k *embodied self*. Na druhou stranu, pokud gendery ženství nejsou ženskému tělu, čili pohlaví, imanentní, nic nebrání existenci myriádám jejich variací. Možnou instrumentalizací těla lze zároveň vytvářet takové gendery, které více nerespektují binární dělení muž-žena a vyvazují se z matrice pohlaví. Při vědomí kombinatorických možností genderů i fiktivního nadání těla můžeme pochybovat, zda-li samotný předpoklad pohlaví není ideologickou fikcí ve službách moci diskurzu. Další feministická teoretička, Monique Wittigová, tvrdí, že „the category of sex is neither invariant nor natural, but is a specifically political use of the category of nature that serves the purposes of reproductive sexuality (...) there is no reason to divide up human bodies into male and female sexes.”⁷⁸ Pohlaví svým kulturním interpretacím – genderům – nepředchází, ba naopak, rodí se zároveň s nimi, tvoří tutéž látku, totéž předitivo diskurzu. Trvat na fixnosti pohlavního binarismu by bylo při vědomí zaměnitelnosti pohlavních identit velkým paradoxem. „Because ‚sex‘ is a political and cultural interpretation of the body, there is no sex/gender distinction along conventional lines; gender is built into sex, and sex proves to have been gender from the start.”⁷⁹ Pohlaví se tváří jako pouhé tělo, ale přitom chce označovat člověka s jeho charakterem. Falešné zdání pouhé biologie si přivlastňuje i povahu, celou lidskou identitu, je jedním nebo druhým podle potřeby: pravdou těla, když musí jednou provždy oddělit lidskou rasu na pokolení mužů a žen, charakterovou dispozicí, když chce zvěčnit ženskost žen a mužskost mužů.

Pohlaví představuje kulturně-vědeckou fikci, propojující jindy nekoherentní témata: „the notion of ‚sex‘ made it possible to group together, in an artificial unity, anatomical elements, biological functions, conducts, sensations, and pleasures, and it enabled one to make use of this fictitious unity as a causal principle, an omnipresent meaning: sex was thus able to

⁷⁸ BUTLER, *Gender trouble*, ibid., str. 143

⁷⁹ Ibid., str. 144

function as a unique signifier and as a universal signified.“⁸⁰ Vykonává funkci příbuznou té genderu, kdy, přestrojeno za tělo, v souboru pohlaví-gender-touha tvoří jak jeden z prvků, tak pojmenování celé matrice. Zdánlivá evidence a očividný fakt skrývá síť vztahů, mocenských konfigurací, reciproční soubor označování. „But what we believe to be a physical and direct perception is only a sophisticated and mythic construction, an ‚imaginary formation‘, which reinterprets physical features (...), through the network of relationships in which they are perceived,“⁸¹ tvrdí dále Wittigová. Když domnělou faktičnost světa nazývá „mytickou konstrukcí“, nachází se ve výjimečné shodě s Rolandem Barthesem. Ve fikci pohlaví takto můžeme spatřovat jistý druh mytologie, ideologie, dílo jazyka chce přitom sugerovat svou přirozenost, zjevnost, nekonstruovanost. „To, co čtenáři umožňuje nevinnou konzumaci mýtu, je ve skutečnosti fakt, že v něm nevidí systém sémiologický, ale induktivní: vidí jakýsi kauzální proces tam, kde je pouze ekvivalence: vztahy mezi označujícím a označovaným jsou v jeho očích přirozené. Tuto záměnu můžeme vyjádřit i jinak: každý sémiologický systém je systémem hodnot, avšak konzument mýtu pokládá signifikaci za systém faktů: mýtus je čten jako faktický systém, ačkoli je pouze systémem sémiologickým.“⁸² Tím, jak pevně pohlaví propojilo všechny tři prvky – tělo, touhu a subjekt – a jak zamaskovalo způsob jejich vzájemného napojení, zneviditelnalo samo sebe coby skutečnost těla a pravdu identity zároveň.

2.3 Subjekt a touha

Meditace nad pohlavím zpětně reagují na Scottovou a její definici genderu jakožto „constitutive element of social relationships based on *perceived differences between the sexes*.“ Potom by metoda vypracovaná americkou historičkou sloužila pouze k deskripci variací na trojjedinou hegemonní matici pohlaví-gender-touha. V této práci nicméně hledáme slovník pro popis rozmanitějších konfigurací, nejen vyloučených z onoho dominantního syntagma, ale nastolujících zcela nové kategorie, jako rasa, věk, zralost, čas těla. Proto nám

⁸⁰ MICHEL FOUCAULT, *The History of sexuality, Volume I: An Introduction*, New York 1980, str. 154, cit. podle BUTLER, *Gender trouble*, str. 117. Český překlad Čestmíra Pelikána dává francouzskému *sexe*, znamenajícímu jak sex, tak pohlaví, právě první zmíněný význam. Tato volba podle mě nebyla šťastná, proto přejímám citaci uvedenou v Butlerové, kde je anglickým *sex* míněno pohlaví, jak vyplývá z kontextu citace. Překladem slova *sexe* jakožto pohlaví by v českém vydání dávaly větší smysl výroky typu *sex se prezentuje jednotně jako anatomie i jako nedostatek* atp. Pro český překlad viz: FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, str. 179

⁸¹ MONIQUE WITTIG, *The straight mind*, *Feminist Issues* 1, 1/1978, str. 105, cit. podle BUTLER, *Gender trouble*, str. 145

⁸² ROLAND BARTHES, *Mytologie*, Praha 2004, str. 130

rozbití fikce pohlaví jako odpověď nestačí. Pokud je pojem gender limitován pohlavím-genderem-touhou, bude nám třeba sestoupit na ještě hlubší úroveň a najít onu povšechnou tělesnou rizomu, jenž uvedenou matici podmiňuje jen jako jednu svou možnou konfiguraci nebo způsob teritorializace či resignifikace, jeden typ soustředění pod svazujícím označujícím, jediný moment fašizace *mapy intenzit*. Tato snaha nesmí být zaměňována s esencialistickou ambicí dostat se před prvotní označování, k nezkalené originalitě autentického okamžiku, takového, jenž by předcházel sekundárním kulturním intervencím. Již více autorů a teoretických systémů mělo takovou snahu: pracovali především s pojmy Identity a Touhy.

U identity neboli subjektu narážíme na stejný chronický problém: má-li být někdo subjektem, musí předtím splnit podmínky, kritéria toho jím být. Jak jsme již viděli, největší svízeľ *woman's studies* spočívala v definici ženy coby subjektu feminismu. Domněle přirozená a společensky nezátížená identita zde s sebou nesla velké břímě kulturní sedimentace. Představa předhistorického subjektu, jenž formou společenské smlouvy přijímá svou roli pod zákonem, sahá ostatně až k anglickému osvícenství.⁸³ Foucaultovské pozice by naopak sugerovaly, že identita se konstituuje souběžně se zákonem, stvořeným ve stejném okamžiku jako samotný subjekt.

V psychoanalytickém myšlení je jednotlivec konstituován až srážkou s kulturou, resp. jazykem. Tato srážka ovšem předpokládá jisté výchozí podmínky, které se pak uchylují do nevědomí a formou neuróz probleskují na denní světlo. U Freuda dochází k identifikaci subjektu skrze proces melancholie. Melancholie vyjadřuje stav ztráty lásky, kdy prožité trauma překonáváme tak, že milovaný objekt interiorizujeme jako vnitřní hlas, jako nově nabytou referenci vlastního Já, nahrazující, či spíše hierarchicky se stavící nad původní Já, jež mu předcházelo. Tento hlas z vnějšku, často hlas káravý a trestající, ustanovuje nadjá, super-ego, vnitřní systém zákazů, morálku. Druhý způsob, jakým překonat melancholii, spočívá v přenesení touhy ze ztraceného objektu na nový.

Průběh oidipovského komplexu odpovídá různým stádiím ztráty lásky a následné melancholie. S oidipovským komplexem se dítě vyrovnává v závislosti na svém pohlaví. Chlapec nejprve soupeří s otcem o matku, již miluje a kterou mu tabu incestu odepře.⁸⁴ V ideálním případě překoná prožívanou melancholii přesunem své heterosexuální lásky na nový

⁸³ BUTLER, *Gender trouble*, str. 5. Viz také PAVEL BARŠA, *Panství člověka a touha ženy*, Praha 2002, str. 34-49

⁸⁴ Podle Freuda samotného umožňuje tabu incestu vznik kultury, náboženství, zkrátka civilizace. V přeneseném smyslu můžeme říci, že otevírá cestu ke vzniku identity svázané společností. SIGMUND FREUD, *Totem a tabu: o podobnostech v duševním životě divocha a neurotika*, Praha 1997

objekt, čímž stvrzuje vlastní pouto s otcem. Melancholie může také nabrat povahu internalizace matky a feminizovaný jedinec dospěje v homosexuála. U dívky probíhá tentýž proces poněkud modifikovaným způsobem, buď identifikací s rodičem stejného (pozitivní identifikace), nebo opačného pohlaví (negativní identifikace). K jakému ztotožnění přistoupí, určují její vrozené „mužské“ či „ženské“ dispozice – ovšem ani Freud sám si příliš neví rady s tím, jak dívka tyto dispozice nabytá (dále z textu vyplývá, že i chlapec má podobné apriori). Negativní identifikace dává vzniknout homosexuálce, protože dítě nadále touží po rodiči, se kterým se neidentifikovalo, tj. s objektem touhy rodiče, jehož internalizovalo. K tomuto způsobu identifikace přistupuje po skončení fáze rivality s otcem i chlapec. Společně s osvojením identity rodiče přijímáme i restrikcí vůči tomu samému pohlaví.

V momentě, kdy nám tabu incestu zakáže lásku k rodiči opačného pohlaví, přenášíme svou touhu na jiný objekt a identifikujeme se s rodičem stejného pohlaví. Tím rodiče internalizujeme jako svědomí, zákony, morálku. Přijímáme je jako vlastní identitu, přičemž souběžně se zákazem incestu s rodičem opačného pohlaví musíme odmítnout vlastní homosexualitu (tj. poněkud paradoxně dívka svou „maskulinitu“ a chlapec zase „feminitu“) čímž posilujeme naši heterosexuálně založenou genderovou dispozici.⁸⁵ Takto se zavržení homosexuality stává součástí naší identity, kterou dodržováním interiorizovaných zákazů konstruujeme a vykonáváme zároveň.⁸⁶ Butlerová si všímá, že tento domněle dodatečný zákaz homosexuality, údajný výkon přijatého nadjá, stojí již u počátku celého procesu. Míří-li tabu incestu proti lásce k rodiči *opačného pohlaví*, potom zde už předem musel existovat zákaz incestální lásky syna k otci a dcery k matce, tabu homosexuality. Freud sám připouští jistý primát bisexualitě, kdy chlapec pod hrozbou kastrace a ve strachu před feminitou, symbolem homosexuality v heterosexuálních společnostech, odmítá nejprve homosexualitu, až pak může zakročit tabu incestu. Jsou to ovšem ony „mužské“ a „ženské“ dispozice, co u Freuda tvoří předpoklady touhy, proto bisexualita není než souběhem rovnocenné maskulinity a feminity v jednom těle, kdy až identifikace s matkou či otcem posiluje ten který aspekt. A k této identifikaci dochází, jak víme, po uvalení tabu incestu; jenže nebyl by žádný incest, kdyby mu nepředcházelo tabu homosexuality. Představuje-li melancholie přijmutí kritického super-ega, potom musíme nadále připustit, že právě proces identifikace determinuje lidský subjekt, ne jeho nejasné mužské a ženské dispozice. „As a consequence, dispositions are not the primary sexual facts of the psyche, but produced effects of a law imposed by culture and by the

⁸⁵ BUTLER, *Gender trouble*, str. 73-82

⁸⁶ Zde už Butlerová přechází k vlastnímu čtení Freuda, které od autora samotného nelze vždy jasně oddělit. Ibid., str. 80n

complicitous and transvaluating acts of the ego ideal.” „In other words, ‚dispositions‘ are traces of a history of enforced sexual prohibitions which is untold and which the prohibitions seek to render untellable.“⁸⁷ Drama oidipovského komplexu a nabývání identity tak zakrývá své sebe-pořádání a zákazy vepsané do vlastních základů, vydávaných posléze za konsekvence.

Lacanovská psychoanalýza převádí freudovské pojmy do strukturalistického rámce. Dítě po svém porodu nerozlišuje sebe od vlastní matky, s níž tráví první čas, blažený čas *jouissance*, jednoty bytí a identity. Jak bylo řečeno v předchozích oddílech, prvotní jednota je záhy ztracena a *chlapec* se v nostalgické touze po znovunabytí oné primordiální jednoty identifikuje s Otcem, jenž má exkluzivní přístup k matce, a to proto, že drží symbolický aparát zákona a kultury, tj. Falus, kterým si tuto exkluzivitu zajišťuje. Skrze ztrátu, jež vykazuje podobný průběh jako freudovské melancholie, si tedy osvojuje jazyk Symbolického, jazyk neredukovatelné ruptury a nostalgie po *jouissance*. Dochází k identifikaci s metaforickým Otcem, protože Otcem-kulturou, a původní nediferencovaný subjekt vstupuje do diskurzivní a neidentické sítě jazyka, do světa věčné ztráty. Chlapec zde přejímá roli Mít-Falus, která neuniká jistému paradoxu, protože muž se nikdy nemůže stát Falem-Otcem-Zákonem, jenž by opět zpřístupnil už navždy ztracenou *jouissance*, může si ho při nejlepším vypůjčit.⁸⁸ Dívka vstupem do říše Symbolického prochází marnou cestou k prapůvodní identitě bytí nutně jinak. Jako subjekt ji vytyčuje muž, neboť dívka představuje, ustanovuje a odráží jeho vlastní touhu po před-symbolické „realitě“, zprostředkovává přístup k ní, nebo alespoň dává její příslib. Vykonává funkci Být-Falus, umožňuje projevy falické moci, je místem výkonu, aktualizací.⁸⁹

Pokud žena nabývá své diskurzivní identity skrze mužskou projekci, vnučuje se otázka, zda-li existuje nějaká původní, ryze ženská identita. Jestliže mužskou subjektivitu konstituuje až vstup do řádu Symbolického, ženský subjekt tato akvizice snad deformuje? Jaké povahy by původní ženskost mohla být? Lacan dále zavádí pojem *maškarády*, *masky*, jímž obohacuje freudovskou melancholii. Přijetí identity ztracené lásky, identifikace jako nástroj překonání ztráty, o níž byla řeč výše, nabývá v lacanovském pojetí fantasmatické, fiktivní povahy. Masky, přijetí atributů ztraceného objektu lásky, zároveň ztrátu překonává i opanovává, umožňuje vyrovnat se s ní prostřednictvím identifikace, tj. odmítnutí samotného faktu ztráty. Dochází k dvojitému odmítnutí/ztrátě (milovaného objektu a ztráty samotné), což zdvojuje

⁸⁷ Ibid., str. 81, 82

⁸⁸ Ibid., str. 59

⁸⁹ Ibid., str. 56, 58. Musím podotknout, že Falus není nějaký nástrojem mužské nadvlády v stupidním slova smyslu. Lacan má na mysli transcendentní označující, prvotní podmínku vši signifikace, tj. jazyka a kultury.

strukturu identity nabyté při procesu melancholie.

Maska vyznačuje (mezi jinými) identifikaci ženské homosexuality. Žena, jejíž požadavek lásky byl u heterosexuálního protějšku zklamán, hledá řešení v nasazení masky. Za povšimnutí stojí ona romantizace, spojující lesbu s láskou a desexualizující homosexualitu. V tento moment přestává být jasné, co vlastně představuje maškarádu: nově nabytá ženská homosexualita? A není už ona heterosexualita, chronicky propojená s touhou, sexualizací a libidem, maškarádou, vezmeme-li v úvahu, že žena původně touží po lásce a že nabývá své heterosexuality, své Bytí-Falem až skrze přisvojení stran Symbolického? Neprobleškuje touto homosexualitou prvotní, vytlačené ženství?⁹⁰

Lacan sám připouští, že prvotní nabytí „ženství“ už je maškarádou.⁹¹ Být-Falem pouze vyznačuje chronické chybění, v onom Bytí je třeba spatřovat „jevení se bytím.“ Dokonce i mužství, odkázané k pouhému vypůjčení Falu, reprezentuje jen „jevení se reálným“, pohlavní identity tvoří neuskutečnitelný ideál, komedii, fikci; v režimu Symbolického tak čelíme neodvratnému selhávání, fiktivní nadání jazykových konfigurací je podtrženo nemožností návratu do ráje: *jouissance* byla ztracena navždy. „The injunction to become sexed in the ways prescribed by the Symbolic always leads to failure and, in some cases, to the exposure of the phantasmatic nature of sexual identity itself. The Symbolic's claim to be cultural intelligibility in its present and hegemonic form effectively consolidates the power of those phantasms as well as the various dramas of identificatory failures.“⁹² Lacanova potíž spočívá ve věčnosti, kterou rolím vzhledem k Falu přisuzuje, a to i tváří v tvář zjevně předdiskurzivní ženské subjektivitě. Požadavek zcela odvrhnout matici Muž-Jiné (kdy druhý prvek pouze kopíruje potřeby prvního), který vznesla Luce Irigarayová, působí v této perspektivě oprávněně. Lacanovský systém jakoby sugeroval, že říše Symbolického konstituuje především mužskou subjektivitu, zatímco ženská odvozuje svou podobu od požadavků mužské projekce. Hledat specifickou ženskost by potom znamenalo opustit kategorie Symbolického, jeho role, nároky, podmínky touhy. Lacan by takovou alternativu zamítl; jakkoliv pohlavní identita v důsledku vždy selhává, alternativa mimo jazyk, natož v jazyce, možná není. „Lacanian theory effectively undermines any strategy of cultural politics to configure an alternative imaginary for the play of desires.“⁹³ Produktivní konstruktivismus zde není možný, akvizice subjektivity v jazyce zůstává marnou, přesto jedinou možnou cestou.

⁹⁰ Ibid., str. 62-63

⁹¹ Ibid., str. 59n

⁹² Ibid., str. 72

⁹³ Ibid.

Východisko z kazajky Symbolického můžeme hledat u post-lacanovských autorů, např. u Julie Kristevy. Autorka přejímá lacanovský model s tím rozdílem, že domýšlí a radikalizuje nadhozenou možnost původní ženské identity, a to v pojmu „mateřského těla“. Řád Symbolického, oddělující dítě od matky a ustanovující takto jeho identitu, zavádí do světa tupou jednoznačnost znaků, rigidní systém označování, hegemonní systém abstraktní řeči (tzn. oddělené od „materiality“ jazyka). *Mateřské tělo* nepojmenovává funkci subjektu, ale okamžik prvotní kontinuity, plnosti *jouissance*. Dokonce se zdá, že Kristeva vyzývá jakýsi druh *kratylismu*, adamského jazyka, který nezná rupturu označujícího a označovaného (zvláštní nostalgie u strukturalistky).⁹⁴ Řeč mateřského těla probleskuje i v našem prozaickém světě řádu Symbolického, a to v poetickém jazyce, v mnohovýznamovém, nejednoznačném, metaforickém projevu literatury. Poetické epifanie nás zpravují o ztraceném světě někdejší jednoty, jejich emancipační funkce zde ovšem končí. Kristeva nevěří na naprosté osvobození z jazyka Otce, mateřská řeč pouze poukazuje na podmínky tohoto řádu.⁹⁵

Autorka ve svém pojetí esenciálnosti mateřského těla navazuje na myšlení Claude Lévi-Strausse, konkrétně na matici směny žen mezi kmeny jakožto podmínky konsolidace a odlišení jednotlivých rodů, moment ustanovení příbuzenstva a rodiny.⁹⁶ Tento akt ale vnímá pouze jako mechanismus potlačení *mateřského těla* (které zde přestává být označením stavu a přechází v označení subjektu – *mateřské tělo* se stává pouhým tělem schopným reprodukce), „rather than as a mechanism for the compulsory cultural construction of the female body as a maternal body.“⁹⁷ Ustavením ženského těla tělem mateřským vychází vstříc logice patriarchátu. Ve chvíli, kdy metaforická ahistoričnost přechází v emancipační akt se můžeme ptát, proč budovat mateřství jako invariant. Kristeva z něj tímto postupem činí povinný a závazný akt, který přitom podléhá stejné marnosti a nemožnosti, jakou nacházíme u Lacanových subjektů. Patriarchální zákon mateřství zůstává skryt a zároveň provolán nezbytným: „Kristeva, safeguarding that law of a biologically necessitated maternity as a subversive operation that pre-exists the paternal law itself, aids in the systematic production of its invisibility and, consequently, the illusion of its inevitability.“⁹⁸

Jakkoliv s nimi Butlerová nepracuje, mezi zástupci post-lacanovského myšlení je záhodno uvést duo Guattari a Deleuze, alespoň aforisticky. Autoři v lacanovských přenosech freudovských pojmů nespátřují produktivní cestu, oidipovský komplex podle nich představuje

⁹⁴ Ibid., str. 105

⁹⁵ Ibid., str. 109

⁹⁶ Ibid., str. 49-55

⁹⁷ Ibid., str. 115

⁹⁸ Ibid., str. 118

jen zástupný symbol, formální pojmenování pro širší procesy. Bez toho, aby se dovolávali nečasových transcendencí „před“, „po“ či „za“ zjevnou realitou, vyzývají k myšlení bohatších modelů, k opuštění okcidentálního způsobu uvažování ve dvojicích a paralelách, které je reduktivní a ve své podstatě fiktivní, protože kulturně příznakové. Nabízejí množství alternativních pojmů, či spíše stavů, jež nám mají umožnit myslet svět v jeho imanenci a danosti, namísto toho, abychom mu vnucovali omezující modely, *fašizovali* jeho mnohost: psychoanalýzu chtějí nahradit schizo-analýzou, binarismus zase rizomou, jakousi mnohostní podmínkou každé signifikace; žádným autentickým předtím, ale souběžným stavem jevů, z něhož pořádně významy a smysly a opět je v něm ztrácíme. V parabole hledající odvěké myšlenkové struktury (neboli teorémy) západního myšlení potom v konfrontaci dvou zemědělských taktik identifikují spojitost mezi evropským hospodařením a chronickým vnímáním sexuality. „Transcendence, ryze evropská nemoc. (...) Naprosto se nejedná o stejnou sexualitu: obiloviny, jež v sobě spojují oboje pohlaví, podřizují sexualitu modelu reprodukce; naopak rizoma je nejen osvobozením sexuality od reprodukce, ale i od genitálnosti. Strom se u nás přesadil do těla, utvrdil a stratifikoval dokonce i pohlaví. Ztratili jsme rizoma neboli traviny.“⁹⁹ Přičemž stromem jsou míněna binárně se větvící myšlenková schémata, travinami nehierarchické a plošné rozložení možného smyslu (dají se případně přeložit i jako plevel, vzdorující každému uložení účelu a smyslu a přitom ze všech rostlin jediný opravdu přetrvávající – *mauvaise herbe* dále v textu). Deleuze s Guattarim zde nestopují projekci výrobní strategie do myšlení, ale souběh jistého stylu uvažování, kterým Okcident traktuje svět. Lacanovo Symbolické, ale i mnohé další genderové implikace tak odstraňují radikálně, z titulu kritiky způsobu našeho myšlení. To se stejně jako u Lacana jeví limitované formami jazyka, ale ten není než jedním z mnoha možných; není jedno Symbolické, ale celý les sémiotických řádů.

Konceptualizace subjektu často volně prostupovaly s touhou či sexuální orientací, v psychoanalýze potom volba objektu touhy či přístup k němu predeterminují celou identitu. V jakési nespoutané a bukolické svobodě, předcházející heterosexuální dělbě, spatřoval možné východisko, únik z hegemonní genderové matrice dokonce i sám Foucault. Ve svém spise o

Herculine Barbin,¹⁰⁰ hermafroditovi žijícím v 19. století, naznačuje jistou vizi svobody

⁹⁹ „Transcendance, maladie proprement européenne. (...) Et ce n'est pas du tout la même sexualité : les plantes à graines, même réunissant les deux sexes, soumettent la sexualité au modèle de la reproduction ; le rhizome au contraire est une libération de la sexualité non seulement par rapport à la reproduction, mais par rapport à la génitalité. Chez nous, l'arbre s'est planté dans les corps, il a durci et stratifié même les sexes. Nous avons perdu le rhizome ou l'herbe.“ GILLES DELEUZE, FÉLIX GUATTARI, *Capitalisme et schizophrénie*. 2, *Mille plateaux*, Paris 2009, str. 28

¹⁰⁰ MICHEL FOUCAULT, *Herculine Barbin, dite Alexina B.: [Mes souvenirs] / présenté par Michel Foucault*, Paris 1978, následující citace pocházejí z BUTLER, *Gender trouble*.

rozkoší a touhy, unikající spárům kulturních restrikcí. Jednalo se o dimorfního jedince, zplozeného jako dívka, který vyrůstal v klášteře a v dospělosti byl soudně prohlášen mužem, kterýmžto aktem ho společnost inkulturovala do fixního genderu se všemi privilegii, ale především svazujícími konvencemi. Herculine končí svůj rozervaný život sebevraždou.¹⁰¹

Foucault v pohlaví vidí amalgám nespojitých tělesných funkcí a dispozic, učiněnou fikci s jediným účelem: distribuovat toky diskurzivní moci. Herculine měl/a v jeho očích to štěstí, že svým dimorfismem o onen mocenský tmel přišla: „The disappearance of ‚sex‘ results in a happy dispersal of [bodily] functions, meanings, organs, somatic and physiological processes as well as in the proliferation of pleasures outside of the framework of intelligibility enforced by univocal sexes within a binary relation.“¹⁰² Nicméně tato idyla nabývá při pečlivém čtení jejích/jeho deníků značné trhliny. Ukazuje se, že Foucault těmito postoji protičečí svému ranějšímu prvnímu dílu *Dějiny sexuality*, kde v sexualitě spatřoval pouhý konstrukt, jazykovou konfiguraci. Jak by tedy vypadalo čtení Foucaulta proti němu samému?

Herculine si podle Butlerové žádné primitivní rozkoše neužívá, naopak vystupuje značně rozpolceně, v denících kolísá od narcisismu k sebenenávisti. Svůj život ostatně končí sebevraždou. Její sexualita neodkazuje k předdiskurzivní mnohosti rozkoší, ale ve všech životních etapách rekapituluje paradox zákona pohlaví. V klášteře sice touží po řádových sestřích, ale její vymykající se touha, jež nemůže být lesbickou, končí kdesi před cílem. Nicméně, není toto toužení do klášterních zdí už předem zakódováno? Touha po sestřích ve smyslu identifikace či jisté principiální homoerotické lásky, která ale sama sobě musí klást bariéry, aby klášter zůstal klášteřem, jakoby kopírovala pozici Herculine.¹⁰³ A dále, protože hrdinka svou nejasnou anatomii vymyká sama sebe ze zákona, jeho moc není schopna aplikovat se na ni přímo, ale dokáže ji držet v šachu. Sugeruje jí, aby se sama vylučovala, aby se nenáviděla či byla ze sebe traumatizovaná. Herculine je místem permanentního výkonu trestu: není jí souzeno být smířenou a klidnou, protože tak káže zákon jasně definovaného a diferencovaného pohlaví. Protože představuje ambivalenci a nejasnost diskurzu, vykonávají její touhy, role i život tytéž funkce. „S/he is ‚outside‘ the law, not as an entitled subject, but as an enacted testimony to the law’s uncanny capacity to produce only those rebellions that it can guarantee will – out of fidelity – defeat themselves and those subjects who, utterly subjected, have no choice but to reiterate the law of their genesis.“¹⁰⁴ Není to tělo, kdo si dopřává netušené svobody vyloučení z kulturních restrikcí, nebo kdo snad působí trauma, ale

¹⁰¹ Ibid., str. 119-135

¹⁰² Ibid., str. 122-123

¹⁰³ Ibid., str. 134

¹⁰⁴ Ibid., str. 135

zpracování tohoto těla diskurzem požadujícím genderovou jednoznačnost, co obě pozice umožňuje a spouští.

Bylo by chybou spatřovat možný projev esencialistické Touhy pouze v nějaké konkrétní konfiguraci prapůvodní bisexualitu, orgiastičnosti atp. Toužení samo jako privilegovaný předmět musí být podezřelý. Odkazují-li Freud i Lacan k prehistorickým a nediferencovaným tužbám, jež kultura, ať už v podobě tabu incestu, tabu homosexuality anebo režimu Symbolického, zakazuje a potlačuje, vzniká zde bod fiktivní autenticity, hierarchický okamžik. Protože zdánlivé potlačení touhy jen odvádí pozornost, plní určitý cíl v širší strategii diskurzu. Výroky o jejím vyloučení, její ztrátě, originalitě či potlačení nás jen více zaplétají do ustavičné práce diskurzu o touze; dalším mluvením akorát zabředáme hlouběji. „Všechny tyto negativní prvky – obrany, odmítnutí, cenzury, popření –, které represivní hypotéza přeskupuje ve velkém ústředním mechanismu, jehož posláním je říkat ne, jsou bezpochyby jen součástí, které mají hrát lokální a taktickou roli při rozvinutí diskursu, v technice moci, ve vůli k vědě, jež na ně zdaleka nejsou redukovatelné.“¹⁰⁵ Vytlačení touhy či sexuality nemůže zamlčet fakt, že jimi naše řeč přetéká. Zákaz, exkluze aj. nepředstavují sekundární kvality, ale souřadné podmínky sexuality. Tváří v tvář ztracené touze se nemáme ptát, při jakém procesu jsme o ni byli připraveni, ale která strategie o ní káže mluvit jako o ztracené. Butlerová sama nazývá touhu *teleologickým nástrojem*,¹⁰⁶ a totiž ať už předstírá domnělou příčinu, nebo údajný následek, ve skutečnosti vždy tvoří generativní vodítko: zákaz touhy nejen zakazuje, ale zároveň sám sebe tvoří, spolupořádá a inscenuje v reciproční a nerozdělitelné vazbě se svým objektem, cílem i podmínkou.

2.4 Konstruktivismus a limity těla

Konečně jsme osvobozeni od trojjediné matrice pohlaví-gender-touha, postupným procesem dekonstrukce byl odstraněn každý jeden prvek, Tělo, Subjekt, Touha, stejně jako předpoklad Pohlaví a případ Ženy. Všechny tyto pojmy vyjevily svou neredukovatelnou teleologičnost, kulturní sedimentovanost, klamavou hru příčiny a následku, faleš původu a přirozenosti ukrývající komplexní procesy signifikace. Nemůžeme-li kvůli chronické falši každé původnosti vybědnout z proudů diskurzivní moci, pokud jsme opravdu ztroskotali v tomto neodmyslitelně nahodilém, tendenčním a fiktivním světě jazykového rozvrhu, zůstává

¹⁰⁵ FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, str. 19

¹⁰⁶ BUTLER, *Gender trouble*, str. 83

otázka: kam dál? Z pojmu gender zbyl pouze deskriptivní nástroj, jak ale v této paralýze konceptualizovat možné identity seniora, dítěte, dospívajícího? Sice na první pohled neparticipují na sexualizované identitě vymezené hegemonní maticí, jenže z této genderové zatíženosti zjevně nevystupuje ani prvek Subjektu. Asexuálně se jevící identity snad můžou nalézt styčný bod v Těle, ovšem bylo by třeba nalézt takové, jehož rysy nemají těžiště v pohlavních diferencích. Přijmeme-li fakt, že tělo už vždy náleží nějaké diskurzivní síti a je tudíž svého druhu fiktivní, potom potřebujeme nástroj, který dokáže tato těla modelovat. *Gender studies* a sdružené disciplíny nám v tomto poskytují vodítko jen pokoutně a spíše nechtěně. Záměr (nejen) Butlerové spočíval v rozbití zdánlivé biologické danosti pohlaví a těla, v prokázání jejich ideologičnosti. Jejím nesporným přínosem je vylomení těla z některých domněle fixních vazeb, především potom podtržení fiktivnosti samotné tělesné konstituce. Bude potřeba osvojit si aparát, který myslí fantasmatickosti těl i mimo rámec pohlaví-genderu-touhy; expandovat a odhalit repertoár mocenských center i v dalších říších, odstranit ostatní esencialismy a teleologie. Ovšem podnikneme-li takový krok, nebudeme se sami dopouštět jisté svévole, frivolnosti při rozkrývání domnělých *tělesných identit*, u nichž dosud nenacházíme přílišnou historickou oporu nebo explicitní ideologickou artikulaci? Jinými slovy, nehrozí nám, že při snaze odhalit mocenské konfigurace v možná nekonečných a neustálených identitách budeme tyto identity spíše tvořit, než dekonstruovat? Východisko opět nacházíme u Butlerové: jakkoliv to rozhodně nebylo autorčím záměrem, její emancipační apel můžeme přenést a použít pro sestrojení vlastní metody schopné deskripce mnohem rozmanitějších těl a tělesných identit. Třebaže bychom měli jít proti samotnému duchu této veskrze politické výzvy, dílčími reinterpetacemi, specifikacemi, posuny a úpravami můžeme stvořit takový teoretický aparát, který umožní odstoupit od vazeb sexuality-genderu a hledat obecnější vazby identity a těla, vyjevující nová spojení nových prvků, nové *corpora*. Zůstává nicméně otázkou, ke které se bude třeba vrátit, na kolik nás struktura, jež zapříčinila uvíznutí celé debaty na mělčině, může vyprostit ze svízele, jíž sama pořádá. Dále uvidíme, že potíži předdiskurzivního momentu nakonec nedokáže uniknout ani autorkou proponované řešení. Mimoto zde leží jisté riziko svévole či dezorientace, kdy není nadále jisté, máme-li stále co do činění s tělesnými identitami: to by ani nemusela být vada na kráse konceptu *Gender trouble* jako takového, ale pro naše potřeby potom přestává být užitečný.

Končí-li radikální dekonstrukce Butlerové jistým druhem paralýzy, a totiž utonutím v neredukovatelné diskurzivní determinovanosti, autorka jako další postup navrhuje ponořit se

do tohoto procesu a otočit jeho vektory ve vlastní prospěch. Jestliže člověku opravdu není dáno jednat mimo řád diskurzu, nezbyvá než chopit se jej a produktivně rozehrát jeho potenciality. Shora jsme tuto ambici nazvali *produktivním konstruktivismem*. V souvislosti s Freudem, Lacanem a Kristevou bylo zmíněno, že před-reflexivní či kulturně vnucené identity vždy nevyhnutelně selhávají. Tváří v tvář fantasmatičnosti či chronické fiktivnosti každé domněle přirozené a původní identity nepůsobí možnost vybrat nebo uspořádat si vlastní identitu nikterak radikálně. S ohledem na represivní povahu „přirozených“ identit, vzhledem k útlaku, podrobení a potupení, které šíří, potom vůle k jejich odstranění navazuje na nejlepší osvícenskou tradici. Při návratu k Wittigové a její kritice pohlaví Butlerová shledává, že „the ideal of a coherent heterosexuality (...) is an impossible ideal, a ‚fetish‘, as she herself points out. (...) Heterosexuality offers normative sexual positions that are intrinsically impossible to embody, and the persistent failure to identify fully and without incoherence with these positions reveals heterosexuality itself not only a compulsory law, but as an inevitable comedy.” A dodává: „I would offer this insight into heterosexuality as both a compulsory system and an intrinsic comedy, a constant parody of itself as an alternative gay/lesbian perspective.“¹⁰⁷ Spisovatelův přechod od mýtu k autorství: na nepřiznanou konstruovanost přirozenosti je třeba odpovědět deklarovane vlastní tvorbou, demiurgickým a performativním aktem. Protože výchozí identity traumatizují, nezbyvá než určit si identitu novou, nediskriminující, neponižující, mimo dominantní genderové matrice; protože samy tyto identity se pod svou vahou hroubí a demaskují, jedinec získává svobodu uspořádat pole své tělesné identity podle svých preferencí, vtisknout mu svůj vlastní smysl.

Autorka by šla nicméně proti celé své dosavadní kritice, pečlivé odstranění teleologických pojmů a dominantní matrice by přišlo vniveč, kdyby náhle přešla k iluzi jakési původně autentické a ryzí identity, kdybychom se teď opět uchýlili k Počátku, Pojmu, poslednímu garantovi svobody. Hierarchie by tak jen pokoutně restituovala svou moc, skrytě obnovila ztracené državy. Má-li být jedinec radikálně emancipován, potom musí takovému pokušení odolávat – odolávat, nikoliv jej zcela odstranit. Pouze pokud bude pod neustálým dohledem, nenapáchá diskurzivní pořádání identity další škody, ale naopak může být produktivně zapojeno a rozehráno. Je třeba mít na paměti, že je nelze zcela eliminovat – podlehneme-li iluzi nejazykové autenticity, svoboda zvolit si vlastní konfiguraci propadne tiše instalované teleologii. Nová identita může povstat pouze na troskách té staré: nezbyvá než využít repertoár prvků a strategie vypuzeného tyрана. „Gender is a complexity whose totality is

¹⁰⁷ Obě citace *ibid.*, str. 155

permanently deferred (...) An open coalition, then, will affirm identities that are alternately instituted and relinquished according to the purpose at hand; it will be an open assemblage that permits of multiple convergences and divergences without obedience to a normative telos of definitional closure.”¹⁰⁸ Už jen samotný akt využití tohoto rejstříku proti jeho smyslu ho delegitimizuje, představuje první krok subverze a emancipace. „If the rules governing signification not only restrict, but enable the assertion of alternative domains of cultural intelligibility, i.e., new possibilities for gender that contest the rigid codes of hierarchical binarism, then it is only *within* the practices of repetitive signifying that a subversion of identity becomes possible.“¹⁰⁹ V návaznosti na shora zmíněnou reakci Butlerové na Derridu lze tedy tvrdit, že ono vytrvalé opakování, jímž se rodí kontext, může sloužit i nápravnému tlaku, blahodárné re-kontextualizaci. Tento zdlouhavý proces resignifikace, proces stavící na strategiích a arzenálu druhdy hegemonní matrice, potom onu dominanci a subordinaci v jednom zbavuje především její intence. Na své formální úrovni je nerozlišitelný od dominantních pojmů, specifickým jej činí práce s touto formou: má být veskrze parodická.

Nutnost pracovat s už jednou daným repertoárem – nutnost daná obavou z ustanovení nové symbolické hierarchie – vede ke snaze používat tento index proti němu samému. Svévolí, nečekanými kombinacemi, libovolným a arbitrárním juxtaponováním rozrušíme zdánlivě mramorové syntagma trojjediné matrice, pohlaví, identity a dalších. Parodizací, záměrným zapojováním prvků identity proti nim samým, jejich „čtením proti srsti“ je třeba odhalit čirou fiktivnost a fantasmatickou povahu každé dané kombinace. „Hence, power can be neither withdrawn nor refused, but only redeployed. Indeed, in my view, the normative focus for gay and lesbian practice ought to be on the subversive and parodic redeployment of power rather than on the impossible fantasy of its full-scale transcendence.“¹¹⁰ Se zřetelnou snahou rozbít starý svět kontrastuje určitý dogmatismus, který zamezuje úplné rozluce s jeho pravidly. Butlerová, to je vlastně katolická hereze minus křesťanství. Přepjatou imitací identit, pastiši, napodobováním a sebekritikou jinak neměnného a pevného rámce vyplave pravá povaha tradičního pojetí pohlaví na povrch: není o nic více skutečná, než její záměrně pokřivené odrazy; tehdy snad bude možno nalézt slovník, který mimo tradiční rámec Identity pojmenuje takové druhy jednání, které dříve měly zůstat přinejlepším deviantní, ale spíše zcela nepoznatelné.¹¹¹ Nicméně s těmito druhy jednání, s tímto repertoárem přichází opravdová potíž, a totiž: kde se náhle bere, když veškerá poznatelnost zůstává limitována *archivem*,

¹⁰⁸ Ibid., str. 22

¹⁰⁹ Ibid., str. 185

¹¹⁰ Ibid., str. 158

¹¹¹ Viz ibid., str. 186-187, 190

horizontem diskurzu? Věří snad Butlerová v tichý a trpělivý proud autenticity, kterou teprve musíme restituovat? Upadá opět do teleologického myšlení? A dále, pokud zparodujeme a vysmějeme se všem Pojmům někdejší hegemonie, z jakých základů potom stavit ony pastiše a přepjatosti? Nemizí snad s mocenským vektorem také prvek sám, resp. je to ještě týž prvek, pokud ho nadáme jinými, emancipačními vlastnostmi? Máme tu co do činění s jakousi dualitou diskurzu, jeho matoucím povídáním na straně jedné a jsoucnými utopenými v řeči na straně druhé? Z čeho budovat nové kombinace identit, ne-li z jistého persistentního *materiálu těla*, který zde – navzdory dílčím použitím – vždy zbude? Jakkoliv Butlerová tvrdě dekonstruovala všechen kulturní nános z přirozenosti světa, z níž tím pádem nic nezbylo, nakonec musí setrvat u jistého středu. Myslím, že zde vyvstává zásadní limit *Gender trouble*, limit neodbytného lidského těla, ke kterému se studie ve svém slovníku musí neustále vracet, od kterého neuteče a se kterým nepřiznaně nadále počítá. Je příznačné, že kniha končí otázkou, jež mi nakonec přijde bezradnou: „What other local strategies for engaging the ‚unnatural‘ might lead to the denaturalization of gender as such?“¹¹² Jakými parodickými prostředky můžeme vybědnout z dominantní matrice?, ovšem větu lze chápat i následovně: Jak si představit prostředky, jež vyjeví fiktivnost hegemonní konfigurace, jaké ještě mohou být kombinace a identity, které nám od ní pomohou? Bez ukotvení v těle není příliš jasné, co ještě narušuje gender, co ještě je genderem, jaká východiska máme a jakých cílů nám umožňují dosáhnout.

Butlerová prokázala kulturní determinovanost takových zdánlivě prvotních entit, jakými jsou Subjekt, Pohlaví, Touha, Žena a Tělo. Nicméně ve stylu své argumentace nakonec podlehne tichým předpokladům posledního označujícího, neviditelnému středu jazyka, od kterého se její argumentace nakonec vždy potřebuje odrazit, aby mohla pokračovat. Právě *tělo* tvoří takové východisko, průzračný okraj řeči, jemuž autorka není schopná uniknout. Jestliže Tělo představuje fikci pohlavní matrice, zároveň je výchozím a neredukovatelným bodem každého uvažování o genderu, *tělesné identitě* vůbec. Bude třeba zjemnit distinkce pojmu Tělo, abychom prolomili tento konečný paradox. Proto bude důležité, v jakém momentě nedokáže Butlerová onen střed zrušit, a jak uvidíme dále, nemohla by bez něho ani mluvit, ani navrhnout svůj plán produktivního konstruktivismu. Jisté pojetí lidského těla tvoří podmínku, předpoklad každé jeho konceptualizace, každé reflexe i ideologizace, a totiž zkušenost žitého těla, zakoušeného těla ve fenomenologickém slova smyslu, k němuž se musí i post-strukturalistické myšlení Judith Butlerové odkazovat, jakkoli by rádo sugerovalo, že

¹¹² Ibid., str. 190

žádná primární rovina zde není, že jediným dosažitelným rozměrem je navždy sekundární a fiktivní diskurzivní dispozice, ať už hegemonní anebo parodická.

Už bylo řečeno, že východiskem produktivního konstruktivismu není v první řadě vynalézání nových kategorií lidské tělesné identity, ale rozehrávání těch dosavadních proti smyslu jejich někdejšího užití. Dochází tedy ke zpochybnění *způsobu* zapojení, ne už tak repertoáru někdejší hegemonní matrice. V ideálním případě vyvstanou parodizací nové prvky, jejich podoba ale zatím zůstává zastřená, jak naznačuje závěrečná otázka *Gender trouble*. Mluvíme-li o repertoáru, nesmíme slučovat prvotní teleologické pojmy a prvky, jimiž je ta která konfigurace uspořádána, resp. prvky se stávají teleologickými pojmy pouze v případech, kdy zaujímají předem dané místo hegemonního syntagma. Např. touha po ženě přestává být stavebním kamenem pohlaví-genderu-touhy ve chvíli, kdy takto touží jiná žena, lesbička. Podobně ženské tělo uniká oné trojici tehdy, když jako gender ve smyslu stylu oblékání a jednání volí mužskou identitu (což by šlo hanlivě nazvat mužatkou, *queer* kultura zná pojem *butch*). V momentě, kdy jedinec s tělem ženy a touhou lesbičky volí jako svou identitu právě ženský gender, tematizovaný a podtržený do té míry, že se stává příznakovým (typ *femme*), i styl ženství funguje subverzivně; emfáze jakožt akt parodizace.¹¹³ Čeho si musíme všimát především: pojmy trojjediné matrice začínají být tímto svévolným juxtaponováním drceny, prvky samotné juxtaponice ale zůstávají! Za ideu svobodného konfigurování vlastní identity Butlerová hodně dluží Monique Wittigové a její kritice Pohlaví coby fikce (viz výše). „[H]er notion of fictive sex suggests a similar dissimulation of a natural or original notion of gendered coherence assumed to exist among *sexed bodies, gender identities, and sexualities*.“¹¹⁴ Nicméně kritizuje ji za víru v nalezení jakéhosi transcendentálního lesbiectví, původnějšího než hegemonní syntagma. Odtud i apel k parodické hře skládání osobní kombinace, plynoucí z konstatování aporičnosti každé snahy o nalezení autentické původnosti. Právě pomocí prvků zvýrazněných v citaci rozehráváme pastiš či napodobování dominantního uspořádání. Nemůžeme ovšem pominout onen paradox, že matrice samotná zůstává. Není žena-*butch*-lesba nechtěným utvrzením pohlaví-genderu-touhy? Butlerová si je tohoto problému sama dobře vědoma, nová kombinace má sloužit prokázání fantasmatickosti té staré, a to s vědomím její neredukovatelné fiktivnosti. Jedná se přeci pouze o parodii, osidlům diskurzivní performativity světa uniknout nelze, tvoří horizont jeho poznatelnosti. Radikálně nové skladební prvky identity mají ideálně přijít s rozbitím staré matrice; svým zesměšněním ztratí diskurz, jenž ji pořádal, vlastní legitimitu. Horizont diskurzu poté snad

¹¹³ Všechny příklady viz *ibid.*, str. 156-157

¹¹⁴ *Ibid.*, str. 157. Zvýraznění – JŘ.

dozná posunu a do té doby nepoznatelné bude možno artikulovat. V optice Butlerové tak všechny prvky nutně zůstávají fiktivní a arbitrární.

Tento postoj má pro naši ambici velmi ambivalentní přínos. Jeho nesporná výhoda spočívá v rozvázání rukou, v potenciální expanzi rejstříku prvků na diachroničnost těla, ale i na jiné, třeba rasu, nemoc, dynastičnost atp. Nicméně zde hrozí, že postupná emancipace či resignifikace identity zcela anuluje jakoukoliv její vazbu k tělu. Takové identity také známe: jisté pojetí národa, dějinná, profesní, náboženská či politická identita mohou jít příkladem.¹¹⁵ V pasáži věnované Scottové jsme se tázali, zda-li pojem *gender* dokáže vypovídat libovolné *tělesné identity*, totiž takové, které procházejí tělem jakožto dispozitivem, přisuzují mu rozličné kvality a skrze ně interpretují jedince jako specifický živočišný druh, odlišné lidské pokolení. Gender tuto kvalitu nakonec neprokázal, i když prvotní směřování vytyčil; své pole působnosti omezil na deskripci dominantního pohlavního binarismu, v pojetí Butlerové potom delimituje dominantní trojjedinou matici, případně stereotypy chování a společenského jednání. Slouží-li zde popisu hegemonní konfigurace, zajisté by ho šlo použít i za účelem deskripce konfigurace parodické. Mohl by tento parodický gender v jistém stupni emancipace a dekonstrukce přestat být genderem? Co by to znamenalo, jaká ztráta z toho pro nás poplyne, není lpění na *corpore* nakonec zbytečným? Proč by měl být tento druh identity privilegovaným či výlučným, proč má stát stranou? Jsem přesvědčen o tom, že mnohé z těch charakteristik, které byly získány promýšlením genderu, by u ne-tělesných identit přišly nadobro vniveč; vytyčují aspekty, jež ostatní pojetí pouze přecházejí. Zbavíme-li se restriktivních a reduktivních rysů pojmů uvažujících tělesné identity (např. pohlavního binarismu), základní elementy pozorované u genderových identit mohou a budou i nadále platit na úrovni obecného *corporis*. Navrhuji tedy sjednotit tyto porůznu rozpracované kvality na poli tělesných identit, z něhož se poté budou moci vynořovat a formovat rozličné „gendery“, ať už s emancipačním akcentem či jako pouhé nereflektované ideologie. K podrobnému popisu přistoupíme na konci kapitoly. Nyní je důležité, zda-li u Butlerové stále nacházíme nějakou referenci k tělu, jestli její uvažování vykazuje moment zachovávající

¹¹⁵ Alespoň jisté prvky výchozího konceptu v BENEDICT R. O'G. ANDERSON, *Představy společnosti / úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008, jmenovitě soustředění národnosti kolem jazyka, lze považovat za alternativu vůči jinak výlučně rasizovanému či medicínskému vnímání, jak o něm podává zprávu třeba DORLIN, *La matrice de la race*. Minimálně svým pojetím otevírá možnost konstrukce na těle nezávislých „dějinných“ identit. Pro národní identity dále viz ERIC J. HOBBSBAWM, *Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita*, Brno 2000; VLADIMÍR MACURA, *Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ*, Praha 1983; pro profesní či náboženskou identitu viz CARLO GINZBURG, *Sýr a červi: svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000; ROSARIO VILLARI (ed.), *Barokní člověk a jeho svět*, Praha 2004; jistý způsob narativně pojaté či přímo literarizované identity postřehl už BARTHES, *Mytologie*, kap. „Dominici čili triumf literatury“, str. 43-46

spojitost s bazální úrovní *corporis*.

Vedle rejstříku zparodovaných prvků autorka pracuje s ještě jedním, v podstatě netematizovaným repertoárem. Kdykoliv ilustruje práci diskurzivního výkonu moci, politizaci či fikcionalizaci lidských těl, neuchyluje se pouze k Pojmům v jejich hegemonní konfiguraci, ale i k deformovaným tělesným aktům či stylizovanému jednání. „The effect of gender is produced through the stylization of the *body* and, hence, must be understood as the mundane way in which *bodily gestures, movements, and styles* of various kinds constitute the illusion of an abiding gendered self.”¹¹⁶ Pod zakalenou hladinou nevyhnutelně fiktivních prvků identity, genderu a touhy, a to i v jejich osvobozených podobách, náhle pozorujeme konstitutivní elementy těchto prvků, které, ač opět deformované diskurzivními požadavky, rozhodně nejsou fikcí samy o sobě. Jinými slovy, tak a tak ustanovená lidská nebo tělesná identita může sestávat z prvků, z nichž žádný není nezbytný (identitu definuje třeba kvalita touhy, ale také vůbec nemusí), ba dokonce tyto prvky samy o sobě sestávají z ryze nahodilých částic, a proto jejich podoba bude právě taková, jaké částice jim přisoudíme. Naopak prvky jako *stylizované tělo*, jeho *pohyby* a *gesta* sice také podléhají kulturní formalizaci, ale nelze je odstranit zcela, představují v tomto ohledu konstantu. Jakožto částice a východiska větších celků podléhají variaci, ale ve své existenci zůstávají neredukovatelné. „Those sexual practices in both homosexual and heterosexual contexts that open surfaces and orifices to erotic signification or close down others effectively reinscribe the boundaries of the *body* along new cultural lines.”¹¹⁷ Různá sexualita a různá kulturní privilegia mohou učinit předmětem touhy odlišná místa těla, tím ovšem podtrhujeme neredukovatelnost těla jako *místa, kde..* a touhu coby svého druhu objektivní okamžik těla, objektivní v tom smyslu, že navzdory své dějinné pružnosti vždy neodbytně touží. Butlerová natolik klade důraz na nereálnost dominantních identit a diskurzivní konstituovanost souborů, z nichž sestávají jejich prvky, že jí uniká práce s repertoárem, z něhož musí vyjít každá dodatečná signifikace, každé kulturní ohnutí. „In other words, acts, gestures, and desire produce the effect of an internal core or substance, but produce this *on the surface* of the body, through the play of signifying absences that suggest, but never reveal, the organizing principle of identity as a cause.”¹¹⁸ Niterně se jevící identita sice může být fikcí, dokonce i ta která konfigurace, která ji pořádá, ale ne prvky, z nichž ony konfigurace sestávají.

Zastavme se nyní u onoho *povrchu*. Jestliže bylo Tělo vědců a ideologů shledáno kulturně

¹¹⁶ BUTLER, *Gender trouble*, str. 179. Zvýraznění – JŘ.

¹¹⁷ *Ibid.*, str. 169. Zvýraznění – JŘ.

¹¹⁸ *Ibid.*, str. 173

determinovaným, potom nelze uniknout momentu, ve kterém tyto mocenské vektory a strategie kulminují, protínají a křižují se; jímž musí projít, aby vykonaly akt své moci. Dokonce i v nejtvrději formulovaných pasážích nacházíme rekurs k tělu. „If the body is not a ‚being‘, but a variable boundary, a *surface* whose permeability is politically regulated, (...) then what language is left for understanding this corporeal enactment, gender, that constitutes its ‚interior‘ signification on its *surface*?“¹¹⁹ Autorka zde chce podtrhnout diachronní povahu každé tělesné konfigurace, tj. kulturní nahodilost horizontu těla. I v takto radikálním tvrzení ale její jazyk neustále klouže k onomu *kde*, podmínce i důsledku každé intervence, svědčícím o neodmyslitelné přítomnosti tohoto média. Trojjediná hegemonní matrice i produktivní konstruktivismus nakonec prochází *per locum* těla. Prozatím se spokojme s jejich nevyhnutelným sklouzáváním k centrální pozici tělesného vehiklu, nevyhnutelné implikace takového centripetálního pohybu přiblížíme za chvíli. Tělesný prostor aktu signifikace i resignifikace nicméně představuje okamžik, jemuž Butlerová nedokáže utéct. „The ‚real‘ and the ‚sexually factic‘ are phantasmatic constructions – illusions of substance – that *bodies* are compelled to approximate, but never can. (...) Just as *bodily surfaces* are enacted [as] the natural, so these *surfaces* can become the site of a dissonant and denaturalized performance that reveals the performative status of the natural itself.“¹²⁰ Přítomnost prostoru těla nelze obejít, sama autorka, snažící se prokázat diskurzivní determinovanost všech komponentů identity ve snaze rozehrát je nanovo a svobodně, neustále upadá zpět k referenci těla, důkazu prvotního lidského přístupu ke světu, prvku spojenému s věcmi skrze strukturu tělesnosti, východisku veškerého uvažování o identitě, o jedinci, jeho kontaktu s druhými i s předměty.

2.5 Merleau-Ponty a fenomenologické tělo

Povrch těla jako *místa, kde..* odkazuje k neredukovatelné zkušenosti vlastního těla. Jisté tělesné pojetí bylo třeba prohlásit za fiktivní, ovšem je nepřípustné prohlásit tělo jako takové za nepoznatelné, resp. přístupné pouze skrze mluvení diskurzu. Musíme rozlišovat objektivizované Tělo exaktních věd a ideologií na jedné straně a zkušenost tělesnosti svého těla jakožto křižovatky mezi světem, námi a druhými na straně druhé.¹²¹ Klade-li Butlerová

¹¹⁹ Ibid., str. 177. Zvýraznění – JŘ.

¹²⁰ Ibid., str. 186. Zvýraznění – JŘ.

¹²¹ Butlerová možnost takové distinkce vůbec nebere v potaz, každý diskurz o těle je pro ní buď kvantifikační objektivací vědy, nebo diferenčním a ideologickým esencionalismem. Je vůbec otázkou, na jakou až úroveň musí věda sestoupit, aby přestala být ideologicky příznaková; nebyly to tělesné šťávy, fibrilární medicína, natož eugenika. Zdeněk Neubauer mluví o genetických rámcích tak širokých, že přestávají být směrodatné

do jediné linie dualistického myšlení těla a duše Platóna a Descarta, ale i Husserla a Sartra, dopouští se trestuhodného zanedbání.¹²² Spíše bychom z tohoto prastarého předsudku mohli obžalovat autorku samotnou, klade-li vlastní tělo jako vždy vnějškem určený objekt, který jakési vnitřní ego, rozpoznatelné pouze nejasným pocitem autenticity, zakoušeným v určitých variacích poznání tohoto těla, performuje silou svého vědomí. Toto *místo, kde..* se naopak musí stát východiskem našeho promýšlení *corporis*, zakotvením každé další variace, ať už ujařmující anebo emancipační. Abychom takového východiska dosáhli, bude třeba překonat rozpor subjektivního a objektivního, který se vnucuje i Butlerové a vede k jisté paralýze jejího konceptu, totiž nejasnému statusu autenticity osvobozených konfigurací, rozpakům nad jejich možnými novými variacemi a v posledku nejasné distinkci mezi *tělesnými* a ostatními identitami, tj. k rozostření limitu, za kterým už gender přestává být genderem.

Schůdné řešení odvěkého problému dichotomie objektivního světa a subjektivní existence nabídl ve svém nedokončeném díle *Viditelné a neviditelné* francouzský filosof Maurice Merleau-Ponty. Jeho přínos diskuzi na toto téma dnes veskrze není zpochybňován. „Nejradikálnější pozice je ta, jejímž prostřednictvím Merleau-Ponty charakterizoval zasazení jednajícího subjektu do světa, totiž zkušenost ‚já mohu‘ jako kořen ‚já jsem‘; tato zkušenost si zaslouží přednost především proto, že označuje *vlastní tělo* jako nejpůvodnějšího prostředníka mezi průběhem prožívání a řádem světa.“ „Přiměřenějším slovníkem (...) je třeba říci, že žité tělo popírá dichotomii fyzického a psychického, kosmického vnějšku a reflexivní niternosti.“¹²³ Dle Merleau-Pontyho s sebou každá reflexe, každá věda nesou tiché apriori, když předpokládají poznatelnost světa, schopnost vidět ho, přiblížit se a přistupovat k němu. Vědec usuzuje, že svět se mu vyjevuje skrze vlastní pozorování a zkoumání, že tímto postupem jej odhaluje, nechává vystoupit z temnoty. Ještě před tímto odhalováním, přesvědčeném o vlastním primátu, exkluzivitě v přístupu k věcem, anebo právě v tomto přesvědčení spočívá jistá předběžná víra v existenci, pozorovatelnost či zjevnost světa; víra dovolávající se „jistoty, jež je mnohem starší a tím méně jasná než tato věda sama, totiž jistoty, že před sebou

pro koncové artikulace (druhy, morfologii), pouze nastavují horizonty jejich výskytu. „Těmto typům, na nichž se vývoj ustálí, se říká ‚atraktory‘. Neurčují konkrétní uspořádání, nýbrž rámcovou podobu.“ ZDENĚK NEUBAUER, *O náhodě a spontaneitě*, Vesmír 74, 11/1995, <http://www.vesmir.cz/clanek/o-nahode-a-spontaneite>, poslední náhled 10.7. 2012. Na takové úrovni už žádné údajně objektivní příčiny konkrétních diferenciací hledat nelze. Pro pravdu lidského těla jakožto těla by bylo třeba obrátit se od *homo sapiens* k *homo phaenomenologicus*, anebo, jak to šťastně nazval Patočka, k *pozemšťanům*.

¹²² „In the philosophical tradition that begins with Plato and continues through Descartes, Husserl, and Sartre, the ontological distinction between soul (consciousness, mind) and body invariably supports relations of political and psychic subordination and hierarchy.“ Ibid., str. 17

¹²³ PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. III, Vyprávěný čas*, Praha 2007, str. 329. Podobné přitakání nalezneme taktéž u Patočky, viz JAN PATOČKA, *Tělo, společenství, jazyk, svět*, Praha 1995, str. 100-101, 124 aj.

máme ‚věci samy‘ a jsme schopni absolutního nadhledu vzhledem ke světu.¹²⁴ Právě představa absolutního, autonomního přístupu ke světu stojí u neblahého manichejského dualismu. Merleau-Pontyho myšlení usiluje naopak o pojmenování roviny, jež by stála u základů každého takového uvažování, jež dovolí myslet jednotící rozměr a předpoklad každé vědecké objektivitě, ale i reflexivní víry v primát myslícího subjektu, jako je tomu u Descarta. „Předem konstituovaný svět a určitou logiku připouštíme pouze potud, pokud jsme byli s to pozorovat jejich vznik z naší zkušenosti živelného bytí, jež je pro nás jakoby pupeční šňůrou našeho vědění a naším pramenem smyslu.“¹²⁵ V rámci konceptualizace *corporis* nás bude zajímat především řešení lidského těla, jeho vztah k nově spletené dimenzi subjektivitě spojené s objektivitou a obzvláště rysy příbuzné problémům, které doprovázejí post-strukturalistický koncept Judith Butlerové.

Lidské tělo představuje specifickou rovinu světa a vykazuje charakteristické vlastnosti, jimiž ho lze delimitovat. Hranice, již mu vytkneme, ovšem neplyne z banálního oddělení mě od věcí světa. Tělo coby specifická, výlučná moment, osobitá kvalita vyplývá z komunikace s okolním světem, představuje jeho výsek či část, *součást*. Jakožto vidoucí bytosti se mi dává viditelný svět, nenabývám ho ale v nějaké totální akvizici všeobjímajícího božského pohledu, vždy zůstávám omezen na svou perspektivu. Hmotu mé tělesnosti tak vždy zaujímá jistou pozici: čemu nastavuje záda, mizí za mým horizontem světa, naopak po směru mého pohledu svět vstupuje do mě a dává se mi poznat – ovšem pouze díky pozici mého těla. „Tento druh zacloněného vidění, které se splétá se vším, co je k vidění, a které mi dává mou perspektivu světa, není nic nehybného: nic nám nebrání, abychom překonávali hranice tím, že pohybujeme pohledem, avšak tato svoboda je skrytě stále svázaná; pohled můžeme pouze přenášet z místa na místo, to jest můžeme přemísťovat jeho hranice. Ale hranice tu musí být pořád; co na jedné straně získáme, to na druhé nutně ztrácíme.“¹²⁶ Svět nepředkládá netečnou hmotu předmětů, míra jejichž průsvitnosti a průhlednosti limituje náš nezúčastněný pohled. Pohled se podílí na konstituování okolí stejně jako okolí dává vyvstat pohledu, okamžik mého těla mě situuje uprostřed horizontu vidění, činí mě jeho součástí, jeho potencialitou, možností jeho zjevování a mizení. „Otevřenost pro svět předpokládá, že svět je a zůstává horizontem nikoli proto, že jej moje vidění vytlačuje mimo sebe, nýbrž proto, že vidoucí člověk světu nějak náleží a v něm jest.“¹²⁷ Mé tělo nejenže vytváří hranice světa do dálky, ale samo je jako hranice blízká ustanovováno – ne vydělením a vyčleněním se, ale akvizicí kvalit a

¹²⁴ MAURICE MERLEAU-PONTY, *Viditelné a neviditelné*, Praha 1998, str. 25

¹²⁵ *Ibid.*, str. 154

¹²⁶ *Ibid.*, str. 99

¹²⁷ *Ibid.*

charakteristik, které mé tělo usvědčují jako tělo.

Přistupme nyní k těmto typickým vlastnostem. Tělem poznávám věci tohoto světa, který vidím a hmatám, ovšem i samotné mé tělo se mi dává jako viditelné a hmatatelné. Díky této dvojakosti mého těla získává já – já jako hypotetický subjekt, který z heuristických důvodů ještě chvíli podržíme – přístup ke světu. Dotknu-li se levou rukou pravé, získávám zkušenost taktilnosti, haptičnosti, nejen pocit hmatání, ale i toho *být hmatán*. Taková elementární zkušenost bytí předmětem propojuje mé vnímání těla s vnímáním světa, ten získává kvality mého těla, rozumím mu skrze zkušenost vlastního těla a zároveň rozumím tělu jako předmětu viděného a hmataného světa. „Neboť tloušťka těla mezi vidoucím a věcí ustavuje viditelnost jednoho a tělesnost druhého; není to překážka mezi vidoucím a věcí, nýbrž je to médium jejich komunikace.“¹²⁸ Tělo a svět jedno jsou, hypotetický subjekt čerpá svou zkušenost ze světa, je jím formován a tělem, tj. pozicí svého pohledu a pocitem vlastní taktilnosti, světu propůjčuje sama sebe. „Avšak i já jako vidoucí mám svou hloubku, poněvadž vím, že stojím zády k té viditelnosti, kterou vidím a která se za mými zády uzavírá. Tloušťka těla není protivníkem tloušťky světa, nýbrž je naopak jediným prostředkem, jenž mi dovoluje dojít až k věcem, poněvadž mi dává být světem a věcem poskytuje jejich tělesnost.“¹²⁹ Neriskujeme zde, že se takto veškerá existence rozplizne v indiferentní masu smyslových vjemů, čímž bychom skončili v podobné paralýze jako diskurzivně determinované identity, u kterých chronicky nelze najít žádný pevný bod; tentokrát pro změnu na opačném pólu? Není tomu tak. Mé tělo si drží právě ono privilegium prostředníka, měřítka, východiska poznávání světa. „Věci zde a tam, teď a jindy nejsou v sobě, na svém místě a ve svém čase, nýbrž existují jen na konci těchto paprsků prostorovosti a časovosti, které tajně vysílá mé tělo, jejich pevnost není pevností čistého objektu, nad nímž se vznáší duch, nýbrž zakouším ji zevnitř, poněvadž mezi těmito věcmi jsem a poněvadž věci se spolu stýkají skrze mne jako věc, která pociťuje.“¹³⁰ Jelikož vidím, ale i jsem viděný, mluvím ze středu viditelná. „[V]áhu, hutnost, tělesnou látku každé barvy, každého zvuku, každé hmatatelné tkáně přítomnosti“ nechávám vystávat skrze vlastní hluboký pocit sounáležitosti s nimi, rozumím jim skrze hmotu, hranici svého těla, jsou stejného druhu jako já, mou projekcí, ale stejně dobře i mými dvojníky, prodlouženými orgány.¹³¹ Skrze smyslovost zakoušenou povrchem mého těla a jeho orgány dokážu oceňovat svět, oživovat ho, nicméně tento stav nepřivileguje mě jakožto nositele před-reflexivního já, jež demiurgickým aktem poznávání dává světu vyvstat, nýbrž staví mě na

¹²⁸ Ibid., str. 131-132

¹²⁹ Ibid., str. 132

¹³⁰ Ibid., str. 112

¹³¹ Parafrázuji ibid.

roveň tomuto světu; a to opět díky tělu, jež zůstává svého druhu *re extensa*.

Nicméně má zkušenost druhého, jeho těla jakožto viděného a jeho pohledu na mě, který mi dává poznat viditelnost, viděnost mého těla, tento objektový stav problematizuje; staví tělo na křižovatku objektivního a subjektivního. Zkušenost pohledu druhého, možnost vidět vidění jiného člověka, vnímat ho takto jako vidoucího, což je jindy privilegium, které přisuzují sobě coby autonomnímu vědomí, nevyhnutelně připomíná situovanost takové čiré subjektivity. Dlí v těle, v horizontu, jež toto tělo vytyčuje, v jeho perspektivách a vjemech. Stírá dichotomii vnějšku a vnitřku, nahrazuje ji spojitostí. „Výslovně se tedy budeme zabývat (...) splétáním prostoru a času, soudržností *rubu a lince* mého těla, díky níž mé tělo, které je viditelné jako věc a jehož se lze jako věci dotýkat, přijímá pohled na sebe, styk se sebou, v němž se zdvojuje a sjednocuje, takže *fenomenální* a *objektivní* tělo se navzájem obtácejí a navzájem do sebe přesahují.“¹³² Námitka, že model řeší pouze smyslovost těla, čímž bychom jaksi zůstávali na hierarchicky nižší úrovni, než jakou tvoří čiré myšlení, čili ono *neviditelné*, nebo naopak, že zrak nepředstavuje tělesnost v pravém slova smyslu a drží jistou autonomii subjektivního vědomí, zde vznést nelze. „Musíme přivyknout myšlence, že všechno viditelné se prořezává v hmatatelném, že všechno hmatatelné jsoucno je určitým způsobem příslibem viditelnosti. (...) Poněvadž totéž tělo se dotýká a vidí, náleží viditelné a hmatatelné k témuž světu.“¹³³

Dokud ovšem nespojíme tuto prvotní tělesnost světa, onen bazální rozměr, který získává ve směně s tělem, s naším myšlením, s idejemi a koncepty, v posledku s vědou, dualita objektivního a subjektivního nebude překlenuta do důsledku. Svět vidění a dotyků představuje svět ticha, který je narušován, zdvojován mluvením: práce hrdla, pohyby fonace a slyšení představují stejnou dvojici jako vidoucí-viditelné, hmatající-hmatatelné či jejich propletení. Mluvení se od zvuků světa odlišuje neseným významem, jakousi neviditelnou, tušenou rovinou slyšitelného zvuku. To vede Merleau-Pontyho k zjištění, že i v *říši ticha* můžeme vykázat podobný *obrazný smysl*, „sublimaci tělesnosti, kterou je duch čili myšlení.“ Myšlení nerehabilituje karteziánskou dualitu, neboť „je třeba nějak vidět a pociťovat, abychom mohli myslet, (...) veškeré nám známé myšlení se odbývá v tělesnosti.“¹³⁴ A dále dodává, že ideje nám mohou být dány pouze „ve zkušenosti z masa a kostí.“¹³⁵ Myšlení není opakem smyslového jsoucna, ale jeho zdvojením a hloubkou, představuje *neviditelnost tohoto světa*, ne ve smyslu artikulace jeho potencialit a logických možností, ale způsobem jisté těhotnosti, stylu bytí; neprotiřečí tělesnosti, ale naopak dává jí osy, hloubku a dimenze. „[J]e ovšem

¹³² Ibid., str. 115. Zvýraznění – JŘ.

¹³³ Ibid., str. 130-131

¹³⁴ Obě citace ibid., str. 141, 142

¹³⁵ Ibid., str. 145

nezbytné odmítnout každé bezprostřední a dualistické rozlišování viditelného a neviditelného, extenze a myšlení, a to nikoli proto, že by extenze byla myšlením a myšlení extenzí, nýbrž proto, že jedno se má k druhému jako rub a líc, takže nikdy není jedno za druhým.¹³⁶ Myšlení, konceptuální rovina světa, ono neviditelné nejenže tedy neprotiřečí tělesné prvotnosti světa, ale prostupuje ji, roste z ní; nikoli na způsob odhalování skrytého tajemství, ale jako svébytná říše, jež je viditelným formalizována, i když nikdy beze zbytku: čím více se k ideji snažíme přiblížit, tím více nám uniká.¹³⁷ Celý kruh viditelného a neviditelného, reverzibility těla a světa, dotýkajícího-dotýkaného a vidoucího-viděného, stejně jako jejich průsečíků na jedné straně a tušené říše konceptů, estetických rovin, myšlenkového nadání, konceptů a idejí na straně druhé, celá tato směna se zacykluje v *chiasmatickém* pohybu, který neodděluje jedno od druhého, nečiní první předstupněm či důsledkem následujícího. Oba světy, přechod od neviditelného k viditelnému a naopak jsou do sebe zaklesnuté, nemůžeme je rozplést, představují dva styly jedné události, kdy ve spojovacích či přechodných bodech leží tělo, mediátor, který poznává a je poznávaným, představuje měřítko a nastavuje horizont, náleží viděnému a hmatanému světu a zároveň k němu zprostředkovává cestu, ba ho celý objímá a zavínuje do sebe. To samé tělo, z něhož a do něhož vstupují ideje a odvrácené strany věcí, jejich neviditelná hloubka, entity umění, vědy, myšlení.

2.6 Narativní racionalita, fenomenologické tělo a produktivní konstruktivismus

Nastal čas spojit oba myšlenkové přístupy a ptát se, co může fenomenologie těla přinést našemu uvažování a zda-li nás dokáže vyvést z aporií, ve kterých skončila Judith Butlerová. V první řadě nebyl jasný status autenticity parodické identity vydobyté navzdory hegemonní matici. Pokud parodie spočívá v jistém stupni recyklace předešlých schémat a zároveň má stejný ontologický status jako ony, a totiž režim fiktivního fantasmatu, akorát volního, v čem tkví onen osvobozující akcent? V momentě, kdy vzhledem k chronické diskurzivní predeterminovanosti nelze zavést žádný pevný bod, žádnou hierarchii – ne nutně mezi dominantními a utlačenými gendery, ale např. na ose přirozenosti nebo autenticity – přestává

¹³⁶ Parafrázuji *ibid.*, str. 143-147, citace na str. 148

¹³⁷ *Ibid.*, str. 145-146. Merleau-Ponty používá románový příklad z *Hledání ztraceného času*, kde postavě Swanna zaslechnutí pěti not zpřítomní „podstatu lásky“, a díky těmto notám se ona podstata stává sdělitelnou (čím víc ovšem medituje nad oněmi pěti notami, tím méně z celého prožitku má). Autor by mohl mít na mysli básnické nadání jazyka, schopnost vyjevovat estetický rozměr bytí, artikulovat prožívané intenzity. Kromě shora zmíněného Frye by takovému pojetí literárního či kulturního jazyka nejspíš odpovídal PIERRE OUELLET, *Vnímání fikčních světů*, *Aluze* 6, 2/2003, str. 140-148, který v tomto hojně vychází z Husserla, podobně jako Merleau-Ponty.

být jasné, k čemu emancipační apel zavádět. Historická zkušenost jasně ukazuje, že podrobení hegemonních matric, a to jak menšinové identity, tak samotní nositelé vládnoucích rolí, trpí kvůli tělům, jež jim byla přisouzena, stejným dílem. Strádání může nabýt různých podob, od vynucování určitého způsobu jednání po rýsování limitů, které traumatizují aktéry proskribovaného chování. Co je důležité: genderový nátlak přichází skrze trestání těla, neadekvátním připoutání k němu; skrze jeho zvěčnění, objektivaci, ignoraci těch aspektů, jež jej činí naší přirozenou „tloušťkou světa“. Butlerová má pochopitelně při svém emancipačním úsilí tento moment na mysli a nejsem takový scholastik, abych ho zapíral, nicméně ono *kde* neautenticity či autenticity identity pro nás hraje zásadní roli: stejně jako feministické dějiny či jakési „dějiny“ gender studies, i dějiny *corporis* budou především dějinami útlaku. Každá definice těla, všechno vymezení, specifikování, každá jeho artikulace a schematizace přinášející restriktce, povinnosti, zákaz či disciplinární opatření nakonec vždy prochází tímto společným místem lidského těla a pouze jeho prostřednictvím můžeme rozličným formám útlaku rozumět: „je to tělo, které nese ve svém životě a smrti, ve své síle a slabosti sankci každé pravdy a každého omylu.“¹³⁸

Zavedení merleau-pontyovských pojmů nám umožňuje soustředit rozličné dějiny útlaku na jednom místě. *Chiasma* představuje percepčně-receptivní východisko a nejmenší společný jmenovatel každého *corporis*, genderu aj. Jak sám autor v úvodu naznačuje, vědecké hledisko představuje až dodatečnou interpretaci oné primární roviny, tiše ji předpokládá, zdůrazňuje pouze jisté momenty, a to až k nepoznání, a teprve v tomto zastření povstává dělení na subjektivní a objektivní. V jiné linii fenomenologického myšlení jsou rozlišovány kategorie *viděného* a *žitého těla*, kdy první odpovídá linii karteziánského myšlení, myšlení objektivujícího, a tím pádem znásilňujícího, kde tělo představuje pouhý dispozitiv, nástroj, moment zpracování; druhé naproti tomu zastává zcela odlišný ontologický status, už z definice se vzpírá takovému nakládání, protože samo určuje meze svých možností, svého zdraví, své únavy, požitku, schopností, limity vlastního *horizontu*.¹³⁹ Propojíme-li takové uvažování s výše řečeným, potom se nabízí jisté sousedství „vědeckého hlediska“ v širším slova smyslu, tj. hlediska objektivujícího, věřícího v autonomní božský pohled, cele uvízlého

¹³⁸ FOUCAULT, *Diskurs, autor, genealogie*, str. 81

¹³⁹ Takové dělení se implicitně rýsuje u Patočky, viz PATOČKA, *Tělo, společenství, jazyk, svět*, IV., V. a obzvláště XVII. přednáška. Nutno dodat, zvěčnění viděného těla, jeho upadání tvoří jednu z oblastí těla žitého (Patočka tuto oblast a viděné tělo nespojuje explicitně), plyne z pohybu přisuzovaného procesu vyrovnávání se s realitou, se světem práce a věcí, přičemž „tato oblast je oblastí průměrnosti, anonymity, společenských rolí, kde člověk není sebou samým, existencí v plném rozsahu (...), je redukován na svoji úlohu.“ Ibid., str. 107 Podobný akcent můžeme nalézt i u Foucaulta, když rozlišuje techniky rozkoše – *ars erotica* – a rozkoš zpracovávanou jako místo výkonu lékařské moci – *scientia sexualis*. FOUCAULT, *Dějiny sexuality*, kap. „Scientia sexualis“

v dichotomii objektivního a subjektivního, a *viděného těla*, kladoucího důraz na vnějšek, ideologické redukce žitého světa. Na druhé straně můžeme propojit neredukovatelnou tělesnost světa a těla jako jeho média, jediného adekvátního měřítka, a *žitě tělo* pobytu ve světě, charakterizované možností souznění se světem a „vládnutí vlastním organismem, které je předpokládáno ve všech našich dalších, svobodnějších způsobech chování, vztahování k lidem a věcem.“¹⁴⁰ Nejspíš v této rovině Butlerová hledala momenty autenticity parodických konfigurací, takových, které více odpovídají naší touze, limitům našich těl, horizontu našeho vztahování se k budoucnosti; na rozdíl od podrobujících a svazujících požadavků dominantní matrice, reprezentované věhlasnými lékaři, morálními proroky, rasovými apologety.

Problém neurčitelnosti genderu můžeme nyní nechat ustoupit. Pokud postupnou emancipací hrozilo, že ztratíme ze zřetele jakoukoliv vazbu na tělesné identity, potom horizont těla tak, jak ho popisuje Merleau-Ponty, velmi účinně delimituje prostor, v němž se ještě pohybují *corpora*, od těla odvozované role. Na úrovni *chiasmatické* roviny světa vykazuje tělo polohu jakéhosi neuralgického bodu, našeho vně i uvnitř, a v míře, ve které světu rozumíme jakožto tělesnému, dokážeme vnímat i své tělo a sami sebe. Tento společný a vzájemně přeložitelný prostor tělesnosti se dává poznat pouze skrze specifitu těla, jeho výlučnost a charakterističnost jakožto těla. Od tohoto momentu je lze sestupovat k jeho postupným vulgarizacím, objektivacím nebo prostě sublimacím, k rozličným identitám, kde žité ustupuje viděnému (nikoli viditelnému) a kde těla nakonec vystupují sama ze sebe, aby splnila požadavky, jež na ně dějiny, jazyk a kultura kladou; ale přesto to musí být právě ona, kdo má podléhat, trpět či těšit se, kým musí ideologie procházet, aby se mohla vykonávat; tato drobná hranice na průsečíku myšlení a viditelného, mého hlediska a věcí světa tvoří zároveň nezbytný vehikl pro titánské střety dějin. Výzvu Butlerové k produktivnímu konstruktivismu můžeme číst i tak, že nejvyšší emancipací bude zbavit se vposledku každé tělesné identity, genderu, každého *corporis*; proč ne. Otázkou zůstává, je-li možná společenská existence bez vůbec nějaké tělesné identity, třeba v permanentním bytí žitého těla, či nakolik shora jmenované alternativy tělesných identit dokážou existovat autonomně, anebo v jaké míře na nich *corpus* vždy participuje.

Je zde evokován jistý pohyb od žitého či před-objektivního těla k jeho sublimacím, tělu viděnému, trestanému jazykem. Zastavme se u něj na chvíli. Doteď zmiňované prvky

¹⁴⁰ PATOČKA, *Tělo, společenství, jazyk, svět*, str. 104. U obou konceptů je pro mě podstatná paralela spočívající v oné možnosti nakládat se světem v souladu se sebou, rovina předpokladů jednání každé lidské bytosti, společný jmenovatel, jenž klade možnosti lidství. Ovšem zatímco Merleau-Ponty usiluje o postižení jakési elementární vrstvy, skrze níž ke světu přistupujeme, Patočkovu žité tělo má, zdá se mi, specifitější význam, soustředí se „až“ na možnosti lidského jednání, rovinu zkušenosti.

fenomenologického těla a post-strukturalistických modelů můžeme spojit mocným tmelem, jaký nám nabízí Paul Ricoeur svým konceptem narativní racionality. Nebylo by možné v prvotním fenomenologickém těle spatřovat okamžik prefigurace čili *mimésis I.*, který postupnou ideologizací-konfigurací (*mimésis II.*) přechází do finální refigurace, nového porozumění a reinterpretace (*mimésis III.*), příběhového souboru narativní identity? Myslím, že u obou dvou východisek k tomuto kroku nacházíme dostatečné podmínky.

Na úrovni *mimésis I.* sestává básnická zápletka ze tří složek předporozumění světu, a to z „jeho inteligibilních struktur, jeho symbolických základů a jeho časového charakteru.“¹⁴¹ Ovšem oněmi poznatelnými strukturami je míněno lidské jednání, nikoliv konstatování jakékoliv reality; žité tělo ve své danosti, jako struktura světa proto východiskem být nemůže. Přesto, na průsečíku viditelného a neviditelného, kde tělo prostředkuje myšlení věcem a svět idejím, už Merleau-Ponty počítá s verbalizací či formalizací těchto prvotních předpokladů poznávání. Jakkoliv spojení vidoucí-viděné a hmatající-hmatatelné nikterak neodpovídají charakteristice lidského jednání, představují jejich nezbytné předpoklady, otevírají možnost repertoáru možných aktů. Cestu nám zde prošlapal již sám Ricoeur. „A právě na půdě takové filosofie žitého těla lze myslet i ono ‚já mohu‘; tělo v tomto smyslu je soudržný celek mých schopností i ne-schopností; kolem tohoto systému tělesných možností se rozvíjí svět jako totalita poddajných či vzpurných prostředků, překážek a průchodů.“¹⁴² Pole mých možností vůči světu otevírá horizont možných pohybů, z těch se dále rekrutuje strategické jednání, tedy intencionální pohyby, vždy ukotvené v prvotních podmínkách tělesného světa, otevírající možnost napojit tento svět na matici zápletky.¹⁴³ Není ale tělo v momentě, kdy veškerá případná ideologizace připadá až jednání, z našeho uvažování vyloučeno? Jak na něm nadále stavět tělesné identity? Vzpomeňme na ony mlčky předpokládané prvky, z nichž podle Butlerové sestávají následné konfigurace dominantní matrice a dalších. Jsou to jednání, tělesná gesta, touha, samotný povrch těla. Jakožto v izolovaných prvcích zde žádné jednání nevidíme, ale jednání tu musí čerpat svůj repertoár, formalizuje se skrze ně, abych tak řekl. Strategické jednání je jednání tělem, intencionální pohyb má svůj předpoklad ve zcela neutrální končetině, touha po něčem vyrůstá z existence toužení. Samotné předpoklady jednání zideologizovat, narušit nelze. V tom právě spočívá velká síla fenomenologického těla: sebevíce zprohýbané, popřené či zmrzačené, aktem prostředkování mezi viditelným a neviditelným, svou tělesností zůstává tělo vždy právě tělem. Díky této stabilitě je tělo každého

¹⁴¹ PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. I, Zápletka a historické vyprávění*, Praha 2000, str. 90-91

¹⁴² RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 329

¹⁴³ *Ibid.*, str. 330

corporis spojeno pupeční šňůrou s tělem žitým, svým předpokladem. K čemu ale držet pojem genderu nebo *corporis*, když elementární vrstvu *chiasma* narušit nelze? Ono neblahé viděné tělo nakonec dopadá na rovinu strategického jednání, provádí selekci toho, jak konáme a co děláme, potlačuje touhy, uzavírá možnosti a horizonty způsobů naší existence ve světě; praxe genderu apod. spočívá v selekci, v limitech, jež klademe potencialitě našeho žitého těla; deformuje projevy, nikoli východiska. Tímto způsobem tělesné identity regulují tělo.

Přejdeme k *mimésis II.*, fiktivnímu rozměru zápletky, momentu její konfigurace, nevyhnutelně formálnímu pořádání podle nezbytných pravidel fikční či historické narace.¹⁴⁴ Pokud jsme výše u Butlerové konstatovali neredukovatelnou úlohu repertoáru jednání, oněch skladebních prvků vyšších konfigurací, potom tyto články můžeme směle převést do slovníku narativní racionality. „Construction is not opposed to agency; it is the necessary scene of agency, the very terms in which agency is articulated and becomes culturally intelligible.”¹⁴⁵ Konstrukcí je zde míněna fikce identity; autorka poněkud nespravedlivě upírá jakoukoliv autonomii jednání, nicméně postřeh, že jednání se artikuluje až skrze konfiguraci, rozhodně platí. Stejně jako tři roviny *mimésis* nepředstavují postupná stádia, ale jedinou událost, tak i genderová identita existuje pouze skrze své skladební prvky, prokazované určitým typem jednání, které jako toto jednání shledáváme jenom proto, že manifestuje výsledný gender (srov.: „Chová se zženštile“). Přirovnání genderové konfigurace k zápletce by nemělo pokulhávat: jak již víme, nekombinujeme statické prvky, ale akty jednání. Převáděno do jazyka této práce: zdánlivě nehybné syntagma pohlaví-gender-touha se manifestuje skrze konkrétní činy toužení, společenského chování a práce s vlastním tělem. Až tváří v tvář takovému jednání můžeme složit zápletku a tvrdit o někom, že je v ideologickém slova smyslu např. mužem.¹⁴⁶ Vzpomeňme, jak Butlerová neustále zdůrazňuje neodbytně fiktivní povahu každé konfigurace identity – ať už dominantní, či parodické. Samotný způsob uspořádání shledává umělým, vidí v něm pouhou arbitrární juxtapozici prvků jednání a těla. Takto pojatý moment konfigurace dobře konverguje s ricoeurovským vnímáním zápletky, jelikož stále máme co do činění s elementy jednání a těla zapojenými ve formálních, fiktivních kombinacích do konfigurace identity. Celý proces můžeme stopovat až k refiguraci, opětnému vepsání příběhu do světa, protože jasný politický moment, ať už ve formě emancipace nebo ztotožnění, je uvažování Butlerové imanentní.

¹⁴⁴ RICOEUR, *Čas a vyprávění I.*, str. 104-113; Týž, *Čas a vyprávění. II, Konfigurace ve fiktivním vyprávění*, Praha 2002, str. 239-244 aj.

¹⁴⁵ BUTLER, *Gender trouble*, str. 187

¹⁴⁶ Prohlásil-li David Page ve výše citovaném experimentu, že zkoumaný subjekt je muž pouze na základě konstatování morfologie reprodukčního orgánu, pak tento úd sám o sobě zajisté žádnou zápletku neimplikuje. Tou ho kontaminuje až pozorující, když s penisem ztotožňuje jistý druh mužského chování.

Mimésis III., tedy refigurace, bude pro naše potřeby nejzajímavější ve chvíli, kdy na sebe bere podobu *narativní identity*. Určení mě jakožto jedince „spočívá v časové struktuře, jež odpovídá modelu dynamické identity jako výsledku poetické kompozice narativního textu. Lze tedy říci, že toto ‚já sám‘ je refigurováno reflexivní aplikací narativních konfigurací.“¹⁴⁷ Fiktivní konfigurace tělesné identity mohou dát vzniknout celku, který prohlásím „sebou“, svou identitou. Celý proces zde získává kruhovou, reverzibilní povahu. Na jedné straně jednání definuje, kým jsem, vědomí tohoto celku (vědomí prostředkované formou zápletky) zase motivuje mé případné další jednání. Fakt, že Butlerová vyzývá k parodickému imitování dominantních identit, politický apel, jenž motivuje změnu chování jedince, lze chápat jako demonstraci refigurativní síly vyprávění v širším slova smyslu. Parodický pastiš není nic menšího než reformulace vlastního příběhu, nový přístup ke svému životnímu narativu, demiurgický pokus o přepsání skromné reality naší identity. Vycházíme-li na úrovni *mimésis I.* z režimu jednání, jednání těla, potom už vždy tušíme jeho projevy na úrovni narativní identity, jsme si vědomi role, kterou v celkovém uspořádání hraje. „Označovat jisté individuuum nebo společenství jako identické, znamená odpovědět na otázku: *kdo* vykonal toto jednání?, *kdo* je jeho původcem, autorem?“¹⁴⁸ Narativní identita podléhá permanentní korekci, podstupuje nekonečný proces opravování; motivuje ostatně změnu jedincova chování a jednání, říká mu, kým je, nebo kým může být. V každém okamžiku jeho jednání se nabízí možnost přepsání vlastního příběhu, změny zápletky narativní identity. Výzva k parodickému naložení s identitou je tedy radikální případ vůle k refiguraci sama sebe, ke změně jejích komponentů a zpětné proměně narativní identity v jejím celku. Jakkoliv tragédie hegemonních matric spočívá právě v restriktivní selekci jednání na úrovni *mimésis I.*, ve zhoubném nakládání s tělem a v jeho následném zcizování, samotný *corpus* se odehrává právě na dalších dvou úrovních *mimése*. Podmínka tělesnosti jako taková totiž vždy zůstává nenarušena. V tomto ohledu se ztotožňuji s Judith Butlerovou, podle které je každá konfigurace identity nevyhnutelně fiktivní. Jediná nám dostupná pravda je pravda našeho těla. Ženství, mužství, stařectví, homosexualita coby typ, rasa a další potom představují pouhé jazykové fikce. Motivace zavést pojem *corpus*, jemuž přisuzuji mnohé rysy pozorované u genderu a dalších tělesných identit, potom plyne z přesvědčení o specifčnosti takto konfigurovaných totožností. Podle mě je možné nalézt zde jistou jednotící charakteristiku, stavící takový typ identity stranou ostatních, a to především vůle procházet tělem. Domysleme nyní ty vlastnosti, jež činí z *corporis* autonomní analytickou jednotku.

¹⁴⁷ RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 350

¹⁴⁸ *Ibid.*, str. 349

2.7 *Corpus* jako specifický typ identity

Jestliže na jednu stranu celou dobu tvrdíme, že *corpus* tvoří identitu procházející tělem, a na druhou přiznáváme, že tělo jakožto tělesné vždy zůstává zachováno, nepotvrzuje nakonec celý exkurz do fenomenologie těla stejnou paralýzu, jaké čelila Butlerová, akorát že z opačného konce, protože tentokrát nám nehrozí ztráta těla, ale utopení se v něm? Jelikož předpoklady strategického jednání sankcionovat nelze, ale právě až repertoár tohoto jednání podléhá refiguraci stran narativní identity, potom přeci každá identita musí procházet tělem, a to i ta dějinná i individuální. Skoro se zdá, že jsme restituovali paradox pojmu gender v plné síle: na jednu stranu zde máme neodbytnou a neredukovatelnou esenci těla, na straně druhé se nám žádné konkrétní specifikum tělesné identity *jakožto tělesné* zdánlivě nedává. Pokusme se nyní odpovědět na tyto námitky, jež shrnu ve dvou bodech: Nedopouštíme se zapojením fenomenologického těla oné chyby humanistického feminismu, kdy tělu dáváme tak dokonalou formu, až mizí, až přestává být pro námi hledaný typ identity zcela příznakové? Nadto: Jaká tedy má být ona tělesná identita, v čem spočívá její specifičnost, její tělesnost, má mezi jinými typy identit nějakou charakteristickou sadu vlastností?

1.) Potíž humanismu spočívala v odtělesnění lidského subjektu, hledala kořen identity v transcendentální entitě jáství. Této chyby se fenomenologické tělo dopustit nemůže; protože roste z naší zkušenosti bytí člověkem, je limitováno horizontem našeho těla, jež mu klade možnosti přístupu ke světu. Žité tělo plně vychází ze zkušenosti tělesna, a to právě skrze *chiasmatickou* jednotu viditelného a neviditelného, což není povšechná abstrakce, ale konkrétní limita jednání tohoto těla. Žité tělo zná bolest, únavu, sílu, rozkoš i touhu, které představují konkrétní možnosti a způsoby artikulace naší existence. Na poli tohoto tělesného obzoru rozehráváme hru identity, otevíráme prostor jednání. Tělo klade horizont našeho vnímání času: ze zkušenosti vím, jak dlouho může jedinec mého věku chodit světem, muž musí vědět, že nikdy neprožije období těhotenství a moment porodu; to motivuje další rozhodování, určuje mé jednání a způsob využití času; perspektivy, k nimž upírám vlastní život. Žité tělo *je* oním elementárním výchozím polem a spojuje univerzální lidskou zkušenost, prostředkovanou zkušeností lidského těla; ovšem klade i výchozí podmínky, možnosti, potenciality – narodím-li se s tím nebo oním reprodukčním orgánem, je-li tento orgán oné reprodukce schopen, jsem-li v průběhu života zmrzačen, jaké tělesné konstituce postupem času nabudu – to vše vskutku klade horizonty mému jednání, ovšem ve smyslu vlastní projekce žitého těla, nakládání s časem, dává mi vědomí mých schopností a rozevírá

pole jejich možného uplatnění. V tomto ohledu nelze tvrdit, že bychom byli vůči tělu indiferentní, humanistická námitka tedy platná není: tělo přináší dostatečné distinkce, zavírá jedny cesty a otevírá jiné. Ovšem tímto rozhodně nerestituujeme diferenční esencialismus; *tělo distinkcí a možností* nekřísí exaktní tělo „vědecké ideologie“, horizonty tohoto mého lidského těla se nekladou formou totalizujících pokynů, objektivními schopnostmi a vlastnostmi, definičními kvalitami, měřitelnými výstupy. Horizonty, jež toto tělo klade každému jinak, se upírají právě k možnostem tohoto žitého těla. Je otevřeno pro svět ve smyslu schopnosti fenomenologické existence, není vnějškem, ani nepředchází v čase *chiasmatickému* způsobu naší zkušenosti; roste z jejího středu a k ní se opět obrací, do ní nás projektuje. Zachováváme tedy jednotné tělesné východisko každé narativní identity s tím, že ač se vždy jedná o tentýž pohyb, tentýž styl, o stejné uspořádání, u každého otevírá modifikovaný prostor, prostor, jež nabízí odlišné perspektivy, ale tyto pohledy vždy náleží témuž světu. Nemění pravidla hry, ale pouze počet diváků.

2.) V minulém oddíle jsme shledali, že každý *corpus* se manifestuje především na úrovních *mimésis II.* a *III.* (je-li možné je oddělovat), tj. představuje především jazykovou fikci – pokud bychom jeho pole působnosti rozšířili na fyzické tělo, nabyl by až jakési solipsistické moci a každá dějinná genderová ideologie by tak dostala za pravdu. Samozřejmě ovlivňuje rovinu první *mimese* ve smyslu regulace jednání – ovšem ne regulace faktické, ale jenom nominální; asi jako zákon neučiní přestupek nemožným, pouze méně přístupným. Na druhou stranu a s ohledem na výše řečené, žité tělo, tedy výchozí pole jednání, zůstává otevřené diferenciacím a odlišením. V tomto ohledu může *corpus* vstupovat do našeho projektování času, regulací jednání se otiskovat do možností těla („muž se má otužovat a sportovat“, kážou dorostenecké příručky), usměrňovat touhu, zavírat horizonty. Přínos žitého těla spočívá v jistém stupni nedotknutelnosti onoho výchozího pole, neboť veškeré regulace nabývají smyslu až vzhledem k *chiasmatickému* východisku a tělesná zkušenost světa vždy zůstává platná.

Takovou formou propojení identity a těla s konečnou platností odmítáme přístup marxismu (1.3) a zároveň zachováváme vazbu emancipovaných identit Judith Butlerové na prostor a možnosti těla bez toho, abychom instalovali nové poslední označující (neboť ty patří do řádu „vědeckého těla“). Ale svým způsobem musíme dát druhé námitce za pravdu, neboť námi nabízená tělesná identita zůstává tělesnou pouze v tomto omezeném smyslu, což ji navíc neodlišuje od dějinných nebo individuálních identit. Máme-li existenci *corporis* nějak „nahmatat“, potom coby specifickou diskurzivní strategii po boku obou dvou dalších typů. V

tomto ohledu není nijak privilegovaná, vytyčuje zkrátka jistý historický typ vztahování se sama k sobě, a totiž matici propojující tradičně osobnost a tělo, sugerující determinaci jednoho druhým. Mluvíme tedy o identitě *de iure*. A přece, zatímco dějinné identity (jsem příslušníkem Národa) motivují politické jednání a identity individuální (psychoanalytická zpověď)¹⁴⁹ jednání etické, tělesné identity jakoby zůstávaly kdesi uprostřed, zachovávají jistou kolektivitu a přiřazují jedno mé tělo k dalším, jimž se otvírají podobné horizonty. A zároveň pátrají po samotných východiscích jednání, po jejich nejpůvodnějších předpokladech. Zkušeností druhého se mi otvírá vlastní přístup ke světu a k sobě a v tomto smyslu si na jisté úrovni uvědomuji společnou tělesnou zkušenost všech lidí, jež je i mou zkušeností. Stejně si uvědomuji i rozdílné horizonty, které před nás naše těla kladou (muži nebudou nikdy těhotní) a jež na jistém stupni vykazují pravidelnosti – touží snad tělesná identita reflektovat tyto shluky? A přitom jakoby uvedení narativní identity takovou touhu blokovalo, neboť *chiasmatické* tělo musí nejprve projít filtrem strategického jednání, aby na ní mohlo participovat. Kruhem tří *mimésis* se nám tedy podařilo napojit jazyk na tělo, ale nepotlačili jsme zároveň vazbu *těla na jazyk*? Tj., víme nyní, jakým způsobem klade řeč tělu překážky, v jakém pohybu ho sankcionuje na úrovni strategického jednání, ale umí mu dát i *slovo*? Ricoeur v jiných svých textech rozpracoval hermeneutický či sémantický model, v němž jazyk dokáže prostředkovat tělo, resp. svět, kde mu dává adekvátní průchod, postihuje jej; kde reference po dlouhém pústu opět vstupuje do jazyka.¹⁵⁰ Prostor tělesna by takto mohl být zachycen řečí ještě před vydělením strategického jednání; nicméně tento prostor nejspíše již nebude součástí narativní identity. Dále v textu se ptáme, zda-li existuje i autentický *corpus*, tj. takový, který působí, aniž by svůj subjekt podroboval. Nejspíše bude třeba hledat odpověď tímto směrem.

Náš historický cíl je tedy o poznání skromnější: vytknout vlastnosti společné praxe tělesných identit. Judith Butlerová nás poučila o mnohosti zapojitelného repertoáru a s ohledem na fenomenologický komentář známe prostor jeho nejzazšího možného dopadu. Která specifika tedy charakterizují chod *corporum*? Zatímco u ostatních identit se s momentem nebo rejstříkem jednání nakládá až jaksí sekundárně, tvoří nástroj či prostředek externích záměrů, tělesná identita zde nachází svůj primární cíl, prohlašuje je – deklarativně – za své podmínky a příčiny. Sám akt jednání vypovídá – ne ve smyslu pravdy lidských pohybů, ale zcela výlučným statusem, jenž mu *corpus* připisuje. Jednání coby prodloužená existence

¹⁴⁹ Těchto dvou typů identit si všímá RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 351-352

¹⁵⁰ Viz Týž, *La Métaphore vive*, Paris 1975, studie IV.; Týž, *Le conflit des interprétations: essais d'herméneutique*, Paris ²1993, str. 7-28, 80-97

materiálního těla má předcházet veškeré další potenciální činnosti; samo jednání už svědčí o tichých a neměnných pravidlech kladených anatomii, *fysis*. Tělesná identita chce stát u kořene, být samotným předpokladem vši ostatní činnosti, prohlašuje se za prvopočáteční moment každého dalšího konání a znamenání. Postřeh Scottové o genderu jakožto primárním procesu vši signifikace velmi dobře koresponduje s vlastní praxí *corporis*. Čelíme zde domnělé prvotní instanci celého lidského individua, takové, jež má být neměnná, predeterminující a v dané chvíli věčná, absolutní. V dané chvíli, protože není vyloučeno projít během života několika stádii, od kýče mládí přes gender mateřství, druh rasy či nemoc orientace až ke karikatuře stáří. Homosexuálem se v očích sexuologa lze stát až během života, ale takový přerod bude mít rysy transsubstanciace, neboť z člověka dělá zcela odlišnou bytost.

151

Jelikož tato bazální úroveň postihuje jedince v jeho totalitě, musí být ustanovena na věčnost, a také tak konat. Od předpokládaného způsobu chování se očekává stabilita, repetitivnost, konečnost a uzavřenost. Tvrdí-li Butlerová, že k formaci identity dochází právě formou opakování, pojmenovává nejen práci *corporis*, ale i očekávání, která vyvolává. Mělo by být vlastně zarážející, kolikrát má tezovitý a schematický soupis atributů tvořit *vyčerpávající* popis jedincovy identity. Omezený výčet plyne z požadavku iterace; ta musí zůstat přehledná, jednotná, konečná a nevratná, restrikce trestají mnohost; ostatně jako by role viděného těla měla být autentická či přirozená. Jedná se sice o pravidlo *de iure*, ale praxe ho potvrzuje; ovšem praxe morálních požadavků, lékařských pozorování a příruček chování – každou ideologickou subjektivitu konstituuje diskurzivní fikce a žádný jedinec nenaplnuje předepsané role beze zbytku – a to spíše méně, než více. *Corpus* má větší vůli než ostatní identity činit restrikce na úrovni jednání, intervenuje mnohem tvrději, limituje jeho horizont, více se podepisuje na upadání žitého těla, více jej trestá – jak v represivním významu moci, tak v tom disciplinárním. Věčnost s sebou nese ještě jeden neblahý aspekt, a to vytyčování bariér a ruptur, schopnost rozlišovat v lidech rozličné *živočišné druhy*. Mezi příslušníky různých druhů tvoří stěží překonatelné cézury: liší se anatomii a orgány; nemocmi, dovednostmi a charaktery; povahou, způsobem zakoušení, životními perspektivami; společenskou a politickou pozicí. Není divu, že už od Galéna si privilegium mluvení o *corpore* uzurpují diskurzivní příbuzní medicíny, onoho jazyka o pravdě našeho těla.

Orientace na jednání, prvopočátečnost a odvěkost, nevratnost; repetitivnost, věčnost a

¹⁵¹ JOSEF ŘÍDKÝ, „*Neexistuje dobře přizpůsobený a šťastný homosexuál.*“ *Homosexualita v českých populárně naučných příručkách 30. - 90. let 20. století*, in: Pavel Himl, Jan Seidl, Franz Schindler (eds.), *Miluji tvory svého pohlaví. Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*, v tisku

totalizace; sugesce odlišných živočišných druhů; v těchto třech blocích spatřuji hlavní konstitutivní rysy tělesných identit. Lze namítnout, že např. tělesné orgány na první pohled žádné jednání nenesou, a pokud jim ho dodáváme až zpětně, riskujeme, že nemáme více co do činění s *corporis*. Jak záhy uvidíme u množství dalších prvků, primát jednání nespočívá v kladení příčin; jednání tyto příčiny pouze privilegovaně manifestuje: všechny tendence by se v něm nakonec měly stýkat, ať už velké transcendence rasy nebo fyzikální podmínky těla, vnitřnosti. Přesto i orgány se nadále napojují na ostatní bloky a pokud ustanovují specifický živočišný druh, svou funkci prvku tělesné identity nutně splňují i v odvozených formách. Ukončeme nyní kapitolu i celé teoretické zamyšlení možnými perspektivami pojmu *corpus*, prozkoumejme, o jakých dalších prvcích tělesných identit a lidských druzích nám dějiny svědčí.

Bohatý výčet možných tělesných částic a živočišných odrůd podává skvělé dílo francouzské historičky a filosofky Elsy Dorlin *La matrice de la race* (Lůno rasy). Stopuje vývoj a vznik medicínských předpokladů ženského těla, resp. genderu, a jejich následnou expanzi na pole rasy, sociální třídy a národa. Na této cestě rozrušuje množství zdánlivých neprostupností a nachází paralely či rovnou totožnosti v oblastech, jež bychom jindy považovali za zcela nespojité; i tímto přispěla k závěrečné konceptualizaci *corporis*. V první řadě neexistuje jedna, ale mnoho žen. Antické dědictví, platné až do hlubokého novověku a stavící na humorálních diferencích, jež esenciálním způsobem spojují charakter se zdravím a duší s tělem, odděluje obě pohlaví celkovým kvalitativním nadáním jejich těl: na rozdíl od teplých a suchých mužů mají být ženy studené a vlhké. Tímto řezem vzniká cézura, jež činí ženy nižším typem bytosti, protože mužům přiznané živly se těší vyššímu statusu. Ženu dále charakterizuje hysteričnost jejího těla, zapříčiněná „cestující dělohou“: tlející výpary zadržovaných šťáv vyhání domněle autonomního živočicha-dělohu výše do těla, kde narušuje chod ostatních orgánů a vposledku způsobuje podle všeho charakteristické výkyvy ženských nálad, hysterické projevy.¹⁵² Tělo, vystavené latentnímu a neustálému ohrožení, splývá se svými chorobnými projevy, právě nemoc definuje ženské tělo jako ženské. Zatímco choroby mužů představují pouhé anomálie, ženu definují jakožto specifického živočicha: „ženské tělo je tělem nemocným a každé nemocné tělo je z definice tělem zženštilým.“¹⁵³ Zde vidíme jednu z hlavních strategií tvorby tělesných identit, vytyčování odlišných živočišných druhů. Dispozitiv těla slouží také společenskému zadání, neboť zaručenou prevencí proti zadržování

¹⁵² Přičemž poučka o děloze jakožto autonomním živočichovi vychází pravděpodobně z mylné interpretace Platónova *Timaia*, viz DORLIN, *La matrice de la race*, str. 40

¹⁵³ „(...) *le corps féminin est un corps malade et tout corps malade est par définition un corps efféminé.*“ Ibid., str. 25

šťáv a cestující děloze představuje otěhotnění; jednání připisované *corporis* zde netvoří výchozí pravdu těla, ale prostředek k dosažení statusu těla-identity-druhu. Nemoc a nemocnost coby projevy biologické predeterminace prokazují účinnou schopnost vytyčovat jednotlivá lidská pokolení. Díky své přirozeně zdravé povaze mužské tělo neruší, neprojevuje se, reprezentuje onen odvěký neutrální bod univerzální lidské bytosti, kdežto ženu neustále stahuje vlastní tělo, domáhající se permanentní pozornosti.

Takový křišťálově čistý binarismus nicméně rozrušují ty formy ženství, jež odporují dominantní matici ideálních projevů. Například prostitutky, lesby nebo Afričanky; nástrojem vyloučení bude opět vehikl těla: tyto nepovedené ženy nemají pravé ženské humorální dispozice vlhkosti a studenosti, neboť přejaly vlastnosti mužské. Jejich těla tím nejsou rehabilitována jako zdravá, ale degenerují do těl *zmutovaných*. „[Prostitutky], považované pro svou tělesnou teplotu za chlípné a neplodné, lékaři vylučují z ženství *morálně*, ale též *fyzilogicky*. V tomto smyslu představuje tělo prostitutek to, co nazývám ‚zmutovaným tělem‘.“¹⁵⁴ Prvky humorální medicíny zde náhle neslouží k delimitování pohlavnosti, ale schopností reprodukce, jež mají odteď rýsovat hranice mezi ženskými druhy. Ostatní vyloučené typy žen potom vykazují podobné ne-ženské vlastnosti, tj. neplodnost nebo vilnost způsobené nepřirozeně teplým tělem. Tak třeba chlípnost Afričanek se vedle teplé a suché konstituce vyznačuje zduřelým klitorisem, zatímco týž jev představuje u Evropanek anomálii. „Mnohé sexuální praktiky Evropanek se definují jako patologické, zatímco u Afričanek budou chápány jako antropologické rysy.“¹⁵⁵ Medicína 17. století pak při zachování stávajícího paradigmatu expanduje repertoár tělesných prvků i možných ženských genderů a otevírá cestu k prakticky neomezenému bestiáři lidských druhů. „Za prvé, procesy mutace, uvalené prostřednictvím teorie temperamentu na samotná těla, svědčí o extrémní plasticitě těl, ale, za druhé, i o extrémní ohebnosti dominující logiky, zaopatřující se učiněnou škálou kategorií, jež umožňuje subsumovat veškerá těla a zároveň se přizpůsobit všem mocenským konfiguracím.“

¹⁵⁶ Ideologie prosazující *corporis* prokazují svou životnost, ale i aplikovatelnost, neboť za zmutovanými těly lze vidět právě rozličné konkretizace výchozího požadavku po tělesné identitě; nejsou limitována ani výčtem svých prvků, ani konečnými podobami, podstatný je

¹⁵⁴ „En les considérant comme lubriques et stériles, parce que trop chaudes, les médecins les excluent donc *moralement*, mais aussi *physiologiquement* de la féminité. En ce sens, le corps des prostituées est ce que j'appelle un ‚corps mutant‘.“ Ibid., str. 66

¹⁵⁵ „Ainsi, nombre de pratiques sexuelles vont être définies comme pathologiques chez les Européennes, alors qu'elle seront comprises comme des traits anthropologiques chez les Africaines.“ Ibid., str. 77

¹⁵⁶ „Les processus de mutation imposés aux corps eux-mêmes par l'intermédiaire de la théorie des tempéraments témoignent premièrement de l'extrême plasticité des corps bien sûr, mais, deuxièmement, de l'extrême malléabilité des logiques dominantes qui se ménagent une véritable palette catégorielle, permettant de subsumer tous les corps et de s'adapter à toutes les configurations de pouvoir.“ Ibid., str. 67

fakt, že postupují podél os vytyčených třemi bloky *corporis*: osy primátu a věčného údělu (orgánů, tělesné konstituce), regulovaných způsobů jednání (chlípnost, neschopnost či lhostejnost vůči reprodukci) a samotného živočišného druhu (prostitutka atp. jako skupina odlišných těl a odlišného chování, jež mezi ně a ostatní kladou myšlené ruptury). Nikdo nebude tvrdit, že taková byla realita novověkých kurtizán, nedejbože Afričanek, *corporus* příznakově zůstává na deklarativní úrovni. Jaký byl nebo mohl být jeho performativní dopad zůstává otázkou. Nevnucoval-li jedincům disciplinární regulaci, potom určoval minimálně politickou či represivní orientaci.

Případ prostitutky otevírá další možnou říši expanze *corporis*, sociální horizont těla. Jakousi pochybenou profesní identitu raně moderní kurtizány definovala tehdejší medicína prostřednictvím dispozitivu tělesné identity, ustanovila ji coby živočišný druh, vybavený svým vlastním tělem a repertoárem jednání. Krátce před soumrakem starého režimu se objevily snahy patologizovat tímto způsobem celé společenské třídy. Sedlákům a selkám, dokonce i lumpenproletariátu byly náhle jakožto třetímu stavu, sociální vrstvě přisouzeny tělesný chlad, sklony k nemocnosti, neduživost vlivem stravy a infekčního prostředí, v němž vyrůstají. „Kvality temperamentu městského i venkovského lidu jsou tedy totožné s těmi, jež se tradičně připisují temperamentu ženskému: umožňují usuzovat na méněcennost pracujících tříd a legitimizují jejich umístění pod mravní a zdravotnickou ochranu.“¹⁵⁷ Přestože se tento konkrétní model neukázal příliš životným, naznačuje, jakými cestami se může *corpus* vydat. Třídní identitu by za jiných okolností bylo lze řadit k oné dějinné, ale *způsob*, jakým se s ní zde nakládá, podtrhuje povahu tělesné identity *jakožto* specifické diskurzivní strategie: sugerovaná patologičnost, fatálnost předpokladů a totálnost určení v tomto případě předvádí techniku, jakou můžeme libovolnou kolektivní entitu převést pod křídla tělesné identity. A v mnoha případech by tomu zajisté mohlo být i naopak. V očích Jeana-Emmanuela Giliberta, angažovaného otce zmiňovaného sociálního *corporis*, musel třetí stav opravdu působit dojmem jiného pokolení, ne-li zvířectva.¹⁵⁸ Vytyčení druhové linie mezi *námi* a *jimi* nemusí být nutně motivováno záští, ale vědomím radikální, definitivní a nepřekonatelné jinakosti různých skupin. Povšimněme si, že společenská třída pojatá rastrem tělesné identity nejenže tvoří nový lidský druh, ale opět přibírá prvky a obohacuje repertoár možné tělesné predeterminace. „[V]edle temperamentu spojeného s dědičnými vlastnostmi zde jasně vystupuje třídní temperament. Společenské prostředí ovlivňuje temperament stejným

¹⁵⁷ „Les qualités du tempérament du peuple, des villes comme des champs, sont ainsi les mêmes que celles du tempérament traditionnellement attribué aux femmes: elles permettent de conclure à une infériorité des classes laborieuses et de légitimer leur mise sous tutelle sanitaire et morale.“ Ibid., str. 166-167

¹⁵⁸ Takové srovnání učinil ibid., str. 166

způsobem jako například klimat.¹⁵⁹ A právě vnější vlivy otiskované nevratně do identity nám umožní přejít ke kategorii rasy a národa.

Jedna idea národa se zrodila tváří v tvář (francouzskému) kolonialismu, ve snaze zavést hierarchický odstup mezi kolonisty, porobenými, případně míšenci. Bezpochyby zajímavou a ne nepříznakovou genezi konceptu jako takového zmíníme pouze letmo, podstatnou pro nás bude konečná podoba. Zatímco novověký nebo středověký národ odvozoval svou identitu od postavy krále a zvláště šlechta absolutního státu se definovala autoritou vládce, potom vlastníci koloniálních plantáží nestavili svou identitu ani tak na poddanosti, neboť moc dynastie zde byla omezená, ale na statusu vlastní dominance. „Svrchovanost v důsledku neplynula z jediné osoby, krále, ale z těla: společenského těla, jemuž se připisují vrozené rysy (,krev‘, ,barva‘, ,temperament‘ či ,povaha‘), legitimizující moc tohoto těla nad otroky a domorodci, kteří nejsou jeho součástí.“¹⁶⁰ Kolonisté se vydělují přirozeností svého těla; co by v metropolitní zemi působilo zbytečně nebo nepříznakově – všichni přeci mají *toto* tělo – tvoří v zámoří eminentní distinktivní rys, definici jedincovy identity a kvalitu, jež ho odděluje od poddaných a otroků; ba přiznává mu výlučnost. Právě v konfrontaci s koloniální zprávou vznikají první ideje rasy, etnického národa. Následovala dobová diskuze o zachování a dědění této výlučné a transcendentující kvality, šířící se podle všeho matrilineárně, přičemž národ se saje z matčina prsu, což valorizovalo roli žen jako Matek. To všechno vypovídá o přerodech *corporum*, pro nás ale zůstává důležitý vznik národa jakožto rasy, první explicitní formulování určité lidské skupiny jako specifického živočišného druhu, už ne více odvozovaného od zvyků, regionu pobývání, odívání atp. Takovým biologicky-transcendentálním pojetím se „tedy přechází k systému domněle přirozených a očividných znaků, které předcházejí a zároveň jsou nezávislé na tom, kdo se jich chápe. Jinými slovy, činí ‚rasu‘ něčím přirozeným.“¹⁶¹ V rasistickém uspořádání nacházíme nejtvrději formulovanou podobu *corporis*. Naplňuje důsledně všechny bloky, představuje extrémní typ tělesné konfigurace, maximálně totalizovaný a zcela explicitní.

Ovšem stále se jedná jen o jeden z typů, není ani naším vzorem, ani vyvrcholením formy. Pouze důsledností své artikulace demaskuje pohyby latentně obsažené ve všech ostatních *corporibus*. Není náhodou, že první pojetí rasy věrně kopírují několik set let staré modely

¹⁵⁹ „(...) en plus du tempérament lié aux caractères héréditaires, il y a donc clairement un *tempérament de classe*. Le milieu social influence le tempérament de la même façon que le climat, par exemple.“ Ibid., str. 167

¹⁶⁰ „La souveraineté découle par conséquent non pas d'un seul individu, le roi, mais d'un corps: corps social à qui l'on prête des traits naturels (un ‚sang‘, une ‚couleur‘, un tempérament‘ ou un ‚naturel‘) légitimant son pouvoir et sa domination sur les esclaves et les indigènes, qui ne font pas partie de ce corps.“ Ibid., str. 196

¹⁶¹ „Il passe ainsi à un système de marques prétendument naturelles, évidentes, existant à la fois indépendamment et antérieurement à celui qui les appréhende. En d'autres termes, il naturalise la ‚race‘.“ Ibid., str. 215

inscenace genderů. Začíná humorálními distinkcemi mezi rasami, připsáním ženských vlastností těm podřízeným, hysterizací jejich těl a končí vnímáním podrobeného těla jako chronicky nemocného, vyžadujícího specifický typ léčení, zacházení; vlastní medicínu. „[D]omněle typické otrocké nemoci mohou být definovány na půdorysu nemocí hysterických. V tomto smyslu jsme svědky *hysterizace* otrokova těla a soubor černošskému tělu vlastních patologií navrhuji nazývat ‚rasovou hysterií‘; vlastních tomu tělu, jehož konstrukce a fyziopatologická definice je prováděna podle vzoru ženského těla a s nímž dokonce splývá.“¹⁶² Tato skutečnost z rasy nedělá gender svého druhu, neexpanduje ani tak pohlavní identitu, jako spíš odhaluje principy distribuce identit tělesných. Ve výsledku není podstatná konkrétní podoba repertoáru a už vůbec ne název konečné role, ale praxe, mechanismus výkonu, strategie prosazování tělesných identit: přírodou a povahami sugerují svou esenciálnost, typizací pravdivost, druhovostí nepřemožitelnost. *Corpus* nelpí na žádné konkrétní konfiguraci, pohlaví-gender-touha nabízí jedno možné syntagma zvané gender; rasa a třída opouštějí individualizující činitel pohlaví a přibírají prvek vnějších vlivů, prohlubují rupturu mezi živočišnými druhy. Další *corpora* sugerují práce věnované *queer* tematice,¹⁶³ totiž těla hyperbolicky vázaná na touhu, nebo *men's studies*,¹⁶⁴ a to sociálně determinované a na společnost orientované živočichy. Zajisté bude lze myslet i identity mimo kategorie sexuality nebo pohlavnosti, na samé hranici identity individuální a dějinné. Na příkladu jedné takové identity se nyní pokusíme prověřit životnost našeho pojmu.

¹⁶² „D'autres maladies prétendument typiques de la constitution des esclaves peuvent être définies sur le modèle des maladies hystériques. En ce sens, on assiste à une *hystérisation* du corps esclave et je propose d'appeler ‚hystérie raciale‘ cet ensemble de pathologies propres au corps noir; corps dont la construction et la définition physiopathologique s'opèrent sur le modèle du corps féminin et se confondent même avec lui.“
Ibid., str. 247-248

¹⁶³ SIMON LEVAY, *Queer science: the use and abuse of research into homosexuality*, Cambridge – London 1996

¹⁶⁴ JOHN TOSH, *What Should Historians do with Masculinity? Reflections on Nineteenth-century Britain*, *History workshop journal* 38, 1/1994, str. 179-202

3. Dva případy *corporis*

3.1 Autoři a klíč ke čtení

Práci pojmu *corpus* jsme se rozhodli ilustrovat na kategoriích stáří a mládí. Prokazují totiž jistou spřízněnost, povstávají z podobných diskurzivních modů a – v neposlední řadě – jsou dostatečně resultativní. V prostoru medicínské literatury, která z důvodů, o nichž ještě pohovoříme, vykazuje neobyčejnou vitálnost při tvorbě tělesných identit, budeme sledovat procesy konstrukce a fungování *corporis*. Mládí a stáří, vystupující pod rozličnými názvy, představují vzhledem k většinové produkci medicínské literatury téma spíše pokoutní, nepřiznávané, implicitní. Přesto si z něj některé disciplíny učinily těžiště: tělo vzhledem ke svému času od nynějška nemá být kontinuitou, ale souborem odlišných těl, stadiálním a sukcesivním procesem stárnutí. Existence literatury dorosteneckých příruček je dostatečně známá, i když tělesný čas zde nevytyčuje ani tak chronickou determinaci, jako přechodnou etapu. Výsostnou disciplínou se potom ukázala být *vývojová psychologie*, což bude nadále spíše nadřazený pojem pro množství spřízněných postupů. Ať už budeme procházet sexuologií, psychontogenetikou, biodromální psychologií nebo thanatologií, podstatným pro nás zůstane společný jmenovatel, schopnost budovat od věku odvozené tělesné identity zcela v duchu strategií *corporum*, jak byly popsány v předešlých kapitolách.

Protože naším cílem není podat vyčerpávající historii dvou modů re-prezentace, ale spíše dokázat funkčnost konceptu, nebylo třeba držet se kritérií historické práce příliš rigidně. Rozhodně nesumarizujeme diskurz vývojové psychologie jako takové, nepokoušíme se o obraz stáří a mládí v celé medicínské produkci a ani nepíšeme archeologii vědění, historii psychosexuálního diskurzu tak vůbec. Všechny tyto oblasti protínáme, ale nejsou naším primárním objektem; zajímavé pro nás zůstávají v té míře, v jaké participují na performaci tělesných identit. Podstatným kritériem tedy byla schopnost textu konstruovat *corpora* senescence a dospívání. To vedlo k jasné redukci zájmu na výše zmiňované disciplíny; náš výběr přesto prokazuje jistou homogenitu i širší výpovědní hodnotu, neboť kanonických textů není nikdy neomezeně a pozdější autoři prvotní vymezení pole dokáží pouze modifikovat, ne už tak překračovat jeho struktury. Výpovědní hodnota či diskurzivní resultativnost ostatně neplynou z počtu výtisků ani předpokládaného dopadu na společnost, leda v té míře, ve které kanonický či kultovní text dokáže nastavit pravidla hry a limitovat schopnost řeči textů

dalších. Kánon určují instituce a kanonizovaný text samotný již představuje hypertext, výslednici diskurzivních formací a dalších regularit. Nicméně v poměrně homogenním prostoru československé a české vývojové psychologie tato kritéria často splývají. Mimoto všechna námi analyzovaná díla buď představovala povinnou četbu pro mediky (ať už jako učební či jinak nezbytná literatura), nebo masově tištěnou osvětovou produkci. Tento fakt je spíše nečekanou úlitbou historii společnosti, než nezbytnou podmínkou našeho postupu. Při pohledu na bibliografie námi interpretovaných autorů se také nabízí hypotéza, že žánr osvětové „monografie“ či učebnice mnohdy tvoří jediný způsob, jak kondenzovaně formulovat teoretický postoj nebo systém tezí, které jinak zůstávají roztroušené po zprávách z klinické praxe a článcích v odborných bulletiních. Ať už fakt, že autoři píšou populárně, svědčí o čemkoliv, jejich *opera magna* často nacházíme právě v tomto hybridním žánru.

Stavebním kamenem diskurzu vývojové psychologie u nás byl nepochybně Václav Příhoda (1889-1979) se svou tetralogií *Ontogeneze lidské psychiky*. Absolvent germanistiky a romanistiky na Filosofické fakultě v Praze směřoval celé své životní úsilí do pedagogiky a psychologie. V roce 1925 habilitoval a roku 1945 získal profesuru. V období meziválečného Československa usiloval o reformu školství, kdy chtěl zvláště střední a vyšší studia sjednotit navzdory specializacím v jakýchsi masívních ročnících, jež by se dále dělily až vnitřně, a to podle jednotlivých oborů i zdatností žactva. Dílčí opatření byla uvedena v praxi. Co je podstatné pro nás, vycházel z psychologické školy vědeckého pozitivismu Františka Krejčího a ve 30. letech byl při příležitosti studijního pobytu v USA přímým žákem amerického psychologa Edwarda Thorndika,¹⁶⁵ jehož vliv na mistrovo metodologické formování měl spočívat v užívání ryze kvantitativního měření, „na zkušenostních základech pokusem, měřením, statistikou, aniž uznává potřebu jakýchkoliv samostatných filosof. základů mimo ty,

¹⁶⁵ Edward Lee Thorndike (1874-1949), „U.S. psychologist whose work on animal behaviour and the learning process led to the theory of connectionism, which states that behavioral responses to specific stimuli are established through a process of trial and error that affects neural connections between the stimuli and the most satisfactory responses.” *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. 11, Chicago 2003, str. 728. Thorndike dále rozpracoval *the law of effect* a *the law of experience*. První zákon vysvětluje, jak se v návaznosti na určitý stimul osvojuje odpovídající typ reakce. Pokud chování reagující na podnět doprovází požitkem či pocitem uspokojení, subjekt si dotyčnou reakci spíše osvojí. Dle druhého zákona potom návyk anebo automatismus chování vzniká v závislosti na opakování, tzn. že po stimulu následuje totéž chování tím spíše, když se tato dvojice často opakuje, tj. když po tomtéž stimulu často následuje totéž chování. Je považován za jednoho z prvních, kdo laboratorně studoval schopnosti zvířecího učení; exaktními postupy měření, kvantifikace a analýzy dat (navzdory dosud praktikované deskripci) ovlivnil moderní psychologii, zvláště behavioristy. Autor prvních psychologických vzdělávání, dokázal, že pokrokem v jedné oblasti se nezlepšují učící vlastnosti tak vůbec, ale jen schopnosti v té dané oblasti; což podpořilo pedagogy prosazující prakticky orientovanou výuku. Ibid. Zajímavá je podobnost mezi oběma zmiňovanými zákony a reflexním obloukem I. P. Pavlova, který české psychology ovlivnil snad jako žádný jiný vědec. Toto mechanistické vysvětlení, které u Thorndika zůstává pouze na úrovni behaviorální, kdežto u Pavlova je fyziologického ražení, potom tvoří červenou nit uvažování Příhody i jeho epigonů.

kteře mu plynou z věd. výzkumu.“¹⁶⁶ Ovlivněn behaviorismem i dalšími trendy, založil vlastní psychologickou školu; ta je artikulována především ve zmiňované tetralogii. *Ontogeneze lidské psychiky* vznikala v letech 1956-1974, přičemž torzo prvních děl z padesátých let vyrostlo do čtyřsvazkového systému, zakončeného v letech sedmdesátých. Počty vydání u jednotlivých děl kolísají, stejně tak množství výtisků.¹⁶⁷ Text nabývá definitivní podoby až od druhé edice (se kterou pracujeme i zde). Podstatné jsou vliv a autoritativnost Příhodova díla. Zdaleka se neprojevují poslušnosti vůči metodě či epistemologii, ty byly ostatně anachronické už v době svého vzniku, kdepak. Příhoda otevřel a zároveň delimitoval horizont, koncept vývojové psychologie (jakkoliv se k ní sám neřadil) coby vědy o v čase se měnícím uspořádání lidské psychofyziologie. Ontogenetická tetralogie poznamenala všechny autory, se kterými dále pracujeme, a to nejen na úrovni citací či snad povšechné obeznámenosti, ale strukturací konceptů a definováním možností myšlení vůbec.

Dalšími autory, či snad autorským duem jsou Ivo Pondělíček a Jaroslava Pondělíčková-Mašlová, tvůrci sexuologických příruček pro dorost, jež dominovaly tuzemskému knižnímu trhu od konce šedesátých do osmdesátých let. Na zdravotnickou literaturu mělo před rokem 1989 monopol Státní zdravotnické nakladatelství, pozdější Avicenum, které drželo dosti stabilní ediční plán, takže knížka, která byla jednou určena pro oběh, potom zůstávala na výsluní i desítky let.¹⁶⁸ Samozřejmě nevycházely jen tyto příručky, ale žádné jiné už neměly tak exkluzivní pozici. Jaroslava Pondělíčková-Mašlová (1927) získala roku 1953 atestaci z psychiatrie a sexuologie na LF UK, od roku 1961 potom působila v Sexuologickém ústavu. Známa je především pro popularizační a osvětovou činnost. Její manžel Ivo Pondělíček (1928) promoval v roce 1952 na FF UK z psychologie, přednášel psychologii filmu na FAMU aj.; pro nás zůstává podstatné sexuologické dílo, které se svou ženou tvořil.¹⁶⁹ Níže budeme pracovat s tituly *Když dívka dospívá*, *Sexuální zrání mladého muže* a *Stárnutí: osobnost a*

¹⁶⁶ BOHUMIL NĚMEC (ed.), *Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému, díl V, sv. I*, Praha 2002, str. 131

¹⁶⁷ První edice má tři svazky, jež vyšly v letech 1956, 1958 a 1959 nákladem 1060 výtisků každý. V druhé edici vycházel první díl v letech 1963-1977, měl čtyři vydání o celkovém nákladu 23 tis. kusů; druhý díl ve třech vydáních z let 1967-1983 nákladem 22 tis.; třetí díl vyšel v 16 tis. exemplářích dvakrát, a to v letech 1970 a 1977; čtvrtý díl potom jediným vydáním z roku 1974 v počtu 10 tis. *Ontogeneze* měla být především vysokoškolskou příručkou, o čemž svědčí celý titul knihy (*Ontogeneze lidské psychiky: Učebnice pro vysoké školy*). Jak vidno, Příhodův systém se mohl těšit značné pozornosti studentů i veřejnosti, nehledě na další vliv uvnitř psychologických disciplín.

¹⁶⁸ Pro ilustraci, dvě nejvíce autoritativní dorostenecké příručky po druhé světové válce, *Dospíváte v muže a Dospívající dívka*, vycházely pod Státním zdravotnickým nakladatelstvím, resp. Avicenum od padesátých do sedmdesátých let (druhý titul pouze do šedesátých) v desetitisícových nákladech a na trhu měly zcela bezkonkurenční pozici. Nahrazeny byly právě až produkcí manželů Pondělíčkových.

¹⁶⁹ *Who is-- ? (v České republice): životopisná encyklopedie*, Zug 2008, str. 1179, dále IVO PONDELÍČEK, JAROSLAVA PONDELÍČKOVÁ-MASLOVÁ, *Lidská sexualita jako projev přirozenosti a kultury*, Praha 1971

sexualita.¹⁷⁰ Zatímco dívčí příručka nahrazuje starší *Dospívající dívku*, naposledy vycházející v roce 1960, chlapecká verz střídá *Dospíváte v muže*, publikovaného do roku 1976. Oba tituly tak plynule přebírají pozici dominantního textu na dané téma. Vezmeme-li v potaz náklady třetího zmiňovaného titulu, pak můžeme směle tvrdit, že identity zde konstruované působily masově i směrem do společnosti. Za pozornost stojí, že obě starší dorostenecké příručky napsal či pomáhal sepsat Josef Hynie, nestor české sexuologie a první přednosta Sexuologického ústavu LF (FVL) UK (od roku 1935 Ústavu pro sexuální patologii, v padesátých letech přejmenovaného na Laboratoř pro výzkum neplodnosti a roku 1966 na Ústav pro studium fertility). Na témže ústavu později působí Pondělíčková-Mašlová. Myšlenková i institucionální kontinuita je tedy zjevná. *Corpora* v těchto spisech budovaná netvoří radikálně nové role a ani nevypadávají z rámce vytyčeného Příhodou, zařazujeme je především pro jejich resultativnost a také abychom ilustrovali, jak masové podoby může konstrukce tělesné identity nabýt, jakého impaktu může dosáhnout.

Na syntetizující žánr vývojové psychologie navazuje náš další autor, Pavel Říčan (1933). Vystudoval Komenského evangelickou bohosloveckou fakultu a také psychologii na FF UK. V šedesátých letech působil krátce na Illinoiské universitě, od roku 1971 až do začátku devadesátých let byl z politických důvodů převelen do Institutu pro další vzdělávání lékařů jako učitel, v letech 1991-1992 potom vedl Psychologický ústav ČSAV. Dnes pracuje na tomtéž ústavu AV ČR, vedle vývojové psychologie se zabývá i psychologií náboženství a identitou a způsoby soužití s Romy.¹⁷¹ Do práce ho zařazují jako jediného dalšího ryze vývojové psychologa, aby byly zjevné posuny, modifikace a variace, kterých v této disciplíně *corpora* mládí a stáří doznávají. Říčanova *Cesta životem*¹⁷² není zajímavá pro své náklady a možný dopad na veřejnost, ani pro sledování aplikace tělesných identit v příručkách společenské hygieny. Pozoruhodnou ji činí způsob, jakým zachovává přímou žánrovou návaznost na Příhodu a přejímá mnohé starší struktury, a přestože se zbavuje mnoha balastu a anachronismů, teprve v této pročištěné verzi je lze stopovat, které prvky jsou opravdu konstitutivní, co činí tělesné identity dospívání a stařectví charakteristickými, co je strukturálně podmiňuje. Vedle Pavla Říčana vydávali rozsáhlé vývojově-osvětové „monografie“ i další autoři, jmenovitě Josef Langmeier nebo Marie Vágnerová, se kterými zde nepracujeme. Ambicí této kapitoly není rekapitulace či deskripce vývojově

¹⁷⁰ *Když dívka dospívá*, původně vydávaná pod názvem *Mladá dívka a sex*, vyšla v letech 1969-1989 čtyřikrát, a to v nákladech 30-80 tis. *Sexuální zrání mladého muže* dvakrát, v letech 1977 a 1986, náklady 50 a 75 tis. *Stárnutí: osobnost a sexualita* vyšlo v letech 1981 a 1987 v celkovém počtu asi 100 tis. kusů.

¹⁷¹ *Kdo je kdo. Osobnosti české současnosti*, Praha 2005, str. 565

¹⁷² Popularizační dílo *Cesta životem* vyšla v roce 1990 nákladem 18 tis. výtisků, dočkala se dvou přepracovaných vydání v letech 2004 a 2006. Dále pracujeme s první edicí.

psychologického diskurzu, ale ilustrace funkčnosti konceptu tělesné identity. Říčanův poměrně sofistikovaný text osvětluje jeho práci na prostoru stáří a mládí myslím dosti dobře.

Poslední okruh textů zde personifikuje Helena Haškovcová (1945). Během své dlouhé kariéry prošla značným množstvím ústavů a institucí, z nichž alespoň namátkou jmenujme oddělení Klinické imunologie na LF II Praha (v letech 1972-1982) a Kabinet gerontologie a geriatrie (kde působila v období 1982-1990). Gerontologie coby medicínská disciplína zůstává poněkud stranou našeho zájmu, skrze Haškovcovou se jí alespoň letmo dotkneme, a totiž jako součásti výkonu biomoci nad společností. Tato závěrečná změna hlediska dá vyvstat zcela jiné rovině práce *corporis*, operující na úrovni fungování institucí, předpisů a hygienických opatření, ať už pojmem hygienu jakkoliv široce. Co se autorky týče, dodejme, že stála u zrodu oboru *lékařská etika* u nás, pomáhala vytvořit první univerzity třetího věku, v letech 1996-2002 vedla Katedru psychosociálních věd a etiky na Husitské teologické fakultě UK a od roku 2002 dodnes učí na Katedře řízení a supervize zdravotnických a sociálních zařízení FHS UK.¹⁷³ Zájem v lékařské etice a přidružených sociálně-pečujících oblastech není nepříznakový a biopolitický záběr její tvorby nám umožní demaskovat institucionální zrod subjektu tělesné identity. *Fenomén stáří* a v menší míře *Thanatologie*¹⁷⁴ čistým způsobem ilustrují vznik identity skrze kategorie pacienta, pečovaného, umírajícího, starého. Zdánlivě vstřícnou, průsvitnou a nepříznakovou žánrovou formou, stylem do důsledku zbaveným anachronických re-prezentací a obrazů potom prosvítají odvěké předsudky a zapomenuté kategorie, podílející se na samotných podmínkách existence tohoto neutrálního psaní.

O teorii a pojmech bylo řečeno dost již v předchozích kapitolách, nicméně některé termíny ještě zaznít musí. Budou klíčové pro způsob, jakým čteme uvedené autory a alespoň při této příležitosti můžeme uspořádat jistý interpretační systém. Především, *corpus* není re-prezentací nějaké tělesné identity, nebo ne jenom jí. Roste z celé sítě vztahů, strategií, mocenských vektorů, procesů a technik, kdy deklarovaný či manifestovaný obraz představuje pouze jednu z rovin. Tak, jak vyplynul z naší četby, způsob interpretace rozdělíme do tří hlavních oblastí.

1.) Vlastní rozvržení diskurzu, *archeologické* čtení. Na této úrovni sledujeme samotné předivo diskurzu, žánrovou podmíněnost, užívané strategie, vědecké techniky, styl, repertoár příkladů. Foucault zavádí pojmy *vědění* a *diskurzivní praxe*. Vědění musíme dále odlišit od *pozitivit*. Ty představují jakýsi elementární bod, již registrovanou skutečnost, prvky, které už

¹⁷³ *Kdo je kdo*, str. 181

¹⁷⁴ *Fenomén stáří* spatřil světlo světa ve dvou vydáních, roku 1990 a 2010. Druhé vydání doznalo podle autorčiných slov zcela zásadních změn a i pro soudobost se budeme věnovat právě jemu. *Thanatologie* by měla slovy recenzenta plnit funkci skripta a základního medického textu, vyšla v letech 2000 a 2007.

vstoupily do jazyka, ideje a témata, jednotky, které se mohou pohybovat skrze diskurzy a přesto si zachovávají jistý stupeň autonomie a platnosti navzdory tomu, na které hře zrovna participují. Z rejstříku pozitivit vybírají ty které diskurzy svůj „materiál“, aby ho transformovaly ve vědění. „Tento soubor prvků, jež jsou regulérním způsobem zformovány diskursivní praxí a jsou nepostradatelné pro konstituování vědy, ačkoli nejsou nutně předurčené k tomu, aby ji vyvolaly, můžeme nazvat *vědění*.“¹⁷⁵ Vědění je souhrnný název pro jevy, které umíme prismatem určitého diskurzu rozlišit, rozpoznat. Stejně tak platí, že za hranicemi vlastního diskursu už tyto jevy netvoří soubor vědění, ale porůznu rozptýlené pozitivivity. Vědění vytyčuje pole, klíč k identifikaci charakteristických prvků, mapu jedinečných vztahů mezi nimi, možnost mluvit jistým stylem o jistých věcech a nakládat s nimi specifickým způsobem. „Existují vědění nezávislá na vědách (...), ale neexistuje vědění bez určité diskursivní praxe; a každá diskursivní praxe se může definovat vědění, které formuje.“¹⁷⁶ Diskursivní praxí potom budeme rozumět specifické techniky, metody a postupy, jež dotyčná vědění uspořádávají; jak vidno, jedná se pouze o heuristické vymezení, neboť událost diskurzu žádné duality nepřipouští. Vědění je vždy definováno praxí, jež jím prochází, a praxe zase roste z vědění, které pojmenovává.

2.) Obrazy a re-representace. Není třeba se zde dlouze zdržovat, manifestní způsob re-representace pojmenovává už Scottová v prvních dvou bodech první části definice genderu (1.4), kde mluví o repertoáru obraznosti a o konkrétních stereotypech a rolích. Vědomí pozitivit, které nějaká diskursivní praxe vždy nutně přetváří v příslušné vědění, potom naznačuje, že na finální re-representaci se nepodílí jen určitá kombinace nezkalené a nevinné prvotní obraznosti, ale že stereotyp získává výsledný tvar právě skrze praxi a strategie, jež ony prvky obraznosti pro své potřeby zapojily. Jinými slovy, konečný obraz nesestává pouze z funkčně indiferentních atributů, mýtů a topoi, ale právě praxe, která kombinaci pořádá, činí re-representaci specifickou, příznakovou a typickou. Charakteristiky, jimiž praxe stereotyp obohacuje a které plynou z uspořádání jejího vědění, jsou stejně konstitutivním prvkem jako samotná „hmota“ obraznosti. Více to rozvádíme níže.

3.) Dispozitiv. Rozlišujeme jeho dvě polohy, dvě funkce. První tkví ve schopnosti legitimizace, garance pravdy, přiznání autority či zdání přirozenosti. Dostatek prostoru jsme jí věnovali při popisu východisek Butlerové (2.1). Vlastnosti této funkce dovolují rozvrhnout jakousi zdánlivě nediskursivní hierarchii, prostorovou a hodnotovou orientaci „před“, „po“, „za“, „meta“ aj. Přitom platí, že celé toto uspořádání je souřadné, spolupořádá jednotnou

¹⁷⁵ MICHEL FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002, str. 272

¹⁷⁶ Ibid., str. 272-273

rovinu diskurzu a privilegovanou pozici získá určitý prvek jen díky tomu, že to byla vůle tohoto diskurzu samotného. V našem čtení potom přiřknutí jistých neblahých atributů starým či dospívajícím nesvědčí o pravdě jejich nedokonalosti, ale právě tato negativa mají skrze očernění věkových kategorií potvrdit svou neblahost. Protože tím, že jsou jim přiřknuty, činí z obou věků cosi chorobného, nepříznivé atributy expandují říši svého dopadu a zároveň utvrzují vlastní status. Abychom prokázali, jak je něco zlé, bude třeba nejprve stvořit cosi tak špatného, čemu bychom potom takové zlo přisuzovali, v čem se pozná a potvrdí si špatnost, kterou v optickém klamu získává až od věci, kterou jsme pro potřeby tohoto srovnání stvořili.

Tím se dostáváme k druhé funkci, jež je ryze mým vlastním čtením. Spočívá s sugescí, že vektory moci jdou naopak, že to je právě naše domnělé a nepříznakové těžiště (sexuality), co osvětluje pravou povahu diskurzů jím procházejících, zatímco skutečný směr přichází z druhého konce. Vzniká zde dvojí faleš. Diskurzy nejsou tím nevinným prosebníkem, který se ptá dispozitivu na svou vlastní povahu, ale naopak tvrdě intervenují a tvrdí, že němý, slepý a hluchý dispozitiv jim dal přesně ty odpovědi, na které se přišly zeptat (a jež znaly už v momentě tázání). Takovým postupem vzniká dojem, že dispozitiv skutečně představuje solidní a objektivní bod, pevný moment bytí, odkud můžeme čerpat pravdu a poznání; ve skutečnosti bude právě takovým, jakého ho diskurzy zformují: neexistuje mimo jejich otázky, strategie, techniky a intervence. Sexualita není fyzikální veličinou, ale konglomerátem diskurzů o sexualitě. „Sex [pohlaví?] je naopak nejspekulativnější, nejideálnější, nejnvtitnější prvek i v dispozitivu sexuality, který moc organizuje ve způsobech, jimiž se zmocňuje těl, jejich materiality, jejich sil, jejich energií, jejich počitků, jejich slastí.“¹⁷⁷ Dispozitiv je ochrnutý král, skrze kterého mluví už pouze rádci.

Dispozitiv čteme jako ryze lingvistickou jednotku, nemusí tedy vytyčovat pouze sexualitu, ale každý exponovaný pojem, který plní funkci údajné autority a pravdy a skrze který diskurz prochází, aby našel svou legitimitu, přičemž performuje jak tu svou, tak jeho; pojem, který mimo práci diskurzů nic neznamená, neboť právě ony ho naplňují svými obsahy, expandují pole jeho působnosti každou novou intervencí, čímž jej zvětšují a tvarují, dávají mu podobu, která přesto nikdy není ničím víc než fikcí. Synkretičnost a eklekticismus definují tento neobyčejně vytížený moment, který je přitom pouhou imaginací; jaký paradox, že se právně v něm čerpá pravdivost, skutečnost, legitimnost. Tímto krokem se vracíme k obraznosti a reprezentacím. Stáří a dospívání představují ony lingvistické dispozitivы, jejich podobu tedy formuje a mění každý další intervenující diskurz. Zároveň platí, že budou mít přesně to

¹⁷⁷ Týž, *Dějiny sexuality. I, Vůle k věděni*, Praha 1999, str. 180

vzezření, jakým je ten který jazyk nadá. Dále v textu uvidíme, jak fatální bude pro soubor tělesných atributů soustředěných pod pojmem stáří fakt, že ho pořádá medicína, biologie, Věda, a ne třeba literatura. Nejen dílčí přiřknutí atributů a vlastností, ale způsob, jakým o nich mluvíme, má vliv na výslednou podobu re-representace. Náš interpretační klíč tedy ve třech oblastech míří jedinou událost: práce dispozitivu spočívá ve schopnosti svévolně žonglovat s pozitivitami, věděním a diskurzivní praxí; dispozitiv vypadá vždy tak, jak o něm mluvíme, až zůstává vyprázdněný a může nakonec znamenat cokoliv. Jeho konkrétní podoby závisí na intervencích konkrétních diskurzů, protože jsou dílčí diskurzivní strategie výsledné re-representaci imanentní (kdežto naopak to neplatí, nebo pouze oslabeně: mluvíme-li o stáří jazykem tabulek a statistických šetření, potom této kategorii dáváme punc něčeho měřitelného, kvantifikovatelného, objektivního a skutečného. Neznamená to ale hned, že obor statistiky bude stařecký.).

Již zde padly pojmy biomoc, biopolitika, pro naše čtení budou též užitečné. Foucault jimi měl na mysli ten typ disciplinární moci, která se vykonává nad možnostmi těla. Biomocí *vstupuje život do dějin*. Kroky za účelem zvýšení či snížení porodnosti, plošné očkování, síť obvodních lékařů, zdravá a vyvážená strava ve školních jídelnách, letáky varující před pohlavními chorobami, všechny akce prováděné na populaci ve jménu zdraví, těla a života jsou výkony biomoci. Esenciálního vykonavatele biopolitiky představuje veřejná hygiena, regulující podobu budov, měst, pracovního času a v důsledku soukromých rituálů. Úsilí vyvíjené naší společností na záchranu jediného života, lidé ležící roky v kómatu na nemocničním lůžku, umývání rukou před jídlem, odpírání nezdravých zlovyků jsou jen dalšími odstíny téhož. „A hle, nyní se objevuje moc, kterou bych nazval regulující, a jež naopak spočívá v tom, že dává žít a nechá umírat.“¹⁷⁸ Ty momenty, které se soustředí na zefektivnění těla vzhledem ke společnosti, na jeho péči, ale které zároveň sledují jeho typické chování a reakce, aby ho lépe usměrnily, podchytily a využily, představují biopolitická opatření *par excellence*. Foucault zde vidí typ moci, který „se soustředil na tělo-prostor, na tělo prostoupené mechanikou živého a sloužící jako podklad biologických procesů: plodnosti, porodnosti a úmrtnosti, zdravotního stavu, délky trvání života, dlouhověkosti se všemi podmínkami, které na ni mohou mít vliv; jejich působení je vykonáváno celou sérií intervencí a *regulativní kontroly – bio-politika populace*.“¹⁷⁹ Nás zajímá především způsob, jakým

¹⁷⁸ Týž, *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975-1976*, Praha 2005, str. 221

¹⁷⁹ Týž, *Dějiny sexuality*, str. 162. K pojmům biomoc a biopolitika dále viz DANIELA TINKOVÁ, *Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“*. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století, in: Lucie Storchová (ed.), *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná?: koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, str. 115-138

biopolitická opatření definují tělesnou identitu: restrikcemi, regulacemi, zaměřením zpracovávaného materiálu, horizontem toho, co je ještě relevantní a co už zůstává nepodstatné dochází ke konstrukci subjektu jakožto tělesného. Jak dále ukážeme, i tento výběr má performativní moc, dává zrodit nejen modernímu subjektu (1.2), ale i specifickým podtřídám a kategoriím, pro něž už máme termín *corpus*. Naším posledním úkolem bude snaha prokázat, jak něčím tak zdánlivě indiferentním, jako je péče o zdraví, o duševní klid či funkční sexualitu, dochází k nepozorované a přitom zcela zásadní konstrukci tělesné identity. Dost bylo teoretizování, nechme promluvit prameny!

3.2 *Corpus* mládí: postpubescent, adolescent, dospívající

Pro pochopení jednotlivých stereotypů, abychom podchytili specifickou práci reprezentací, musíme nejprve vyšetřit samotnou metodu každého psychologického systému. Naším výchozím bodem bude psychontogenetika Václava Příhody. Nepřekonatelným paradigmatem československé a české vývojové psychologie je víra v různou míru korespondence duše a těla, ať už existuje ve formě přímé kauzality, korelace nebo zrcadlení. Nejedná se o manicheismus, neboť tělo má vždy primát, resp. tvoří neodmyslitelné médium psychické nadstavby – u pozdějších spisů uvidíme, jak případná změna primátu nutně vede k jisté formě solipsismu, kdy proměna na myšlenkové úrovni zákonitě iniciuje adekvátní reakci těla; jinak by nebyla možná. Hlavní teze psychontogeneze se dá shrnout asi takto: jako se v průběhu tělesné ontogeneze mění tělo, tak i mysl nutně reaguje a postupuje ve vývojových etapách; každá přitom představuje relativně autonomní stádium, jakému přísluší vlastní medicína, nosologie, psychologie i společenské projevy, jak ještě mnohokrát uvidíme. „Za dělidlo jsme volili charakteristiku každého životního odstavce, v níž tvoří jednotu biologický růst, sociální zaměření i psychický odraz celkového vyrovnávání se životními situacemi stále se měnícími.“¹⁸⁰ Takové ryze *stadiální* vnímání koresponduje se shora popsanou prací *corporis*: ustanovením charakteristických etap, jimž odpovídá příslušná autonomní povaha těla i duše, se vydělují živočišné druhy, které jsou v prvním plánu charakterizovány svým věkem a mezi kterými zejí nepřekonatelné ruptury. Pochopitelně že každý časem zestárne, pubescent v adolescenta a ten v senescenta. Nicméně ať už se jedinec nachází v kterémkoliv ze stádií, jeho zkušenost se stává nepřenositelnou, vykazuje jiná specifika a vlastnosti než ostatní kategorie; jakožto subjekt bude ustanoven odlišně. Pouze změnou těla, zestárnutím lze

¹⁸⁰ VÁCLAV PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky. I, Vývoj člověk do patnácti let*, Praha ³1971, str. 13

dosáhnout kvalit odlišného věkového *corporis* – ale bylo by bláhové myslet si, že je zde věk skutečným hybatelem.

Úzké spojení těla a duše – ovšem spíše než o spojení by bylo namístě mluvit o závislosti – vychází ze snadné paralely mezi evoluční přírodovědou a psychologií. Jako totiž vyvinutější a organizovanější orgány nervové soustavy umožňují vznik sofistikovanějších projevů živých organismů, tak každé fyziologické uspořádání mozku determinuje projevy svého nositele. „Složitost živočišného a lidského chování roste celkově s velikostí hemisfér, jež participují hlavně na váze mozku u lidoopů a u člověka. (...) Složitost chování je tím větší, čím je kůra mozková, a zejména některé její oblasti, hlubší. (...) Zdá se málo sporné, že snadnost prostupu vzruchů přes synapse je jednou z hlavních příčin větší složitosti chování.“¹⁸¹ Idea života jako souboru veskrze kauzálních a zákonných reakcí sahá až kamsi k novověkému mechanismu, ve své moderní psychologické transformaci se potom zaštiťuje především značně materialistickým čtením I. P. Pavlova. Následující pasáží Příhoda osvětluje, jak nutnost reagovat na měnící se vnější podmínky vedla k formování složitějšího živočišného chování, přičemž „vznikaly dočasné vztahy mezi specifickými organickými úkony a vnějšími předměty, které se opakováním reakcí zpevňovaly, takže se posléze vytvořily nové reflexní dráhy, které se již neomezovaly na podkoří, nýbrž byly vázány na vyšší, korovou činnost. Je trvalou zásluhou I. P. Pavlova, že prozkoumal zákonité tvoření těchto reflexů, které umožňovaly jemnější přizpůsobení živočichů složitějšímu prostředí.“¹⁸² Tentýž proces potom v sublimované verzi nacházíme i ve vyšší činnosti mozkové. Psychontogenetika „[m]ůže právem předpokládat, že každý psychický akt, i nejjednodušší, je pohybový, vyrovnávací člověka s vnější situací nebo s ‚niterným‘ podnětem, vycházejícím z představy nebo z mnemonického zásobníku. (...) Úkolem psychontogeneze je zkoumat, jak se mění chování člověka v postupných věkových fázích. Předpokládáme, že není žádný psychický akt izolován, nýbrž že je zákonitě vázán na bázi celkového chování, jehož je nutným projevem.“

¹⁸³ Pavlovovo pojetí reflexu se zde pro Příhodu šťastně snoubí z Thorndikovými dvěma zákony, jejich spojení dává vzniknout na fyziologii postavené objektivní a zákonité psychologii normovaného chování. Jelikož lidské jednání závisí na fyzických podmínkách, jež ho umožňují, jednotlivé ontogenetické kategorie vytyčují zcela autonomní živočišné

¹⁸¹ Ibid., str. 31, viz také str. 29-30

¹⁸² Ibid., str. 31-32

¹⁸³ Ibid. Příhoda nebyl ve své době jediným, kdo přišel s pavlovovsko-darwinistickým vysvětlením lidského jednání. Mnohem hrubší soustavu návyků, iniciovaných vjemy libosti a nelibosti, načrtl například brněnský sexuolog Emil Žalman. „Kulturní potřeba navštívit výstavu obrazů: Výstava je místem příjemného barevného prostředí, je to tedy vrozená potřeba člověka. Uspokojí se tam získané, naučené, nacvičené estetické potřeby. Je-li člověk častějším návštěvníkem výstav, je donucován navštěvovat je potřebou návyku.“ EMIL ŽALMAN, *Rozhovory o lásce a manželství*, Praha 1958, str. 282

druhy, kterým zase odpovídají typické vlastnosti. Samotné epistemologické podmínky Příhodovy vědy tak svědčí konstruování věkových *corporum*.

Autor se dále snaží zavést prvky marxistického pojetí vývojovosti, dialektičnosti a pokroku. Mají představovat pojmový aparát, *teorémy*, v jejichž kategoriích své uvažování pořádá. Bylo by unáhlené smést je ze stolu jako poplatné době, naopak představují integrální metodologickou součást. Snaha formulovat struktury vlastního myšlení pro potřeby medicínského systému není obvyklá ani dnes, Příhodovi slouží jenom ke cti. Jejich praxe ovšem přílišné inovace nepřináší, zabředává do téže soustavy fyziologické determinace. Například dialektika kvality a kvantity: „Každá kvalita charakterizující předmět je zároveň vyznačena jistým stupněm kvantitativní velikosti, za níž by již přešla v předmět jiný. U dítěte mužského pohlaví je kolem 12. roku vylučováno asi 220 androgenových jednotek, načež jejich počet rychle stoupne: jde o skok do pubescence[,]“¹⁸⁴ tedy do kvalitativně odlišného psychontogenetického stádia, ve kterém máme co do činění s odlišným fyzickým tělem odlišných vlastností, *kvalit*. Kdybychom setrvali pouze u kvantitativních dat (v případě dětí třeba u výšky, slabší paměti, menší pozornosti), spadneme do čirého materialismu; pouze kvalitativní hledisko zase zavání idealismem. Příhodovo řešení má být dialektické, protože změnou kvantit přecházíme v nové kvality. Ať už to pro autora znamená cokoliv, v textu máme co do činění s tvrdou tělesnou determinací, které odpovídá příslušný psychologický stav. Nechtěně tak definoval podmínky *corporis*: jiným pořadím kvantit opravdu vzniká nová kvalita, neboť kvantity charakterizují tělesnou identitu jako svébytný druh, zatímco kvalita jim dodává zdánlivou autonomnost; chtěli-li bychom změnit kvantity, museli bychom se stát jiným tělem. Celou vývojovou psychologii vlastně motivuje zkratkovitá paralela s dospíváním a růstem dítěte, kde lze vskutku pozorovat myšlenkový růst v závislosti na dramatických proměnách těla. „Takto rozumí ontogenetik např. období pubescence: přibývání androgenů, estrogenů a gonadotropních látek z hypofýzy působí zvýšení růstu a rozvoj sekundárních pohlavních znaků, až posléze další zvýšení hormonů v míře zdánlivě zcela nepatrné vytvoří *novou biopsychickou kvalitu*, jejímž projevem je puberta.“¹⁸⁵ Po tomto náčrtu můžeme přistoupit k vlastní ontogenetické konstrukci mládí.

Mládež ve věku od patnácti do dvaceti let, v Příhodově slovníku postpubescenti, musí být jakožto ontogenetická kategorie především diskvalifikována. Veškerá její činnost bude zneplatněna, což je paradoxní i překvapivé, protože tělesně už odpovídá dospělému člověku, a

¹⁸⁴ PŘÍHODA, *Ontogeneze I*, str. 42

¹⁸⁵ *Ibid.*, str. 44-45. Zvýraznění – JŘ.

to jak fyziologicky, tak intelektuálně.¹⁸⁶ Diskvalifikace probíhá na nesčetných úrovních. Dorostenci nejsou v první řadě ještě vhodně socializováni. „Je-li však dozrání jednotlivých rozumových funkcí i jejich celistvé souhry v inteligenčním aktu skutečností, osvětluje se nám problematika tohoto období: tělesné i psychické schopnosti nesouhlasí se společenskou nevypěstlostí. (...) Protože postpubescent nemá ještě dost cviku v společenských formách, dochází neodvratně k nebezpečným výbuchům, ba k rozchodu starší generace s mladší. Jednou z hlavních příčin konfliktu je tedy vyspělý mechanismus rozumových operací s omezeným rozsahem i obsahem myšlení.“¹⁸⁷ Privilegium dospělého těla, ze kterého by přece v duchu pavlovovské evoluce měla plynout adekvátní psychická výbava, je okamžitě podvázána a zlehčena. Mládež může nakrásně disponovat týmiž intelektuálními kapacitami jako dospělí, ale její myšlení nebude nikdy stejně hodnotné. Mladí například inklinují k abstraktnímu myšlení (ještě o něm bude řeč). „Protože abstrakční pochody nejsou dosud opřeny o postačující množství zkušenostních faktů, luští se otázky racionalisticky (...) Tato přímočarost inteligenčních soudů vede k přímým a pohotovým odsudkům i k nadšené propagaci tezí světového názoru.“¹⁸⁸ Dispozitiv se začíná rozbíhat a diskvalifikace dospívajícího intelektu s sebou strhává a delegitimizuje i jistý typ politického jednání – jakkoliv angažovaná horlivost nemusí s mládím nijak souviset, svým sloučením s atributy jinošství získává i vlastnosti nechtěné, především intelektuální nezkušenost. Další pasáže zlehčují neadekvátní a přepjaté city, touhu, jež nedokáže rozlišovat mezi láskou a erotikou, ale i předčasné sňatky, které patří až do dalšího psychontogenetického stádia – *mecítma*, dospělosti.¹⁸⁹ Takový postup implicitně sugeruje nevyzrálost postpubescentů, jsou učiněni nesvéprávnými a odcizeni vlastnímu životu, nevidí jeho pravou povahu, neorientují se v pravdivých a temných strukturách světa. Exemplum o sebevrahovi tyto kvality kondenzuje. „Mladý sebevrah je oddělen od společnosti, s kterou se ještě nedovedl sžít. Pozoruje *subjektivně*, se zřetelem jen k sobě. Tím, že se nevřadil do kolektivu, nevyvinul v sobě pocit povinnosti účastnit se společenské práce za všech okolností a neuvědomil si oporu, jakou je

¹⁸⁶ VÁCLAV PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky. II, Vývoj člověka od patnácti do třiceti let*, Praha 21974, str. 44, 127. „Postpubescence je tedy po anatomické a fyziologické stránce obdobím nikoli již organické přestavby, jakým byla pubescence, nýbrž dobudování a postupného zesilování.“ Ibid., str. 32

¹⁸⁷ Ibid., str. 77-78

¹⁸⁸ Ibid., str. 127

¹⁸⁹ To může být překvapivé, neboť třeba taková sexuologie obyčejně buržoazní morálku manželství sverpě hájila. V Příhodově epoše asi větší pozdvižení vyvolávaly předčasné sňatky, kdežto normalizační příručky by byly rády alespoň za ně. Je pozoruhodné, jak nenápadně prorůstá společenská norma dispozitivem těla a věku. Stačí ji prohlásit stádiem vývojové psychologie, aby se stala objektivní a průsvitnou. K tématu viz JOSEF ŘÍDKÝ, *Dlouholetá měření dokazují, že ženy patří za plotnu, pane kolego. Esej o genderech a ideologii popularizační sexuologie v Českých zemích*, Dějiny – teorie – kritika 7, 1/2010, str. 30-56

ohromná, tisíciletá síla vlastního národa.“¹⁹⁰ Mládež, z titulu svého stádia nesvéprávná a nesocializovaná, nevidí svět správně, adekvátně. Pro tuto elementární diskvalifikovanost je třeba přistoupit k tvrdým biopolitickým opatřením.

Dospívání představuje v životě jedince neuralgický bod, ježto determinuje mnohé trendy a procesy života pozdějšího. Právě mladý člověk rozhoduje, zda-li bude v dospělosti slabochem nebo zásadovou osobou, jakou zvolí sexuální orientaci a bude-li se vyvíjet neúchylně. „Člověk i tu vyrůstá v ucelenou bytost, na níž další vývoj provede úpravy již jen okrajové.“¹⁹¹ Právě toto ontogenetické stádium si vybírá vysokou školu, práci, kariéru, a determinuje tak pozdějšího adulta. Navzdory domnělé psychofyzické zralosti zůstává postpubescent pouhou podmínkou, předpokladem budoucí dokončené a plnohodnotné osobnosti s uceleným a bezpříznakovým tělem dospělého, objektivním tělem člověka. V sázce je příliš mnoho a nelze nechat dospívající balancovat na ostří nože jen tak. Mladé bude třeba vychovat a ochránit ve jménu dospělých, kteří se z nich vylíhnou jako motýli z larvy. Dorostenci prý rádi cestují, sportují, tělesně se namáhají a zdokonalují v kulturních činnostech, čímž dispozitiv nenápadně vznáší imperativ, dle kterého mají mladí tyto typicky mladé aktivity pěstovat. „Doba mládí je až do 20 let dobou učení. V naší civilizaci je nutno uvažovat o myšlence spojení vyučování s produktivní prací až do tohoto věku. (...) Je úkolem *duševní hygieny*, aby podle tohoto ideálu a podle lidských možností upravila denní režim člověka, který dokončuje teprve svůj tělesný i psychický vývoj.“¹⁹² Žádný jiný *corpus* nepodstupuje takové množství biopolitických intervencí, direktiv, vstupů a opatření. Míře nesvéprávnosti mladí se vyrovná jen její osudovost vzhledem ke zbytku života; proto je lze nechat zde působit enormní množství zásahů.¹⁹³ Byla by stejná praxe možná u *corporum* dospělosti a stáří? Stěží.

Re-prezentace odcizení či nesvéprávnosti i osudové nevyzpytatelnosti vyvstávají z charakteristické práce diskurzu, ze způsobu, jakým uspořádává pozitivitu do souborů vědění. Skrze práci dispozitivu potom můžeme pozorovat další, tentokrát explicitně formulované obrazy. Jestli něco k mládí neodmyslitelně patří, potom chronická romantičnost. Postpubescenti v duchu německého romantismu hluboce prožívají krásu přírody. „Estetické zážitky krajiny jsou již plně dozrálé, ba dosahují svou neobnošeností větší hloubky než

¹⁹⁰ PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky II*, str. 73. Zvýraznění – JŘ.

¹⁹¹ Ibid., str. 111

¹⁹² Ibid., str. 38. Zvýraznění – JŘ.

¹⁹³ Pro žánr dorostenecké příručky bylo množství formativních biopolitických opatření typické. Sexuolog Josef Hynie doporučuje jinochům v JOSEF HYNIE, *Mladé mužství*, Praha ²1945 otužovat se a sportovat, v Týž, *Dospíváte v muže*, Praha ⁴1965 totéž, když horuje proti nekňubům a zbabělcům. Dívkám se zase radí cvičit v příručce RUDOLF PETER, JOSEF HYNIE, VÁCLAV ŠEBEK, *Dospívající dívka: lékařské poučení ženské mládeži*, Praha ³1958.

kdykoli později.¹⁹⁴ Unikají do denních snů a fantazií (jež mají nepochybně hygienický efekt, nesmí ovšem přerůst v naprosté spekulativní odtržení), konečně dokáží vnímat umění *opravdově*, nejintenzivněji ze svého života a dokonce ho i tvoří, byť juvenilně. Diskvalifikovat je třeba za každých okolností. „Omezený rozsah zkušenosti, niterný neklid a nedokonalá technická vyspělost brání tomu, aby člověk před dvacátým rokem podal dílo opravdu zralé, které by trvale obohatilo kulturu národa i lidstva.“¹⁹⁵ Ty proklaté zkušenosti, právě ony definují zbytek postpubescentova povahopisu. Patří sem jistý stupeň metafyzičnosti; dorostenec cítí své intelektuální dovednosti a hned chce proniknout do všech záhad. „Protože nemá tolik empirie, aby je mohl řešit dialekticky, činí tak racionalisticky a spekulativně. Tento způsob řešení filosofických problémů je typický pro celé toto období.“¹⁹⁶ Kéž by! Stejná nezralost a neuzavřenost motivuje i výše zmiňovanou revolučnost, horlivost či snad až militantnost a fanatismus. Nicméně všimějme si matoucího pohybu dispozitivu. Není to mládí, kterému by takové vlastnosti byly imanentní, ale všechny tyto obrazy získávají punc mladosti a zároveň se diskvalifikují tím, že jsou mladými provolávány. Takovéto vrstvení atributů před námi rýsuje myšlenkovou mapu *archivu*: odhaluje ani ne tak skutečnou, jako spíše kýženou povahu oněch vlastností. Prohlásíme-li spekulativnost nebo lépe romantismus za mladé, pokoutně manifestujeme skrytou touhu diskurzu: ten je mladé *mít chce*. Vzpomeňme na Scottovou, která gender považovala za prvotní rovinu signifikace. Zde vidíme výkon takové práce; mládí oplodňuje rozmanité praxe (kulturně-kritický diskurz, filosofickou metodologii, biopolitická opatření) a integruje rozličné positivity (politické prvky, psychologii charakterů, etiketu); tomuto mládí zároveň mnohé strategie dopomáhají ke statusu nezpochybnitelnosti (statistická šetření, anatomie a evoluční biologie, psychologie); celý konglomerát prochází centrálním bodem mládí, jež distribuuje legitimacy a diskvalifikace, umožňuje směnu atributů a kontaminuje všechny zúčastněné prvky; jinými slovy: existuje pouze na průsečíku těchto diskurzů, není zde žádného vně.

Specifická práce dispozitivu a způsob diskurzivní praxe potom dávají vzniknout určitému druhu tělesné identity: průchozím bodem je nakonec nešťastné lidské tělo, které musí toto jednání snášet, nebo vykonávat. U Příhody jsme identifikovali strukturální prvky *corporis* mládí, odteď je budeme nalézat všude. Postpubescent podstupuje z různých úhlů permanentní diskvalifikaci, žádnému jeho činu nelze přiznat legitimitu, neboť bude vždy odcizen sám sobě. Zároveň podléhá nevídanému množství biomocenských intervencí, protože jeho

¹⁹⁴ PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky II*, str. 40

¹⁹⁵ *Ibid.*, str. 122. Další příklady romantičnosti mládí viz str. 43, 85, 94, 118 aj.

¹⁹⁶ *Ibid.*, str. 85

nezpůsobitelné tělo je třeba teprve zformovat a socializovat, abychom jej odvedli od naivity, nerealističnosti a ukvapenosti. Atribuce, jež se mládí připisují v dosti svévolném a snad i náhodném procesu, ve svém důsledku patologizují konkrétní konání, kladou neprostupné překážky a motivují mnohdy i nesmyslné jednání. Můžeme zde identifikovat všechny tři bloky *corporis*: metoda přiřkne jisté objektivní fyziologické a psychické vlastnosti určité skupině; ty zákonitě vedou k příslušnému chování a postojům; celý soubor zůstává platný pouze pro jasně delimitovanou komunitu lidí, neboť stadiální pojetí psychontogeneze klade jasné ruptury mezi jedny a druhými; celé neblahé spojenectví nakonec trestá lidského jedince, vnucuje se mu jako vzor i norma. Zároveň si všimněme, vzhledem k čemu je mládí permanentně vylučováno a zlehčováno, k jakým vlastnostem má dospět, komu tvoří pouhý předstupeň. Před našima očima se rýsuje jistý skrytý adultocentrismus. Příhoda vše říká za nás: „Dvacetiletý není víc než slibem dospělého člověka.“¹⁹⁷

Nyní si pro zachování tematické posloupnosti dovolíme chronologický skok a před manželé Pondělíčkovými přistoupíme k *Cestě životem* Pavla Říčana. Tento krok nám dovolí vidět jasnou návaznost i míru kontinuity mezi Příhodovým raným systémem a relativně nedávným dílem žánru vývojové psychologie. Sám Říčan svou disciplínu nazývá biodromální psychologií, podle grecizujícího překladu *life-span psychology*, tedy snad „celoživotní psychologie“. Hned na první pohled se ukazuje, že autor zachovává stadiální proces dospívání, resp. stárnutí; vývoj zde tedy stejně jako v *Ontogenezi* zůstává autonomní fyzikální teleologií. „Když je vývojový úkol splněn, je člověk připraven postoupit do dalšího stádia. Není-li splněn, nebo je-li splněn nesprávným způsobem, poznamenává to celý další život. Zůstat stát však není možné: genetický program nečeká, společnost naléhá, a i kdyby toho nebylo, v osobnosti samé jsou vývojové tendence, které nelze zastavit.“¹⁹⁸ Nakolik tomu rozumím, genetickým programem zde není myšlena nějaká stupidní závislost psychiky na genetickém kódu, ale spíše jistý trend lidské druhové ontogeneze. Ani vývojovými tendencemi osobnosti autor nesleduje determinaci jedince jeho vlastním psychofyzickým nadáním, biologizující prvky tak vcelku odpadají. Zůstává onen vývojový pohyb, založený na nutnosti srovnávat se se změnami vlastního těla i společenského okolí. „*Různá stadia přinášejí podobné vývojové úkoly*, nastolují podobná témata. Například pozornost, kterou na sebe poutá vlastní tělo během pubescentních proměn, se podobá pozornosti, kterou totéž tělo vyvolává při výrazných známkách stárnutí po čtyřicítce nebo po padesátce.“¹⁹⁹ Nebylo by

¹⁹⁷ Ibid., str. 131

¹⁹⁸ PAVEL ŘÍČAN, *Cesta životem*, Praha 1990, str. 45

¹⁹⁹ Ibid., str. 49

nemožné představit si, jak z tohoto vymezení přecházíme k fenomenologické *starosti*, k těm postojům vůči světu, které plynou z naší tělesné situovanosti. Nicméně zde se hledají pravidelnosti a repetice proto, aby bylo dosaženo normy, stadiálních definic. „*Každé stadium je přípravou* následujícího stadia i všech dalších stadií. (...) Biodromální psychologie se snaží popsat a vysvětlit, jakými mechanismy se výsledky vývoje tak, jak proběhl v jednom stadiu, uplatňují v dalším životě.“²⁰⁰ Čelíme tedy podobné ruptuře mezi etapami, kdy stadia představují víceméně autonomní a charakteristické celky, ve kterých leží specifické úkoly a možnosti. A jak již víme, každý limit oddělující jednotlivé lidské bytosti otevírá prostor pro vznik *corporum*. Nejvíce patrné to je v případě selhání a defektů. „Většinu duševních poruch (...) můžeme chápat jako poruchy duševního vývoje, případně jako následky chybného duševního vývoje. Existují odvážné a dobře promyšlené pokusy (...) najít pro každou duševní poruchu příslušnou vývojovou chybu, podle možnosti navrhnout i metody, jak u pacienta *přivést duševní vývoj na správnou cestu*, dohonit vývojový dluh, umožnit *návrat* k některé ze zdravých nebo aspoň nouzově vyhovujících variant vývoje.“²⁰¹ Kde nacházíme léčitelnost, tam musí existovat odchylka od normy na ose přiměřenosti. Jsou-li poruchy léčitelné, pak bude zajisté existovat nějaký správný nebo alespoň ideální průběh; norma, vzhledem k níž má subjekt jednat a která tento subjekt sama definuje. Není bez zajímavosti, že si Řičan uvědomuje kulturní determinovanost mnoha jevů, dokonce i značný rozptyl vzhledem k normě. Tento liberalismus nicméně naráží tam, kde selhávají i ostatní medicínské texty: jakkoliv jevům neupírá schopnost variace a modifikace, samy struktury, na nichž se odehrávají, zůstávají stabilní.

Způsob konstrukce *corporis* mladí, tentokrát adolescenta, prozrazuje jasnou žánrovou příslušnost. Adolescenti již disponují hotovým či téměř hotovým tělem dospělého, snad ho i v něčem předčí. „Mezi patnácti a dvaceti vrcholí mládí. Kdyby bohové měli určitý věk, bylo by Venuši sedmnáct a Apollónovi dvacet. V této době je člověk nejkrásnější, tělesně i duševně nejsvěžejší, nejdychtivější a nejbystřejší.“²⁰² Se všemi těmito vlastnostmi kontrastuje nevspělost sociální, neboť dorostenec teprve zakládá své pozdější vzdělání či kariéru, je pouhou prefigurací; privilegia vrhají stín diskvalifikace. Intelektuální dovednosti se sice nevyrovnají těm adultním, ovšem tato skutečnost plyne právě z obrazu mladické ukvapenosti a nezkušenosti. „Adolescentovy úsudky budou bystřejší, rychlejší, originálnější a přímočařejší, samozřejmě také ukvapenější. Čtyřicátník bude uvažovat opatrněji, bude se více

²⁰⁰ Ibid., str. 49-50

²⁰¹ Ibid., str. 62. Zvýraznění – JŘ.

²⁰² Ibid., str. 205

opírat o zkušenost a osvědčené metody, bude trpělivější a moudřejší [...]”²⁰³ Mládí i tentokrát zůstává bezstarostné, romantické, diletantsky kreativní i fanaticky nesmiřitelné, radikální. Říčan je ovšem dostatečně liberální na to, aby reflektoval jistou míru formálnosti těchto stereotypů. Na jednu stranu situuje čas idylické lásky v mládí: „Opravdovější mladí lidé mívají sklon k hlubším a zodpovědnějším vztahům, v nichž převládá erotika nad sexualitou, kde oddanost a věrnost jsou důležitými složkami prožívaného citu.“²⁰⁴ Na stranu druhou připouští, že ty brzké vtahy, jež přetrvávají do dospělosti, mohou působit komplikace, neboť vynechávají období „polygamní hravosti“. Stejně tak hájí i přechodné období dorostenecké bisexuality, protože potlačování pouze ochuzuje celkový vývin. Otupuje sice konkrétní stereotypy, ale ve jménu osudové pozice adolescence, etapy, která determinuje celý pozdější život. (Sám ji nazývá klíčovou a tuto klíčovost dokonce činí pointou celého stádia dospívání.²⁰⁵) Nakonec i vstřícný přístup utvrzuje stav rozsáhlých biomocenských intervencí, procházejících zde především územím sexuality, což podtrhují rozpaky nad sexuální svobodomyšlností, rutina antikoncepce a šíření AIDS.

Limity a autonomnost celé etapy potom vytyčuje fenomén *moratoria*, tj. vývojové regrese, pokusu o zadržení přechodu do dalšího období. V období *moratoria* „[h]ledáme nějaký prozatímní způsob existence, abychom získali čas k oné neviditelné vnitřní práci, k onomu skrytému zrání, po kterém teprve motýl může vyletět z kukly.“²⁰⁶ *Moratorium* tvoří limitu i latentní nebezpečí adolescence, totiž snahu nebýt adultem, pozdržet anebo vyhnout se dospělosti. Jakkoliv pohyb oddálení svědčí o nevyhnutelném trendu stárnutí, stadiální koncepci to nerozmělnuje, neboť vývoj probíhá prostřednictvím etap, kdy každé vývojové kategorii náleží jistá témata, specifické zákroky a biopolitická opatření, příslušný charakter a povaha subjektů, vyhlídky i hranice, za kterými už vstupujeme do odlišného *corporis*. *Cesta životem* přitom představuje poměrně sofistikovaný a liberální text, jeho největší selhání spočívá v setrvávání na strukturách konstituujících tělesné identity, tedy fantasmata živočišných druhů nadaných rejstříkem typického jednání. Výsledná re-prezentace *corporis* mládí tak navzdory autorově snaze zůstává až překvapivě stabilní: nikoli vinou jednotlivých obrazů, ale vlastní diskurzivní prací žánru vývojové psychologie.

Závěrem tohoto oddílu uvedme strategie dvou dorosteneckých příruček z pera manželů Pondělíčkových. Epistemologický manifest musíme hledat v jejich *opere magno* ze začátku sedmdesátých let, „osvětové“ monografii *Lidská sexualita*. Fysiologicky determinovaný

²⁰³ Ibid., str. 213

²⁰⁴ Ibid., str. 220

²⁰⁵ Ibid., str. 232

²⁰⁶ Ibid., str. 239

psychontogenetický koncept už by tehdy působil příliš tvrdě, nicméně československá sexuologie i nadále odmítala opustit myšlení v kategoriích stadiálnosti a autonomnosti lidských druhů, byť oslabených. Jednou z nich je i *dynamická norma*, již nalezneme pod termínem *sexuální standard*. V zásadě se jedná o soubor výkonů sexuality, jako jsou četnost sexu, jeho techniky a načasování vzhledem k manželství, postoje k panenství, sdílené názory atp., přičemž se předpokládá, že ten který standard bude závazný pouze pro určitý kulturní okruh. Vědomí takové relativity nevedlo ke zpochybnění pevné kategorie tělesné identity, ale k transformaci významu slova norma. Nastiňme ho poněkud delší citací. „Poprvé v historii vyvíjejí mladí lidé jakožto zvláštní subkultura i svůj *vlastní sexuální kodex*. Že však má mládež o sexuálních vztazích vlastní hodnotové představy, to v žádném případě neznamena, že se všichni její příslušníci musí podle nich řídit.“²⁰⁷ „Naproti tomu však přes veškerou dobrovolnost účasti na vlastní subkultuře může u mladistvých lidí vést ke konfliktům a osobním problémům rovněž *nedostatečné přizpůsobení novým (subkulturním) hodnotám*. V této souvislosti bylo poznamenáno, že ‚existuje materiál, z něhož vyplývá, že také za zdrženlivosti mohou pramenit psychické obtíže‘. A to nikoliv proto, že by pohlavní zdrženlivost působila bezprostředně na psychiku jako patogenní vliv (...), ale psychické obtíže vznikají zde proto, že *u mladého člověka jsou za této situace v konfliktu staré a nové hodnotové představy*.“²⁰⁸ Tyto řádky vznikaly v konfrontaci se švédským uvolněním mravů v šedesátých letech. Chce se jimi říci, že ať už si kultura vybere jakýkoliv sexuální standard, v momentě svého nastolení bude vykazovat stejné normativní rysy jako domněle bezpříznakový a dominantní úzus buržoazního *sexuálního kodexu*. Podle nových standardů tedy bude lze provádět stejnou medikalizaci odchylek a vykonávat totéž sexuologické poradenství, akorát se pozmění jejich parametry. Lidstvo má svobodu zvolit si svou identitu, ale změni tím pouze vykonavatele útisku, neboť její praxe bude totožná s výkonem té hegemonní; můžeme variovat a modifikovat, ovšem nikoliv překročit paradigma norem a pevných definic. Svoboda normy.

Jakkoliv to tak autoři rozhodně nemohli zamýšlet, i *corpus* mládí můžeme číst coby sexuální standard svého druhu, jako normovanou a normující jednotku, jež vyděluje jednu skupinu od ostatních, uděluje jí specifické kvality a z nich plynoucí nosologii. Práce *corporis* působí v dorosteneckých příručkách manželů Pondělíčkových velmi implicitně, ale vzhledem k masovému rozšíření obou textů je o to závažnější. Dílko *Když dívka dospívá* se stylizuje do fiktivního deníku, který prokládají sexuologické vstupy. Postava Evy prochází mladistvými

²⁰⁷ PONĎELÍČEK, PONĎELÍČKOVÁ-MAŠLOVÁ, *Lidská sexualita*, str. 283

²⁰⁸ Ibid., str. 285

láskami, ovšem všechny juvenilní city jsou delegitimizovány už v kořenech, neboť ty opravdové a plnohodnotné zkušenosti přicházejí až s dospělostí. Obdiv k popkulturnímu idolu netvoří autonomní a svébytný zážitek, ale *trénování* na pozdější city. Při příležitosti prvního sexuální styku se zase dozvídáme, že „[s]edmnáctiletá dívka ještě nemusí poznat všechny taje života, dokonce je ani nemůže prožít (a my musíme věřit tomu, že poznání se děje též intenzivním prožitkem).“²⁰⁹ Text zcizuje každý moment, všechno směřuje až k jakémusi později, k dospělosti – *corpus* dorostence charakterizuje právě jeho subordinace adultovi. Příručka kopíruje všechny kroky konstrukce tělesné identity mládí, nalezneme zde i rozpojení dospělého těla a dětské mysli. „Tělesné dospívání však neznamená ještě dospělost v duševním a sociálním smyslu. To ještě uplyne pár let, než se dívka v období těsně po pubertě (jako je Eva) stane dospělým člověkem, který bude schopen rozhodovat sám o sobě (a co je důležitější: i o druhých) s plnou zralostí a odpovědností.“²¹⁰ Proč by měla adolescentka rozhodovat o druhých? Proč na ni uvalovat zodpovědnost dospělosti a diskreditovat ji jen proto, že do režimu této dospělosti nepatří? Mládí je odsouzeno k neplnohodnotnosti, poněvadž být mladým znamená nebýt dospělým. Podobně jako rozličné gendery ženství, i adolescence vzniká jako mezní *jiné* hegemonních identit, negativ tichého a pilného středu dospělosti. Nedospělost se o pohlavní binarismus stará jen minimálně, chlapecká příručka vystavuje své čtenáře týmž praktikám. Odcizení vlastního životu každého dorostence předem diskvalifikuje. Viz fingoaný hovor sexuologa a patnáctiletého mladíka. „Kdy člověk dospívá duševně? – Duševní dospělost je úzce spojena s dospělostí společenskou, sociální. Neřekneme tedy dřív než v osmnácti letech. Ale i to nutno chápat jen jako ideální normu, spíše než skutečnost. Většina jedinců, zvláště chlapců, duševně dozrává ještě mnohem později. – A kdy může člověk začít... jak bych to řekl... – Sexuálně žít? – Ano. – Ne dříve než po svém dozrání duševním a společenském. Kdyby tady rozhodovalo jen zrání tělesné, mohl by si člověk hned od počátku na sexuální akt zvyknout jako na záležitost výhradně tělesnou, a to by mu nepřineslo žádnou spokojenost, ani štěstí.“²¹¹ Začít legitimní sexuální život není v možnostech adolescentního těla, příroda ho vybavila přespočetnou fyzickou schránou, zbytečně brzy vyspělou, přesto neužitečnou. Mládí se svého cejchu zbaví až jako dospělí, nicméně jak se člověk stane dospělým zůstává nevyřešenou otázkou, kolem které Pondělíčkoví pouze vágně krouží; anebo nabízí tautologie. Jedinec bude dospělým tehdy, když bude schopen plnohodnotného citového prožitku; takový dokáže zažít ale pouze

²⁰⁹ JAROSLAVA PONDĚLÍČKOVÁ-MAŠLOVÁ, *Když dívka dospívá*, Praha 1989, str. 105

²¹⁰ *Ibid.*, str. 73

²¹¹ IVO PONDĚLÍČEK, JAROSLAVA PONDĚLÍČKOVÁ-MAŠLOVÁ, *Sexuální zrání mladého muže*, Praha 1977, str. 31

dospělý.

Dorostenecké příručky nemusí budovat masivní soubory stereotypů ani typické obrazy, samotná diskurzivní práce generuje nesvéprávné subjekty, delimitované předmětem žánru: sexuologickou osvětou a poučením, biopolitickou regulací. Výsledný *corpus* existuje v nevyhnutelném sousedství s adultním tělem, dispozitiv mládí ustupuje ve jménu expanze nového symbolického středu. Tělesná identita tak slouží podrobení a vyloučení subjektu. Přejdeme nyní k druhé krajní poloze tělesné identity, ke stáří.

3.3 *Corpus stáří: senescent, geront, senior*

Na manifestní a deklarativní úrovni představuje stáří antipod mládí, ovšem na rovině diskurzivní praxe, svou strukturací vykazuje nejednu totožnost. V Příhodově psychontogenetické vědě nacházíme hned tři typy stáří, *senescenci* (ve věku 60-75 let), *kmetství* (od 75-90 let) a nejstarší *patriarchium*. Navzájem se liší v podstatě jen mírou postupující tělesné involuce a vyhocováním charakteristických rysů. Stejně jako dramatické proměny těla v dětství a pubertě determinují celý vývin osobnosti, stařecká psychika chátrá se svým organismem. Příhoda sice tentokrát tvrdí, že psychický a tělesný vývin představují dva oddělené pohyby, to ovšem nijak neubírá stadiálnosti ani objektivizující povaze celého postupu, ba naopak, autonomnost psychického vývoje podtrhuje svébytná pravidla a normy každé fáze psychontogenetického procesu. „Jako ve všech intelektuálních změnách vysvětluje se *jiná povaha intelligence*, jež nemusí být celkově nižší, lakunami v mozkové kůře, zvolněním vedení myšlenkových vln a menší průchodností synapsí.“²¹² De facto čelíme témuž fyziologickému determinismu. Proměna těla je okamžitě podtrhována změnou psychických atributů, tělesnou involucí vzniká nový lidský druh. Od scházejícího stařeckého těla jsou potom odvozovány všechny další atributy a obrazy. Kapitola o tvořivosti v období senia je uvedena následujícími řádky: „Již ve čtvrté, interviální generaci se postupně stále ztelněji projevují involuční změny (tělesné a zvláště svalové ochabování s rostoucí únavností, ochabování nervové a endokrinní), které nejen každou činnost zvolňují, nýbrž i snižují její vnitřní, obsahovou kvalitu. Tím zřetelněji se projevuje úbytek tvůrčího momentu v generaci páté, senescentní, kdy (do 75 let) mohou se uchovat ještě tvořivé schopnosti, které se oslabují

²¹² VÁCLAV PŘÍHODA, *Ontogeneze lidské psychiky. IV, Vývoj člověka v druhé polovině života*, Praha 1974, str. 334. Zvýraznění – JŘ.

pak až do mizivosti v ontogenetických obdobích šestém a sedmém.²¹³

Degenerované stařecké tělo vykonává tu roli, kterou u postpubescenta hrála nevyzrállost, diskvalifikuje celý *corpus*. Tak například humorální involuce vede k asexualitě, přeneseně k duševní sterilitě. „Tonizující vliv pohlavních hormonů, který se jeví zvláště i ve vysoké korelaci mezi erotikou a inteligenční tvůrčí silou, ztrácí podstatně na své účinnosti.“²¹⁴ „Vyhasnutí libida může mít nepříznivé důsledky pro duševní funkce, oslabuje ještě více mnemoniku, zájmy, tvořivost a inteligenční bystrost až k senilitě.“²¹⁵ Společná fronta dispozitivu sexuality, těla a stáří vede kampaň ve jménu dospělosti, jíž jsou aktivní pohlavnost i intelektuální svěžest imanentní. Diskvalifikaci charakterizuje i odcizení sama sobě, stejně jako nacházíme u dorostenců, pouze integruje jiné atributy. Zůstává přitom velkým paradoxem, že sešlé tělo na jednu stranu vytyčuje nepřenositelnou zkušenost a odlišný živočišný druh, zároveň ale tuto autonomní pozici delegitimizuje vzhledem ke kritériím dospělosti. Stáří představuje pouhý odlesk, stín své dospělosti, rezonující památku někdejšího plného bytí, pročež není divu, že „je senescent výsledným charakterem, vyrostlým z integrace celoživotních zkušeností, z nichž každá byla určena všemi předcházejícími, a že je jeho emocionalita vzhledem k většině situací značně oslabena, neboť obsahují období, i když ne totožnost, minulých zkušeností.“²¹⁶ Stáří tvoří specifické stádium, jehož typičnost spočívá v neschopnosti každé další inovace, není než upadlou a upadající podobou někdejších kreativních a svěžích etap. Jakoby reflektovalo samotnou strukturu dispozitivu: zůstává přesně takové, jakým ho předešlé zkušenostní (diskurzivní) intervence zanechaly; pouhou výslednicí, důsledkem, dodatkem něčeho jiného.

Čeho se postpubescentovi nedostávalo, toho má senescent příliš. Nadbytek zkušeností, ona stařecká moudrost, už pouze paralyzuje a znehybňuje. „Velké množství dosavadních zkušeností interferuje s novými podněty a je zřejmě brzdou při osvojování poznatků, i kdyby byla sama schopnost [učení] nedotčena. (...) Senescent však příliš mnoho ví, mnohé zažil, neúčastní se zpravidla produkce, nebývá v situacích vyžadujících nové informace nebo techniky, takže se zřídka setkává s imperativní nutností učit se něčemu novému.“²¹⁷ Informatickou terminologií řečeno, *memory is full*. Kýžené vyrovnanosti dosahuje pouze dospělost, totožné techniky vylučování mohou vypovídat i protichůdné obsahy, jen aby dávaly

²¹³ Ibid., str. 355

²¹⁴ Ibid., str. 337

²¹⁵ Ibid., str. 339. Obraz asexuálního stáří nacházíme v medicínské literatuře už dříve, např. Hynie desexualizuje stařeny tím, že je virilizuje. „S mírnějším stupněm změn v mužském smyslu setkáváme se poměrně často u žen starých.“ JOSEF HYNIE, *Sexuální život a jeho nedostatky*, Praha 1946, str. 31

²¹⁶ PŘÍHODA, *Ontogeneze IV.*, str. 335

²¹⁷ Ibid., str. 329

odpovědi, které jsme znali dávno před položením otázek. Přemíra zažitého nastoluje množství pozitivních i negativních obrazů senesce. Stáří blokuje pokrok jako žába na prameni, je konzervativní a rigidní, trpí nemocí z historie. Stejná kvalita mu ale propůjčuje moudrost, sílu poradního hlasu, užitečné zkušenosti, které zase podkopávají schopnost jednat, neboť vedou k rozvaze, váhání, opatrnosti. Senescent může zaujmout přinejlepším roli roztomilého archivu. Jinou rovinu obecného stařeckého autismu představuje karikatura. Stejně jako mnohost zkušeností sedimentuje v konzervatismu a jako senescent existuje ve stínu svého někdejšího dospělého já, tak i charakterové kvality hrubnou, vyostřují se, řeka života vymele svůj kaňon a z mírné krajiny zůstává pár zbytnělých rysů. „Senescentní sobectví je gerontology obecně připomínáno, stejně jako jeho projevy: žárlivost, závistivost, nedůvěřivost, sklon k hypochondrii a zvláště harpagonská lakotnost.“²¹⁸ Ontogeneze těmito slovy zcizuje starce samy sobě, nejsou totiž osobnostmi, ale ruinami bytího života, karikovanými groteskami, pro něž se Příhoda nezdráhá zavést molièrovskou typologii. Vedle přepjatých povahových rysů ustupuje stáří samo do sebe, získává introvertní rysy a vyklízí pozice života. „Pohyby senescenta jsou zpravidla pomalé a jejich počet je značně zmenšen.“²¹⁹ Minimalizace vlastní existence a čekání na smrt, jakási cynická citace heideggerovského *bytí ke smrti*, už jen dokreslují obraz chorobného, neproduktivního a de facto již skončeného lidského života.

Vskutku nečekané obrátky nabírá dispozitiv stáří v rozsáhlém pojednání o umělecké tvorbě v pozdním věku. Ontogenetika div nevstupuje na pole frenologie a stává se jazykem povrchního pozitivistického biografismu. „Literáti sice tvořili až do 75 let, ale jejich nejlepší díla byla napsána mezi 25 a 45 lety. Lehman zdůrazňoval jen kvalitu tvorby, která podle znaleckých úsudků poklesá již v intereuiu a jen v případech zcela výjimečných se uchovává do senia.“²²⁰ Příhoda kapitolou o *tvořivosti v období senia* sumarizuje pole kulturních předsudků vlastní epochy. Lyriku prý píší mladí a romány zase dospělí, což odráží romantický kult spontánního umělce a kýč bystrého pozorovatele-romanopisce kritického realismu. Jen mládí přináší nové a originální podněty, tryská blahodárnou svěžest umění, kdežto pozdní tvorba prozrazuje „rysy, jež známe jako seniální: alegorické formulace, metaforické odstíny, pokus o syntézu, zjednodušování, redukci na podstatu a bezprostřední vyjadřovací myšlenky.

Senescentní autor ještě tvoří, ale bez tvůrčí síly.²²¹ Symbolismus, literarizovanost, důraz na

²¹⁸ Ibid., str. 350

²¹⁹ Ibid., str. 346

²²⁰ Ibid., str. 364

²²¹ Ibid., str. 368. K poetice věkem sešlého těla přidejme další pěknou pasáž: „Ideová a zkušenostní dovršenost zároveň s introverzí převrací dialektiku chtění versus samovolnost. Senescentní autor (básník, výtvarník i hudebník) vědomě sahá po určitém námětu a tvoří s úsilím, zatímco u mladého tryská obojí bezprostředně, mimovolně a intenzívně z neopotřebovaných zdrojů. Mozek mladého autora má téměř původní počet postmiotických buněk a průchodné synapse, takže bleskově vyvíjí myšlenky. Jeho hypothalamicko-

formu a konceptuálnost – moderna – jsou staré, realistická a romantická poetika zase mladé. Dispozitiv je zde vysvlečený do naha, své mechanismy a strategie vystavuje nepokrytě na odív, stupidita systému demaskuje vlastní pravidla. Nikdy přeci nešlo o senescenty, ale o utřídění všech výroků, jež na jejich účet padly a jež jsou soustředěny v *corpore* stáří a horko těžko slátané a legitimizované rádobou metodou psychontogenetiky, jejíž exaktní dikce statistik a pitev měla dodat lesk autority a pravdivosti.

Corpus stáří představuje další diskvalifikovanou tělesnou identitu, přičemž strategie vyloučení používá podobné postupy jako konstrukce *corporis* mládí. Zatímco mládež již nabyla dospělého těla a podrobení probíhá skrze nedostatečnou socializaci, společensky integrovaní senescenti jsou méněcenní právě pro své tělo. Získávají atributy charakterizované krajností, přepjatostí, extrémny, ovšem na opačném pólu než dorostenci. Revolucionářství střídá konzervatismus, horlivost je nahrazena paralyzovaností. Hegemonní a implicitní *corpus* adulta zajisté nevyznačuje umírněnost jakožto metafyzická kategorie, ale prostě a jednoduše adekvátnost. Protože stáří i mládí definuje to, že nejsou dospělé, adultství potvrzuje samo sebe tautologií dospělosti. Dorostenec by neměl být sexuálně aktivní, protože ještě není společensky připraven, starce činí asexuálním jeho vlastní tělo. Příhoda nám opět posloužil k položení základního rámce, nyní můžeme stopovat, jakými transformacemi, nebo spíše kontinuitami, v dějinách prochází.

Pondělíčková sexuologická příručka pro stárnoucí jedince si klade za cíl stereotyp stařecké asexualy vyvrátit. Jakkoliv se zde stárnutí týká již padesátníků, není nelegitimní vztáhnout ho i ke *corpori* senesce, neboť v textu představuje limitní stav, výsledek procesu tělesné involuce. Blahodárné bourání stereotypu ovšem pracuje na pozadí struktur, jež záměr od začátku podvazují a přivádějí zpět do lůna normativní a diskvalifikující tělesné identity. Samotná definice starého těla, těla v involuci, rozehrává první blok tělesné identity, když ho ustanovuje jako esenci vyvstávající z procesů tělesné degenerace. Povolená pokožka, zmenšený objem vitální kapacity plic, slábnoucí tlak sevřené ruky, zhoršující se zrak, pomalejší reakce, vyšší hladina cholesterolu v krvi nebo tempo hojivosti delimitují kategorií

endokrinní soustava ještě vytváří svěží vnitřní prostředí a subjekt reaguje silně na lidi, věci i události s neunavenou emocionalitou. „Chtění“ v naznačeném smyslu, jež se nutně jeví u senescentních pracovníků v pokusech o umělecké i vědecké tvoření, nesnáší se s tvůrčí schopností, která je v podstatě ryze spontánní. Proto snad, jak bylo bezpečně statisticky zjištěno, bývá vše nové, vývoj posunující a objevné, doménou adultů.“ Ibid., str. 382. Připočteme-li, že jinde autor starce nazývá egoistickými, nelze si odpustit škodolibou barthesovskou poznámku. Příhodův text přímo překypuje redundantními pasážemi a odbočkami, kde se dávají na odív autorovy filologické schopnosti, sečtělost a kulturnost, ale i množství životních zkušeností, povýšených na ontogenetická exempla. Kolikrát mě napadlo, jestli si Příhoda *Ontogenezi* nekompensuje nikdy nenapsané memoáry; svým pozdním dílem nechtěně ilustruje povahopis stáří.

stáří.²²² Dlouhověký subjekt vstupuje do našeho horizontu skrze lékařské vyšetření a jeho ideální kritérium dospělého těla. Mnohost lidské existence mizí ve strohém výkazu kvantifikovatelných hodnot, jež vyměřují prostor tohoto subjektu – statistická metoda performuje identitu způsobem, jakým nechává vystávat prvky vědění coby viditelné a zpracovatelné; fakta jsou pouhou fikcí měřítka, tělesná identita stáří získává své kontury až redukcí těla na položky tabulky.²²³ Pondělíček se nezdráhá vyvozovat mnohé stařecké atributy přímo z pravdy těla. „Při posuzování sexuální agrese se například s delikventy staršími čtyřiceti let setkáváme jen vzácně. Má se za to, že ústup této deviace způsobují vlivy mimovolní a esenciální, zde např. biochemické a endokrinní, spojené se stárnutím pohlavních žláz a s úbytkem sexuálních steroidů.“²²⁴ Zároveň platí i výše zmiňovaná dynamická norma sexuálního standardu, kdy například štítlivé postoje okolí odrazují ženu v klimakteriu od sexuální aktivity; stává se patologicky asexuální v té míře, v jaké ji k tomu tlačí kultura.

Autor dobové předsudky pojmenovává explicitně: „Dodnes je pro nás erigovaný penis mladého muže znakem virility, kdežto u starého známkou chlípnosti.“²²⁵ Takové představě oponuje sexuologickými zkoumániami, podmínky sexuality jsou u starších lidí v zásadě tytéž, tělo sex nikterak neznemožňuje, ani fyziologicky, ani humorálně, neboť androgenu, *hormonu lásky*, v těle zůstává nadbytečné množství. Spermatogeneze není u muže ukončena do smrti a klimakterium pohlavnímu styku nijak nebrání. S involucí celého těla sice scházejí i rozmnožovací orgány, to ovšem nemusí přivodit konec sexuálně aktivního života, ale pouze jeho proměnu. *Stárnou i sexuální potřeby a zájmy.*²²⁶ Jakého druhu tyto zájmy jsou? Především – a opět – nejsou mladé, resp. dospělé. „Ani ve starším věku v mužově osobnosti nepřestává žít mýtus sexuálního výkonu a ‚agresivní‘ motivace v sexuálních přáních. To je nerealistické. (...) Má tedy žena vždy blíže k tomu, v čem spatřujeme *věkovou normu* sexuality středního či staršího životního období: přisvojit si klidné a vyrovnané přání po kohabitaci.“²²⁷ Klidným a vyrovnaným přáním autor míní sex prodchnutý citovou investicí a spíše erotikou, než hrubou sexualitou. (V sexuologickém úzu je erotické to, na čem participují city, kdežto sexualita bez lásky se fakticky rovná masturbaci – tento topos nalézáme napříč texty po celé 20. století.) Senesci tak přisuzuje monogamní a věrnostní ideál buržoazní morálky 19. století, který má být ve srovnání s ryzími rozkošemi dobové sexuality mládí

²²² IVO PONDĚLÍČEK, *Stárnutí: osobnost a sexualita*, Praha 1981, str. 14

²²³ Jakým způsobem konstruují kritéria měření svět, resp. lidské kvality, naznačují Lurijovy kavkazské výzkumy orality. Viz WALTER J. ONG, *Technologizace slova: mluvená a psaná řeč*, Praha 2006, str. 61-70

²²⁴ PONDĚLÍČEK, *Stárnutí*, str. 69

²²⁵ Ibid., str. 134

²²⁶ Ibid., str. 229

²²⁷ Ibid., str. 232. Zvýraznění – JŘ.

emocionálnější, pokornější. Nemělo by nám uniknout, že tato juxtapozice proměňuje ženskou pasivní sexualitu v *cosi de facto* stařeckého. Tak jako tak, specifickou sexualitu stáří charakterizuje asexualita citovosti. Touha osvobodit stárnoucí jedince zabředává do bažiny stereotypů tím spíš, čím víc se z ní snaží uniknout.

Obhajoba senescentní sexuality přitom zčásti zůstává v apelativní rovině. S rostoucím věkem přibývá momentů, ve kterých starci ustupují od pohlavního styku, ať už vinou dramatické tělesné involuce, tlakem společenských předsudků, nebo pro psychické trauma, vyvolané normou sexuálního standardu. Už samotný rámec totiž stáří asexualizuje, neboť ti, kdo v sexu navzdory všemu pokračují, neustále balancují na hraně propasti. Např. mužovi hrozí, že se stane frigidním. „Tento neduh ho přepadne až kolem padesátky. Libido se někdy ztrácí a o sexuální styk nemá zájem jako dříve.“²²⁸ Sexuologické exemplum ilustruje, jak k frigiditě může dojít: věkem sešlé tělo čas od času nepodá výkon, který u něj kdysi představoval normu (neeriguje, nebo naopak neejakuluje aj.). Muž se za svou neschopnost postupně začíná stydět, ztrácí sebevědomí a psychický stav nakonec solipsisticky přechází do těla jako *apriori* impotence. Asexualita představuje *latenci* stáří. Dožitím do pozdního věku vstupujeme do ošemetné patogenní zóny, senesce otevírá prostor pro patologii. „Možno však předpokládat, že *zvýšený* přírůstek ve výskytu poruchy [potence] po padesátce je zaviněn spíše primární formou, zatímco po šedesátce spíše formou sekundární, a to následkem kritičtějšího úbytku androgenů a hlavně snížením citlivosti cílových tkání na ně.“²²⁹ (Pro jednoduchost dodejme, že primární je vrozená a sekundární za života přivoděná forma impotence.) Není důležité, jakých počtů se zmíněné potíže reálně dotýkají. Stáří bylo vymezeno jako latentní hrozba defektu, *corpus* ustanoven chorobným – nad zestárlým jedincem se houpe Damoklův meč asexuality a dalších selhání. Jakkoliv může impotence postihnou minimum zestárlých, rámec delimituje subjekt-tělesnou identitu instruktivně, performuje ho.

Snahu o vymezení stáří provází u Pondělíčka ještě jeden zvláštní rys. Deviované *bytí ke smrti*, jež stáří zčásti určuje, zde ztrácí zřetelnost, neboť přirozená smrt, smrt sešlostí věkem už neexistují; za vším je třeba hledat choroby a degenerativní změny. „Jak je tomu tedy s takzvanou *smrtí sešlostí věkem*? (...) Dnes už je velmi vzácná, anebo ještě spíše ji už nelze vůbec konstatovat.“²³⁰ Mizí-li smrt jako latence a jednotící prvek stáří, potom musíme hledat nějaký charakteristický okamžik či proces ve fyzické pravdě těla. Vědecká honba za elixírem

²²⁸ Ibid., str. 178

²²⁹ Ibid., str. 181. Zvýraznění – JŘ.

²³⁰ Ibid., str. 26

mládí se vlastně snaží pojmenovat, co to je stáří a jak ho můžeme vyléčit, potlačit. Prohlásit senesci za esenci, jež se rodí kulminací degenerací a dílčích fyziologických involucí, nestačí. Proto medicína věnovala značné úsilí hledání oné události, která za smrtelným pochodem stojí. Tento moment měly reprezentovat scházení jednotlivých orgánů (obzvláště mozku), charakteristické nemoci, program nebo hormon smrti, v posledku genetické hodiny a další. V narážce na Waltera Benjamina, nejsme zde svědky medicínského pokusu o *mystické vyřešení záhady stáří chápaného idealisticky*?²³¹ Jinými slovy, nepředstavuje celá tato snaha honbu za přeludem, za fiktivní esenci stáří, jež není ničím jiným, než kulturně konstruovanou kategorií? Dosavadní selhání všech těchto pokusů o tom nejspíše svědčí. Pondělíček neúspěšné hledání elixíru mládí, neboli esence stáří, řeší teleologií smrti. „Nesmrtelnost vyšších druhů by však nebezpečně narušila rovnováhu přírody a vytvořila by i jednu z brzd evoluce.“²³² Ekologický darwinismus má tedy zodpovědět účel a smysl stáří. *Corpus* senesce doprovází specifický *corpus* smrti.

Pondělíčkovu *Stárnutí* nás zajímalo hlavně pro své strategie a praktiky, jednotlivé obrazy jsme nechávali stranou, i když i tentokrát bychom našli odcizenost nebo karikovanost stáří. Tento deficit nahradíme Říčanovou *Cestou životem*. Těžiště analýzy nicméně nadobro zůstane na straně funkcí, nikoli re-prezentací; to, co si dovolil Příhoda, už nikdo druhý nezopakoval – jakkoliv je ve všech titulech tohoto oddílu citován. Jemnější model ze začátku devadesátých let nestaví na tvrdém zrcadlení těla a duše, tělesné podmínky zde představují spíše situaci, se kterou je třeba se vyrovnat. Situace nicméně přicházejí ve stádiích a vnucují svá pravidla, typické procesy a jevy, zákonitosti. Obraz subjektu-*corporis* konstituuje samotná volba témat, ne už tak jejich vyznění.

„Geront se musí vyrovnávat s přibývajícím stigmaty stáří, čelit stále hrozcím pocitům méněcennosti, snad i ošklivosti a nenávisti vůči vlastnímu tělu – i tělu svého manželského partnera. Učit se – jako v postupně devastované krajině – nacházet na těle svém i na těle druhého místa dosud krásná, obrysy dosud okouzující, vidět ve tváři i tu krásu oduševnělé osobnosti, kterou přináší střední věk a která podivuhodně odolává pustošivému vlivu stárnutí.“²³³ V komprimované podobě zde nacházíme vše: tělesnou involuci coby definiční prvek, odcizení sama sobě, osobnost jakožto relikv dospelosti, vymezení patologické zóny. Geront se může stát paranoidním, doslova *karikaturou sebe sama* (sic!), nebo zmizet v chaosu

²³¹ „Benjamin přisuzoval německému nacionalismu snahu využít moderní techniku k mystickému vyřešení ‚záhady přírody chápané idealisticky‘.“ ENZO TRAVERSO, *Trhlina v dějinách: esej o Osvětlení a intelektuálech*, Praha 2006, str. 61

²³² PONDĚLÍČEK, *Stárnutí*, str. 53

²³³ ŘÍČAN, *Cesta životem*, str. 374. Míra expresivity některých formulací ve srovnání s celkovou rafinovaností Říčanova díla vždy poněkud překvapí.

demence a senility. Tělesnou involuci doprovází psychická *demontáž*; ta se vyznačuje zjednodušováním osobnosti i ústupem ze života, „vyklízejí se pozice. Člověk ztrácí vztah k určitým osobám, zálibám, hodnotám, ideálům, nadosobním i osobním cílům.“²³⁴ Stáří představuje *bytí k ne-identitě* a této rozpadající se zřícenině dospělosti nelze přiznat žádnou původnost. Pokud gerontům doporučit sex, pak z důvodů ryze biopolitických, kvůli duševní hygieně, aby nepropadali úzkostem a depresím. Skrze sex zůstávají lidmi – jak symbolické!, pouze vstup do sexuality dává subjektu existovat.

Text si je na druhou stranu vědom mnoha relativit a proměnných. Zdá-li se nám, že senescenti jednájí pomalu a zdlouhavě, pak to prostě může být dáno výchovou, životním stylem dané věkové kohorty, tj. generace. Duševní involuci, indikovanou horšími výsledky gerontů v inteligenčních testech, může dost dobře zapříčiňovat skutečnost, že se mezi testovaný vzorek dostane větší množství duševně chorých, pro test méně způsobilých jedinců; že geronti propadají defétismu a testování předem vzdávají; nebo jsou na vině tělesné choroby, podvazující konečný výkon. Zhoršení rozumových schopností bylo zase přikládáno fyziologickému úpadku mozku a v depresích, jež je provázely, se spatřoval pouhý průvodní jev; ale kauzalita může být opačná a právě úzkost způsobuje slabší inteligenční výkony.²³⁵ To je všechno pěkné, ale každé vysvětlení nakonec problém přesouvá na území stáří jakožto prostoru pro patologii. Podobné dodatky pojednání o aduletech provázet nemusejí. Říčanova snaha o revalorizaci neblahého obrazu stáří je rozhodně sympatická, ale aby *corpus* opravdu překročil, musel by vylomit struktury definované předmětem statistiky a opustit kritéria jako taková. Diskurz tělesné diskvalifikace nerozbijeme, dokud pracujeme v hranicích jeho vědění, dokud geronty pozorujeme prismatem kvalit, v nichž má dospělost vždy navrch. Nezbyvá než přijít s jinými kategoriemi a jinými vlastnostmi, které nebudou svědčit tak neblaze. Anebo můžeme opustit ideu *corporis* a přestat se snažit delimitovat stáří jakožto specifický druh tak vůbec.

Naše zkoumání zakončíme u Heleny Haškovcové, jejíž dílo už v podstatě zcela rezignovalo na explicitní tvorbu obrazů a re-prezentací a u níž se kategorie stáří redukuje na výslednici hygienické, biopolitické praxe. Dispozitiv tak postupuje za pohybu zneviditelňování sama sebe, kdy z horizontu ustupuje vše, co je příznakové, nápadné, nevěrohodné a nepravdivé, aby proces pokračoval ve své stále tišší a důslednější práci. Autorka vlastně žádný psychologický systém nenabízí, na to se již rezignovalo; *Fenomén stáří* není než soupisem provozovaných opatření, pouček a návodů a inventářem institucí.

²³⁴ Všechny příklady ibid., str. 378-379

²³⁵ Všechny příklady ibid., str. 375-381

Tělesnou identitu tedy musíme hledat jako nevyřčený předpoklad na pozadí zdánlivě nevinné hygieny. Definice stáří, které Haškovcová předkládá, v podstatě deklarují koncepční bezradnost; není koneckonců podstatné, co senescence ve své esenciálnosti znamená, spokojme se prostě s faktem, že taková kategorie existuje. „Každá společnost si vytvářela vlastní pojetí stáří, od něhož se pak odvíjelo i konkrétní sebepojetí starých lidí. Ti se pak v důsledku celospolečenské atmosféry buď cítili dobře, v souhlase s převážně kladným pojetím stáří, či uboze a ostrčeně, v návaznosti na převažující negativistické pojetí.“²³⁶ Prozření konstruovanosti stáří nejde za uvedenou dvojici oblíbenosti, jež se má odvíjet z údajného společenského marxismu, kdy kultura věk valorizuje pouze vzhledem k možnostem vlastního blahobytu. Stejně tak autorka reflektuje, že starými jsou v různých dobách shledáváni různě staří lidé,²³⁷ nicméně takto pojatá senesce pouze posouvá dobu své inaugurace, jako esence zůstává nezpochybněna, objektivním stádiem.

Explicitní obrazy stáří, třebaže pouze okrajové a marginální, nakonec nalzáme i zde. Třeba když Haškovcová v souvislosti se vzděláváním gerontů promýšlí jejich studijní možnosti. Stratifikace věd podle věku působí jisté rozpaky: „Na studium lékařství nebo jaderné fyziky si ukázněný senior zcela správně netroufá. Oblíbenou volbou je historie (obecné dějiny i dějiny jednotlivých oborů), filosofie a teologie.“²³⁸ Vysvětluje se to tím, že v *duchovních vědách* a v umění zůstávají lidé déle tvůrčí než ve vědách přírodních, protože tendence k introverzi obratu k duchovnosti svědčí. „Neudivuje proto, že v oblasti filosofie, historie a v jiných podobných disciplínách je tvůrčí zenit člověka zachován nebo dokonce posunut do vyššího a vysokého věku.“²³⁹ Historie je tedy vědou stáří, věru lichotivé. Autorka dále rekapituluje množství sedimentovaných stereotypů, jakými jsou asexualita, ruinóznost vzhledem k někdejší identitě, konzervatismus, introverze (kterou přebírá přímou citací z Příhody) a v neposlední řadě ústup ze života, odlidštění. „Většina autorů uvádí, že s postupujícím věkem dochází k *oploštění emotivity*. Bývají oslabeny vyšší city, například láska k vlasti. Také sociální citění bývá někdy sníženo, jakoby smazáno. V důsledku toho se někteří staří lidé chovají nejen nekorektně, ale dopouštějí se i tzv. *společenských nehorázností*.“²⁴⁰ Seniorům se o pár stránek dále přiznávají i zcela specifické a autonomní kvality, nicméně rámeček zůstává jasně diskvalifikujícím. Co se sexuality týče, autorka zde v podstatě recykluje

²³⁶ HELENA HAŠKOVCOVÁ, *Fenomén stáří*, Praha 2010, str. 37

²³⁷ Toho si byl vědom třeba i Pondělíček. Autory nepřestává fascinovat, že padesátiletého Vančuru oslovili *ctihodný kmete* a že Magdalena Novotná přišla na Staré bělidlo v pouhých padesáti čtyřech letech.

²³⁸ HAŠKOVCOVÁ, *Fenomén stáří*, str. 137

²³⁹ Ibid., str. 164. „Méně známým faktem je, že ve stáří stoupá *zájem o historii a všeobecné dění*. Senioři dobře hierarchizují, což znamená, že rozlišují podstatné od nepodstatného.“ Ibid., str. 147. Tučné písmo originálu budu dále v textu nahrazovat kurzívou.

²⁴⁰ Ibid., str. 154

Pondělíčkův rozpor, kdy proti odsouzeníhodným společenským předsudkům vůči sexuálně činným gerontům klade cudnou erotiku. Text soustředěný kolem dispozitivu stáří nutně vykazuje chronický synkretismus, ale na rozdíl od Příhody zde není žádná snaha o konceptuální tmel, dokonce ani potvrzení rádooby vědeckým biologismem není potřeba – takový balast by dnes působil už jenom nápadně. Nejlepší strategií dispozitivu se proto jeví zůstat zcela neartikulovány, schovávat se pouze ve stylu, jakým se témata skládají.

Zcizování a nekonečný prostor nicoty, jež *corpus* senesce charakterizují, tvoří tiché imperativy biopolitiky stáří. Toho stáří, jenž se také nazývá *post-produktivním* věkem a jehož členy známe jako *důchodce*. Jakápak tělesná involuce, geronty definuje vztah k pracovnímu procesu a k výrobním prostředkům, skrze něž hodnotíme čas seniorů jako prázdný, rychle uplývající a odumírající. „Začínající penzisté však neopustili jenom práci, ale také konkrétní síť spolupracovníků a známých. Vyzváli se tedy z celé řady důležitých sociálních vazeb (...) Nepřekvapuje, že se začínající penzisté ocitají ve značné sociální izolaci a odborníci mluví o *sociálním bankrotu a sociální smrti*.“²⁴¹ Subjekt mimo společenský proces výroby neexistuje, nebo lépe postupně mizí. Veškerá péče vynaložená na správu a zušlechťování volného času stojí na hrůze z oné amorfní masy permanentně volného času. Nikdo si neklade otázky, jak kultivovat volno dospělých, protože jeho plnohodnotnost plyne ze skutečnosti, že ohraničuje pracovní dobu. Naopak senescenti by se bez biomocenských intervencí nejspíš utopili v nicnedělání. (Zůstává ironickou paralelou, že francouzská koloniální správa omlouvala otrokářství tím, že černoši by bez tvrdé práce zdegenerovali.²⁴²) Odtud idea univerzit třetího věku, stacionářů domovů důchodců a specializovaných zájmových kroužků: volnou dobu nelze ponechat samu sobě, je třeba ji zušlechťovat pro dobro, blaho, duševní klid a tedy pro zdraví a tělo seniorů. „Cílem seniorského vzdělávání je *smysluplně kultivovat čas stárnoucích dní*.“²⁴³ Nikoli explicitně formulované obrazy a re-prezentace, ale nakonec sama praxe biomoci vytyčuje a delimituje *corpus* stáří: geronti budou těmi, o koho je postaráno právě tímto specifickým způsobem. Za hranicemi institucionálního kritéria a statistické tabulky senior mizí; stejně jako chorobní senescenti přestávají existovat ve chvíli, kdy opustili brány nemocnice. Nebudu bláhově tvrdit, že snad nestonají, ale jejich identita jakožto hypochondrická se rodí ve chvíli, kdy vstupují do koloběhu lékařských pozorování, předpisů a evidencí; do statistik ministerstev a služeb soustavy sociální péče; do ekonomie důchodové politiky a pracovních vztahů. Stejně jako biologizující jazyk reflexní fyziologie črtá

²⁴¹ Ibid., str. 82

²⁴² ELSA DORLIN, *La matrice de la race. Généalogie sexuelle et coloniale de la nation française*, Paris 2009, str. 253-254

²⁴³ HAŠKOVCOVÁ, *Fenomén stáří*, str. 129

objektivní a oddělené tělesné identity, tak péče a potřeby jednotlivých institucí determinují svůj vlastní subjekt-život, jež je třeba zpracovat a zařadit. „Bylo opakovaně doloženo, že když senioři studují a aktivně se účastní některého z odborně garantovaných programů, méně si všímají existujících osobních problémů, lépe je překonávají a skutečně méně stůňou.“²⁴⁴ Vše pro zdraví starců. Slovy Foucaulta: stát se ujal pastýřské moci, aby pečoval o kolektivní celky i individuality a zajistil spásu již zde, na zemi.²⁴⁵ Pastýřská moc neboli biomoc. Společnost nekultivuje pouze jednotlivce, ale zprostředkovaně především sama sebe. Jednotlivec se stává subjektem, dotyčným *corpore* ve chvíli, kdy vstupuje do obzoru institucionálního zájmu, kdy jím je performován: jeho tělo bude napříště tělem receptu na lék, jeho jednání chováním pacienta.

V nejkrajnější podobě usilují biopolitické intervence o blaho umírajících: jsme svědky hygieny smrti, opečovaného odchodu. Reprezentují ji bílé pleny, které se spouštěly v nemocničních dormitářích přes postele zesnulých, aby uchránily zbývající pacienty; patří sem eutanázie nebo asistované sebevraždy, ale i poradenství pro pozůstalé; Haškovcová pro dnešní epochu prosazuje *paliativní* medicínu, čili pečující a humanizační opatření, jež mají odstranit třeba fenomén vegetativního přežívání na přístrojích, tj. dystanázii, vytlačit přístup, jaký představovala Pondělíčková víra v neexistenci smrti, která by se vymykala medikalizaci. Než zdoluhavé a neúčinné léčení, to raději brzký konec v civilních podmínkách. *Thanatologie* tak učí, jak přežít svou smrt ve zdraví. Nakonec i zde narážíme na explicitní formulaci *corporis* umírajícího, jež zjevně odkazuje ke stařeckým atributům. Subjekt na smrtelné posteli vykazuje „výraznou introvertní orientaci. Ve snech nebo polospánku vede jistý monolog, v němž rekapituluje celý svůj život nebo jeho části a bilancuje. (...) Později převládá mlčení. Zaniká smysl pro čas a ticho se stává důležité. V takových chvílích pamatujme na sílu a význam ticha.“²⁴⁶ I v institucionálním rámci hospiců vznikají jasná kritéria toho, komu náleží péče a kdo je tedy umírajícím. Přese všechno zde nevzniká ani masová identita, ani inventář vlastností, pojícím a neredukovatelným momentem těla zůstává blížící se smrt. Možná, že *paliativní* péče skutečně představuje onen prostor, který překračuje hranice *corporis* a ponechává člověka samotného pouze se svou tělesností.

²⁴⁴ Ibid., str. 128

²⁴⁵ MICHEL FOUCAULT, *Myšlení vnějšku*, Praha 1996, str. 204-207

²⁴⁶ HELENA HAŠKOVCOVÁ, *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, Praha 2000, str. 64-65

3.4 Adultocentrismus a meze tělesné identity

Zrekapitulujme nyní některé naše závěry. Na konstrukci *corporum* stáří a mládí spolupracují podobné strategie. Obě těla jsou postupně diskvalifikována: mládí sice fyzicky odpovídá kvalitám dospělého, ale chybí mu jeho zkušenosti, není socializované; stáří má těchto zkušeností přespříliš, znevažuje ho nadto tělesná involuce, degenerace – *stařecké tělo je tělem chorobným*. Různé příčiny diskvalifikace potom iniciují odlišné obrazy i biomocenské zákroky. Horlivé, zbrklé, militantní a nesvéprávné mládí představuje příliš velké riziko pro pozdější dospělost, proto je třeba spoutat ho sítí tréninků a kultivačních programů. Stáří naopak reprezentuje ústup ze světa, postupné chátrání a mizení v nicotě, vzrůstající nedostatek dospělosti se řeší péčí o volný čas, marným prodlužováním života někdejších rysů, jež v ideálním případě zůstanou až do smrti (a stáří tak jaksi překlenou). Senesce přestává být plnohodnotná nikoli kvůli nedostatku inkulturace, ale pro její přemíru, stává se paralyzujícím konzervativním blokem.

Jen minimum těchto rysů bylo formulováno explicitně; naopak bylo třeba pochopit, co přináší ta která diskurzivní praxe, jaký subjekt delimituje, jaký mu otevírá prostor, možnosti, horizonty, a co od něj očekává. Především způsob, jakým se o věcech mluví, ustanovuje výslednou podobu re-prezentace. Jazyk Vědy, ať už maskuje jakékoliv fantasma, má tu schopnost redukovat tělo na procesy, součásti, funkční prvky, které skrze médium exaktní pravdy získávají povahu čehosi primordiálního, prvotního, odvěkého a neredukovatelného. Všechny tyto fiktivní a za příčiny vydávané prvky, jako by je Medicína nehledala a nenalezala kvůli velmi konkrétním účelům, potom sugerují nutnost a zákonitost lidského jednání a trpění – dispozitiv těla hraje svou matoucí hru a vlastní fantasmatickou povahu předkládá jako nevinný a objektivní zákon – a ustanovují inventář, repertoár možného. Provázanost podmínek a následků, orgánů a kvalit vybájených na míru předsudku a kulturnímu sedimentu je zastřešena vynálezem *druhu, corporis*, eklektické a zmatené jednotky, která dokáže integrovat ty nejnesourodější výroky, jen aby jim přiznala určitý status; není už podstatné, jestli pozitivní nebo negativní. Podstatným je zrození tělesné identity, jež má sankcionovat a trestat lidské tělo, klást překážky jednomu jednání a jiné zase motivovat; jež má redukovat lidskou existenci na statistiku, tabulku a kritéria instituce. Je více než pravděpodobné, že kdyby v *corpore* mládí a stáří promlouvali více i jiné diskurzy, třeba umění nebo mýtus, měli bychom co do činění se zcela jinou re-prezentací; kdo ví, třeba i s jiným typem identity. Diskurzy Vědy, Medicíny a Instituce jako by byly stvořeny pro pořádání tělesných identit.

Nepojmenovali jsme nakonec pouze strategii imanentní jednomu typu výpovědi? Vzpomeňme ovšem strastiplnou cestu feminismu: gender ženy prošel s těmi nejlepšími úmysly mnohými typy vědění a mnohými podobami, přesto si svůj charakter tělesné identity zachoval, a to právě díky esencialismům všeho druhu, díky vydělovacím taktikám. Každý ze tří bloků *corporis* se samozřejmě projevuje s rozličnou intenzitou, jedná se ostatně o pojem ideálně typický; nemusíme třetí blok pokaždé nazývat *druhem*, to dobře odpovídá rádobu exaktní praxi; smířili bychom se s každou jasně delimitovanou skupinou – národ se stává *corpore* v té míře, v jaké odpovídá specifické práci všech tří bloků: může mít rysy tělesné identity, jak to výmluvně ilustrovala Dorlin, může být ale i ricoeurovskou historickou identitou – to ve chvíli, kdy přestane referovat primát těla jakožto těla. Je dost dobře možné, že rozdíly mezi individuální, tělesnou a dějinnou identitou spočívají pouze v míře důrazu. Rozlišit jasněji druhy identit je práce, kterou bude nutno teprve udělat. Stejně tak zůstává i otázkou, zda-li může být i autentická tělesná identita, zda-li jsme neodhalili pouze akt podrobení.

Stáří a mládí v té podobě, jakou jim dala vývojová psychologie, rozhodně představují identity subordinované, potlačené, menšinové. Procesy diskvalifikace rýsují implicitní tělo adulta, tělo zdravé, vyspělé a vyzrálé, neomezených schopností a otevřených horizontů, privilegovaného věku a způsobilosti k veškerému jednání – takového blahodárného inventáře jednání nabývá jakožto odlitek vyloučených a limitovaných senescentů a pubescentů. V mnoha ohledech kopíruje strategie pohlavního vyloučení; dost možná prostě strategie vyloučení lidského těla jako takového – vždyť rasy a dokonce i třídy mohou být rozdělovány podobným způsobem! Adultocentrismus vzniká ve chvíli, kdy vstupujeme na pole věkových identit, tvoří jakýsi archimedovský bod, z jehož perspektivy je lze normovat a definovat ostatní. Viděli jsme marný boj několika autorů, kteří se snažili emancipovat potupené stáří či mládí, ale svou prací v rámci neblahých struktur pouze utvrdili celou hegemonní strukturu. Pokud má něco přinést svobodu seniorům a dorostencům, potom myšlení mimo struktury *corporis*, rozhodně ne posilování, adorace nebo zlehčování dílčích kvalit, ale ani hledání autonomie, specifity a výlučnosti, neboť vznikají pouze navzdory hegemonnímu adultocentrismu; jsou jaksi jeho odlitkem. Zůstává tatáž aporie, co u Butlerové, jedinou nadějí je opuštění celého prostoru věkové identity; kéž by na něj člověk nikdy nevstoupil!

Práce dispozitivu věku dává vzniknout ještě jednomu pozoruhodnému jevu: expanduje prostor tělesné identity, tj. strategie a funkce *corporis*, i na další entity. Vznikají tak například staré a mladé epochy. Příhoda vítá nástup mladé renesance proti stařeckému středověku těmito slovy: „Svět byl až do této epochy ovládán starým názorem, *i když ne vždy starými*

*lidmi, jichž ostatně bylo v té době málo.*²⁴⁷ Starci nemusí být ani fyzicky přítomni, aby doba podědila stařecký *corpus*! Kromě historického vzniku a praxe rozmanitých tělesných identit tak můžeme stopovat i *tělesnost* epoch, útvarů, institucí aj. *Gender studies* si již dříve povšimly, že třeba proslulé historické generace („osmašedesátníci“) sestávají pouze z mužů, kteří jsou takto jejich výlučnými aktéry a propůjčují jim své symbolické vlastnosti.²⁴⁸ Měla třeba Habsburská monarchie dynastické tělo svého vládnoucího rodu? Nereferuje se o pozdní normalizaci jako o senilní? V tomto momentě tělesná identita krajně hraničí s identitou dějinnou, nechávám otevřené, jakou změnou strategie přechází jedna v druhou.

²⁴⁷ PŘÍHODA, *Ontogeneze IV.*, str. 319. Zvýraznění – JŘ.

²⁴⁸ Viz např. KATEŘINA KOLÁŘOVÁ, VĚRA SOKOLOVÁ (eds.), *Gender & Generation: interdisciplinary perspectives & intersections*, Praha 2007

Závěry

V této práci jsme se pokusili uvést takový alternativní pojem k termínu *gender*, který by umožňoval historickou deskripci rozmanitějších stereotypů, než jakými jsou pohlaví, a které by se i nadále odvozovaly od lidského těla, a to při zachování jistých užitečných strukturních pravidel, jež *gender* zavádí. Pomineme-li předchozí vývoj pojmu, potom hlavní problém *genderu* spočíval v přílišné fixovanosti na pohlavní binarismus, který chtěl přitom dekonstruovat jako kulturně podmíněný, na jedné straně a v úplném rozmělnění jakékoliv vazby na lidské tělo na straně druhé. Bylo třeba najít střední model, takový, který by bral na vědomí, že role či stereotyp těla se od tohoto těla také nutně odvozuje (přičemž se nemusí pokaždé jednat o stereotyp pohlaví), ale který by byl zároveň dost benevolentní na to, aby reflektoval dobovou podmíněnost toho kterého pojetí. Tento provizorní model dostal jméno *corpus*. Při revizi dosavadního myšlení o těle a pohlaví jsme společně se slavným teoretickým dílem Judith Butlerové odhalili mnohé nevyřčené předpoklady a nereflektovaná východiska, což nám umožnilo očistit uvažování o pohlaví a *genderu* od svazujících kategorií objektivního vědeckého těla, zákonitého binarismu pohlaví, esence ženství aj. Došli jsme k závěru, že stereotyp lidského těla, lidské identity může víceméně libovolně variovat rozličné skladební tělesné prvky. Tím se chce říci, že např. sexuální orientace nemotivuje nutně určitý typ jednání a kritéria toho, co je ženství, se napříč dějinami a kulturami značně mění; stejně tak platí, že když je jeden extrém „typicky mužský“, nemusí být jeho protipól hned „typicky ženským“. Nicméně ani tyto odpovědi nás neuspokojily, neboť zde zůstávala otázka, zda-li je každá taková kombinace ještě od těla odvozovanou identitou, oním kýženým *corpore*.

V tuto chvíli jsme uvedli fenomenologické pojetí těla a spojili ho s konceptem narativní identity Paula Ricoeura. Tento krok nám umožnil definitivně napojit uvažování o stereotypu těla (nebo lépe uvažování o identitě, která se od určitého těla vyvozuje) na lidské tělo jako takové. Jinými slovy, ukázali jsme, v jaké míře se každá lidská identita od těla nutně odvozuje. V druhém plánu nám tento posun umožnil ilustrovat, jakým způsobem historicky determinovaný stereotyp těla omezuje, motivuje, nebo zkrátka reguluje lidské jednání; jakým způsobem se uvádí v život. Identifikovali jsme tři hlavní bloky, kterými se tato tělesná identita – *corpus* – projevuje: 1.) Sugeruje, že je prvotním předpokladem veškerého jednání. (Například je kladena do orgánů, prohlašuje se za psychologickou zákonitost atp. Do tohoto bloku patří třeba Galénovo přesvědčení, že ženy jsou hysterické kvůli své humorální podstatě a kvůli oné bájně „cestující děloze“.) 2.) Podává inventář typického jednání, kterýmžto

krokem silně ovlivňuje konkrétní jedincovo chování. (Sem spadají výroky typu „ženy jsou z Venuše...“, jež předkládají normy typického chování.) 3.) Má tendenci konstruovat oddělená a neprostupná společenství, domněle odvozená od objektivní odlišnosti těl a povah. (Bylo mnohokrát popsáno, jak se muži definují tím, že nejsou ženy. Stejně se mezi sebou vylučují rasy. Mladé zase charakterizuje to, čím se liší od starých a naopak.) Exkurz jsme uzavřeli historickou sondou Elsy Dorlin, na níž jsme dokazovali, jak se v dějinách těmito způsoby postupně konstruovaly nejen stereotypy pohlaví, ale i národů, ras a dokonce i sociálních tříd. Obohatili jsme tak repertoár tělesných skladebních prvků, z nichž se mohou *corpora* skládat, a definitivně vykročili od *gender studies* směrem k širěji pojaté historické metodě.

Funkčnost celého modelu potom ilustrujeme dvěma historickými případy, a totiž jak se v druhé polovině 20. století na prostoru vývojové psychologie, sexuologie a dalších medicínských oborů konstituují dva tělesné stereotypy – dvě *corpora* – stáří a mládí. Vyšli jsme od dodnes ceněného systému *Ontogeneze lidské psychiky* reformátora školství a psychologa Václava Příhody, zapojili jsme popularizační sexuologické příručky sedmdesátých a osmdesátých let z pera manželů Pondělíčkových a skončili u koncepce vývojového psychologa Pavla Říčana a titulů profesorky lékařské etiky Heleny Haškovcové. Zároveň bylo přihlédnuto k dosavadní praxi s především sexuologickým, ale i dalším medicínským materiálem. Došli jsme k závěru, že jak mládí, tak stáří jsou pod rouškou údajně objektivní fyziologie, zákonitého psychologického vývoje nebo institucionálních požadavků sociální péče diskvalifikovány a systematicky vylučovány. Oběma věkovým kategoriím se připisuje množství nelichotivých vlastností, případně jsou redukovány na specifické charakteristiky, typické jednání a nutnou péči. To vše probíhá za tichého a nepřiznaného srovnávání s jakousi dokonalou dospělostí, která tak představuje poslední instanci diskvalifikace. Lékařské konstrukce stáří i mládí tedy postupují podle bloků, jež charakterizují *corpora*, budují historické stereotypy těla. Cesta pro další témata je nyní otevřena.

Bibliografie

Slovníky a encyklopedie:

- *Kdo je kdo. Osobnosti české současnosti* / ed. Michal TŘEŠTÍK. Vyd. 5. Praha: Agentura Kdo je Kdo, 2005, 775 str.
- *Latinsko-český slovník* / Jan KÁBRT a kol. Vyd. 2. Voznice: Leda, 2003, 576 str.
- *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce - osobnosti - základní pojmy* / eds. Ansgar NÜNNING, Jiří HOLÝ, Jiří TRÁVNÍČEK. Brno: Host, 2006, 912 str.
- *The New Encyclopaedia Britannica, 15th edition*. Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1998
- *Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému* / ed. Bohumil NĚMEC. Praha; Litomyšl: Paseka; Praha: Argo, 1998-2003
- *Who is-- ? (v České republice): životopisná encyklopedie*. Zug: Who Is Who, Verlag für Personenencyklopädien, 2008

Primární literatura:

- HAŠKOVCOVÁ Helena. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2000, 191 str.
- HAŠKOVCOVÁ Helena. *Fenomén stáří*. Vyd. 2. Praha: Havlíček Brain Team, 2010, 365 str.
- HYNIE Josef. *Dospíváte v muže*. Vyd. 4. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1965, 82 str.
- HYNIE Josef. *Mladé mužství*. Vyd. 2. Praha: Josef Svoboda, 1945, 68 str.
- HYNIE Josef. *Sexuální život a jeho nedostatky*. Vyd. 6. Praha: Josef Svoboda, 1946, 217 str.
- PETER Rudolf, HYNIE Josef, ŠEBEK Václav. *Dospívající dívka: lékařské poučení ženské mládeži*. Vyd. 3. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1958, 146 str.
- PONDĚLÍČEK Ivo, PONDĚLÍČKOVÁ-MAŠLOVÁ Jaroslava. *Lidská sexualita jako projev přirozenosti a kultury*. Praha: Avicenum, 1971, 327 str.
- PONDĚLÍČEK Ivo, PONDĚLÍČKOVÁ-MAŠLOVÁ Jaroslava. *Sexuální zrání*

- mladého muže*. Praha: Avicenum, 1977, 170 str.
- PONDĚLÍČEK Ivo. *Stárnutí: osobnost a sexualita*. Praha: Avicenum, 1981, 247 str.
 - PONDĚLÍČKOVÁ-MAŠLOVÁ Jaroslava. *Když dívka dospívá*. Vyd. 4. Praha: Avicenum, 1989, 130 str.
 - PŘÍHODA Václav. *Ontogeneze lidské psychiky. I, Vývoj člověk do patnácti let*. Vyd. 3. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971, 461 str.
 - PŘÍHODA Václav. *Ontogeneze lidské psychiky. II, Vývoj člověka od patnácti do třiceti let*. Vyd. 2. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974, 231 str.
 - PŘÍHODA Václav. *Ontogeneze lidské psychiky. IV, Vývoj člověka v druhé polovině života*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974, 495 str.
 - ŘÍČAN Pavel. *Cesta životem*. Praha: Panorama, 1990, 435 str.
 - ŽALMAN Emil. *Rozhovory o lásce a manželství*. Praha: Mladá fronta, 1958, 292 str.

Sekundární literatura:

- ANDERSON Benedict R. O'G. *Představy společnosti / úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008, 274 str.
- BADINTER Élisabeth. *XY: o mužské identitě*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2005, 266 str.
- BARŠA Pavel. *Panství člověka a touha ženy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, 323 str.
- BARTHES Roland. *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004, 170 str.
- BEAUVOIR Simone de. *Le deuxième sexe. 1, Les faits et les mythes*. Paris: Gallimard, 1949, 395 str.
- BEAUVOIR Simone de. *Le deuxième sexe. 2, L'expérience vécue*. Paris: Gallimard, 1949, 577 str.
- BEAUVOIR Simone de. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, 1966, 412 str.
- BUTLER Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Vyd. 2. New York; London: Routledge, 1999, XXXIII-221 str.
- BUTLER Judith. *Trampoty s rodou. Feminizmus a podryvanie identity*. Bratislava: Aspekt, 2003, 222 str.
- CULLER Jonathan. *Krátký úvod do literární teorie*. Brno: Host, 2002, 168 str.
- DELEUZE Gilles, GUATTARI Félix. *Capitalisme et schizophrénie. 2, Mille plateaux*. Vyd. 3. Paris: Éditions de Minuit, 2009, 645 str.

- DELEUZE Gilles, GUATTARI Félix. *Kafka: za menšinovou literaturu*. Praha: Herrmann & synové, 2001, 166 str.
- DERRIDA Jacques. *Texty k dekonstrukci: Práce z let 1967 – 72*. Bratislava: Archa, 1993, 336 str.
- DORLIN Elsa. *La matrice de la race. Généalogie sexuelle et coloniale de la nation française*. Vyd. 2. Paris: la Découverte, 2009, 306 str.
- DÜLMEN Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. stol.). I, Dům a jeho lidé*. Praha: Argo, 1999, 338 str.
- FOUCAULT Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002, 318 str.
- FOUCAULT Michel. *Dějiny sexuality. I, Vůle k vědění*. Praha: Herrmann & synové, 1999, 189 str.
- FOUCAULT Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: NLN, 1994, 209 str.
- FOUCAULT Michel. *Diskurs, autor, genealogie: tři studie*. Praha: Svoboda, 1994, 115 str.
- FOUCAULT Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000, 427 str.
- FOUCAULT Michel. *Herculine Barbin, dite Alexina B.: [Mes souvenirs] / présenté par Michel Foucault*. Paris: Gallimard, 1978, 160 str.
- FOUCAULT Michel. *The History of sexuality, Volume I: An Introduction*. New York: Pantheon Books, 1980, 161 str.
- FOUCAULT Michel. *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975-1976*. Praha: Filosofia, 2005, 281 str.
- FOUCAULT Michel. *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann & synové, 1996, 303 str.
- FOUCAULT Michel. *Slova a věci*. Brno: Computer Press, 2007, 309 str.
- FOUCAULT Michel. *Zrození kliniky*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010, 244 str.
- FREUD Sigmund. *Totem a tabu: o podobnostech v duševním životě divocha a neurotika*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1997, 157 str.
- FRYE Northrop. *Anatomie kritiky: čtyři eseje*. Brno: Host, 2003, 440 str.
- GINZBURG Carlo. *Sýr a červi: svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*. Praha: Argo, 2000, 223 str.
- HOBBSAWM Eric J. *Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, 207 str.

- *Gender & Generation: interdisciplinary perspectives & intersections* / eds. Kateřina KOLÁŘOVÁ, Věra SOKOLOVÁ. Praha: Litteraria Pragensia, 2007, 214 str.
- LAQUEUR Thomas W. Orgasm, Generation, and the Politics of Reproductive Biology. *The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century* / eds. Thomas LAQUEUR, Catherine GALLAGHER. Berkeley: University of California Press, 1987, str. 1-41
- LAQUEUR Thomas W. *Making sex: body and gender from the Greeks to Freud*. Cambridge; London: Harvard university press, 1992, X-313 str.
- LENDEROVÁ Milena. Model mateřství – životodárný a životaschopný stereotyp. *19. století v nás: modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly* / ed. Milan ŘEPA. Praha: Historický ústav, 2008, str. 471-482
- LEVAY Simon. *Queer science: The Use and Abuse of Research into Homosexuality*. Cambridge; London: The MIT Press, 1996, X-364 str.
- MACURA Vladimír. *Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ*. Praha: Československý spisovatel, 1983, 285 str.
- MERLEAU-PONTY Maurice. *Viditelné a neviditelné*. Praha: Oikúmené, 1998, 268 str.
- NEČASOVÁ Denisa. Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska. *Dějiny – teorie – kritika*, 2008, vol. 5, č. 1-2, str. 81–102
- NEUBAUER Zdeněk. O náhodě a spontaneitě. *Vesmír* [on-line], 1995, vol. 74, č. 11 [poslední náhled 29.7. 2012]. Přístupné na: <http://www.vesmir.cz/clanek/o-nahode-a-spontaneite>
- ONG Walter J. *Technologizace slova: mluvená a psaná řeč*. Praha: Karolinum, 2006, 236 str.
- OUELLET Pierre. Vnímání fikčních světů. *Aluze*, 2003, vol. 6, č. 2, str. 140-148
- PATEMAN Carole. *The Sexual contract*. Cambridge: Polity press, 1988, XI-264 str.
- PATEMAN Carole. *Sexuálna zmluva*. Bratislava: Aspekt, 2000, 301 str.
- PATOČKA Jan. *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Praha: ISE, 1995, 203 str.
- RICEUR Paul. *Le conflit des interprétations: essais d'herméneutique*. Vyd. 2. Paris: Édition du Seuil, 1993, 500 str.
- RICŒUR Paul. *Čas a vyprávění. I, Zápletka a historické vyprávění*. Praha: OIKOYMENH, 2000, 319 str.

- RICŔEUR Paul. *Čas a vyprávění. II, Konfigurace ve fiktivním vyprávění*. Praha: OIKOYMENH, 2002, 245 str.
- RICŔEUR Paul. *Čas a vyprávění. III, Vyprávěný čas*. Praha: OIKOYMENH, 2007, 413 str.
- RICOEUR Paul. *La Métaphore vive*. Paris: Édition du Seuil, 1975, 413 str.
- ŘÍDKÝ Josef. Dlouholetá měření dokazují, že ženy patří za plotnu, pane kolego. Esej o genderech a ideologii popularizační sexuologie v Českých zemích. *Dějiny – teorie – kritika*, 2010, vol. 7, č. 1, str. 30-56
- ŘÍDKÝ Josef. „Neexistuje dobře přizpůsobený a šťastný homosexuál.“ Homosexualita v českých populárně naučných příručkách 30. - 90. let 20. století. *Miluji tvory svého pohlaví. Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí* / eds. Pavel HIML, Jan SEIDL, Franz SCHINDLER. Praha: Argo, v tisku
- SCOTT Joan W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, 1986, vol. 91, č. 5, str. 1053-1075
- SCOTT Joan W. *Only paradoxes to offer: French feminists and the rights of man*. Cambridge; London: Harvard university press, 1996, XIII-229 str.
- TINKOVÁ Daniela. Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století. *Conditio humana – konstanta (č)i historická proměnná?: koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii* / ed. Lucie STORCHOVÁ. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2007, str. 115-138
- TOSH John. What Should Historians do with Masculinity? Reflections on Nineteenth-century Britain. *History workshop journal*, 1994, vol. 38, č. 1, str. 179-202
- TRAVERSO Enzo. *Trhlina v dějinách: esej o Osvětím a intelektuálech*. Praha: Academia, 2006, 235 str.
- *Barokní člověk a jeho svět* / ed. Rosario VILLARI. Praha: Vyšehrad, 2004, 326 str.
- WITTIG Monique. The straight mind. *Feminist issues*, 1978, vol. 1, č. 1, str. 103-111

Pozn.: Bibliografie je upravena podle normy Association française de normalisation (AFNOR).